11188
42545

ОДНО ВОЕННО УЧИЛИЩЕ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“

Генерал А. ХРИСТОВ

КРАТКА ИСТОРИЯ НА ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА

1912-1913 година

II ИЗДАНИЕ

СОФИЯ
Печатница на Народното военно училище „В. Левски“
1 9 4 6

Подполк. Стоянов Петр

НАРОДНО ВОЕННО УЧИЛИЩЕ „ВАСИЛ ЛЕВСКИ"

Генерал А. ХРИСТОВ

В.У.ц.
ч. к.
М-3.

КРАТКА ИСТОРИЯ НА ОСВОБОДИТЕЛНАТА ВОЙНА

1912-1913 година

II ИЗДАНИЕ

СОФИЯ
Печатница на Народното военно училище „В. Левски"
1946

11188

В.А. „Г. С. РАКОВСКИ"
БИБЛИОТЕКА
42545
ОСНОВЕН ФОНД

Предговор

Военната история като наука

Необходимост от изучването ѝ като основа на военната наука (законите, които управляват войната) и на военното изкуство (прилагането на тия закони)

Военната история е толкова стара, колкото са стари народите, които са я създали. До скоро и общата история беше в същност история на войните на народите и се занимаваше с поредното им описание. Наред с всички несъвършени науки и старата история, военна и обща, представляваше сбор от поредно описани събития, наблюдавани от самия историк или дошли до него чрез преданието.

По-после, когато народите се умориха и войните станаха по-редки, общественият им живот стана по-сложен и общата им история започна бързо да се развива, както се развиваха и другите обществени науки. От просто, поредно излагане на фактите и събитията, общата история премина към критичното им изследване, като започна да се стреми да извлича общи закони, върху които почиват отделните общества или народи.

Още по-после, колкото социалният живот на обществата ставаше по-сложен, толкова и специализацията в разните негови отдели ставаше необходима. Военната история тогава се отдели от общата, както се отделиха църковната, стопанската, историята на литературата, изкуствата и пр.

Отделянето на военната история от общата не е станало само поради сложността на обществения живот. Военната наука излезе от своето пеленачество само тогава, когато чрез критичното изучване на военната история се дойде до убеждението, че всички военни явления не са случайни, както се е мислило до тогава, а в тях съществува същата закономерност, каквато съществува и в другите явления на природата. Положителните науки отдавна признаваха, че няма действие без причина и че една и съща сила всякога произвежда една и съща работа. Ала до скоро се е смятало, че тоя закон не се отнася и до сложната човешка дейност, до историята

изобщо и до военната история. Но постоянството на много военни явления доказва най-нагледно противното. Да вземем за пример постоянното военно надмощие на някои народи, което изпълва историята от най-старите векове, та дори до днес. Ние виждаме действително, че известни народи по цели векове държат победата в своите ръце. Старата военна история не е друго освен цяла редица от военни хегемонии: известен дълъг период побеждават само египтяните, после само вавилонците, после само персите и т. н. Трябва да е имало една обща причина за това явление във военната история. Вероятно по същата причина Чингис-хан е можал да покори повече от 70 народа, без да претърпи нито едно поражение. Трябва да е имало обща причина, та германците побеждаваха в 1814, 1866, 1871 години и напоследък бяха се засилили да побеждават целия свят! Тази обща причина е „военното надмощие или военното превъзходство на даден народ".

Има много доказателства за закономерността на военните явления. Много от тези явления се подчиняват и на най-сложните математически закони, какъвто е законът за вероятностите. Да вземем за пример загубите във време на война. При Кенигрец у прусите отношението на убитите към ранените е 1930 : 6948 = 1 : 3·5; в 71 год. отношението е 1 : 3·3; при Чаталджа нашите 3. и 9. дивизии имат 1 убит на 4 ранени. Дори в отделните полкове това отношение е запазено. Този неоспорим факт не показва ли, че в това отношение военното явление е подчинено на един точно определен закон? Ако в една част на 1 убит се падат 6 ранени, то пак не трябва да смятаме, че военните явления са случайни, а трябва да потърсим причините на това отклонение от общия закон и ще ги намерим или в туй, че санитарната служба е била много добра, та не е допуснала да измират потежко ранените, или в това, че ранените са се оттегляли по закрити подстъпи, та не са убивани, или че неприятелската артилерия е стреляла с високи шрапнелни пръскания (4, 10 и 1 дивизии при Карагач и Люлебургас). А при извънредно превишение числото на ранените спрямо убитите може да се предполага и самонараняване.

Пак благодарение на военната история, военната наука се пречисти от разните заблуждения, които спъваха нейния напредък. Науката за „случайностите", от които зависи победата, падна, защото военната история доказа, че и случайностите си имат свои причини. Ако в боевете на линията Одрин — Лозенград валеше дъжд, то не дъждът (случайностите) е причината на турското поражение, както твърдяха турците и голяма част от европейския печат, а лошата военна система, защото турците не бяха се обучавали да се справят с трудностите на лошото време. А дъждът беше едно неудобство и за победителите, но те бяха се обучавали да го преодоляват. Ако на едно място е достатъчно да попадне една искра, за да стане пожар, то причината не е в искрата, а в струпването на много леснозапалим материал. Ако ординарецът, който носи важна заповед, бъде убит и от недоставената заповед произлезе поражение, то причината на поражението не е в случайността, в куршума, а в лошата военна система, лошата организация (липса на двойна връзка, двама ординарци с важната заповед, самодеятелност, инициатива при неполучаване заповед и пр.)

И тъй, военната история е богата съкровищница от сурови материали, които подложени на изучване по общоприетите научни методи ни дават законите, които управляват военните явления. За да се затвърдят обаче у нас тия закони, необходимо е да се знаят множество еднородни факти, защото в едно сложно явление, каквито са военните, мъчно се определя кое следствие от коя причина произлиза. В боя пък участвува човекът и то повече с духовната, отколкото с материалната си природа. А във време на боя върху духовните свойства на бойците (отделния човек и човека в множество или психологическата тълпа) влияят толкова много причини, щото изследването им е възможно само, когато то се извършва с множество факти на ръце. Инак могат да произлазят и заблуждения или неверни заключения. Като пример в това отношение може да ни послужи бърканицата във военните понятия, която произлезе от безразборното изследване на Англо-бурската война, когато всички повярваха твърдението на англичаните, че при днешното силно огнестрелно оръжие фронталната атака на една позиция е невъзможна. Сражението на Карагачдере в 1912 г., както и първата Европейска война доказаха, че добре организираната атака в центъра почти всякога сполучва. Сега след толкова войни, в които нашият народ взе живо участие, няма опасност от подобни криви заключения, ако тези войни се изучват в тяхната цялост.

Допреди Общоевропейската война почти всички европейски армии бяха организирани по един и същ образец, което пак иде да ни докаже, че всички организации почиват на едни и същи закони, почерпени из военната история, възприети от всички „въоръжени народи". Обаче всеки народ има свои психологически особности и според тях трябва да се направят известни поправки на неговата „военна си-

стема". А това може да стане, когато се изучава не чуждата, а националната военна история. Допреди Балканската война ние имахме малка военна история, защото от древната ни история не са останали никакви следи. Но сега нашата военна история е тъй обширна, че дава материал за изследване на всички отдели от военната ни система (обучение, възпитание, въоръжение, снабдяване и пр.) По-рано всички наши правилници се заимствуваха от европейските и не ни прилагаха добре. Сега имаме възможност да извлечем поуки от нашия собствен боен опит.

От казаното до тук става ясно голямото значение на военно-историческите изводи (закони) при създаването на военната мощ, военната система на един народ. По-нататък тази мощ тряба да се насочи към победата и тогава придобива по-голямо значение не военният закон, а начинът за прилагането му. Тук се излиза вече от рамките на военната наука и се озоваваме в обширното поле на изкуството да се побеждава. Тук приложната част на законите на войната се мени при различните обстановки и великите полководци са побеждавали главно затова, защото са прилагали военните закони според обстановката. Това изкуство се изучава само с изучаване на множество исторически примери. Днес военната история е станала помощница при усвояване военното изкуство и на най-малките началници. И според нашия правилник за полската служба всеки офицер трябва да се стреми да обработи своя окомер чрез изучване на множество примери от военната история. И тъй:

1) Военната история е неизчерпаема съкровищница от материали, които изучавани правилно и добросъвестно ни откриват и затвърдяват у нас законите на войната.

2) Законите на войната действуват със същото постоянство, както действуват и всички природни закони. Изпълнението на тия закони всякога е съкратявало пътя към победата, а пренебрегването им е причинявало катастрофи.

3) Прилагането на военните закони зависи от обстановката. Чрез изучване на военната история и многото обстановки се овладява изкуството за прилагане военните закони — изкуството да побеждаваме.

4) Изучаването на една само война, дори с най-големи подробности, не може да създаде необходимия правилен военен окомер за офицера. Необходимо е да се изучат повече войни.

5) Ако искаме да извлечем поуки, за да обработим нашата военна система, трябва да изучаваме най-подробно своята военна история.

* * *

Настоящата кратка история на Освободителната война е нагодена за изучаване във Военното училище и за прочит от офицерите, които са участвували в нея. Всички участници в последните войни имат богат военен опит. Но те познават най-добре само боевете, в които са участвували, а често и в тях познават само действията на своята част. За да се избавим от погрешни заключения, към каквито води частичното познаване на военни явления, и да се използува по-добре бойният опит, необходимо е всеки от нас да знае добре общите военни действия. Всеки участник е поднесъл своя камък при изграждане великата победа на нашата армия. Но за да се вдъхновим всички от изграденото величествено здание, трябва да разгледаме не само своя камък, ами цялото здание.

Октомври 1921 година
Шумен.

Първа част

Подготовка на войната

ГЛАВА I

Политическа подготовка на войната

1. Политическа борба

Когато младотурците започнаха своята политика за отоманизиране на империята, изчезнаха всякакви надежди да се получат политически правдини за християните в Турция. Българи и македонци видяха ясно, че само с война ще се придобият тези правдини. Животът стана непоносим. Икономическият живот в Македония спря, а в България нищо трайно не можеше да се предприеме при ежегодните конфликти и мобилизации.

Общото политическо положение от ден на ден ставаше по-тревожно. Младотурците като че сполучиха да изолират България и да си обезпечат един по-дълъг период за преустройство на своята държава и за военното ѝ засилване, насочено най-много срещу България.

През 1911 год. чрез печата стана известно, че Русия се споразумяла с Австрия по източния въпрос и чрез цариградския си пълномощен министър се стреми да се споразумее и с Турция.

През 1910 год. упорито се носеше слух, че Румъния след румъно-българския конфликт е сключила военна конвенция с Австрия. В тази конвенция, сключена специално за война на Балканите, се предвиждало Румъния „справедливо да получи крепостта Силистра, а ако е възможно да получи и останалата част от знаменития четириъгълник крепости заедно с Варна, Русе и Шумен".

В същото време упорито се говореше, че съществува нападателен съюз между Румъния и Турция, насочен изключително против България. Инак не можеше да се обясни самонадеяността на привидно засилените младотурци, които започнаха да стават арогантни към България и навсякъде, провядваха, че за да може да съществува и да се обнови отоманската държава, трябва преди всичко да се смаже най-опасният враг — засилващата се България.

В българските ръководящи кръгове ставаше от ден на ден по-ясно, че приближава денят, в който ще стане нуждно да се употреби и последното средство — войната: за запазване на страната — отбранителна война, или за постигане на народните идеали — настъпателна война.

2. Балканският съюз

Едновременно с установяването на конституционния режим и отоманизирането на всички народи в обширната турска държава, младотурците обърнаха най-сериозно внимание на военните сили. Те дадоха широки пълномощия на германската военна мисия, която изработи обширен план за реорганизиране на турските военни сили и за повдигане на тяхната стойност. Особено място в този план държеха следните въпроси: организацията на частите, създаването на нов команден контингент, незаразен от политическите борби, привличане към военна служба християните — най-здравият елемент от населението на турската империя.

Този план стана известен чрез военните аташета на всички балкански правителства. Те видяха, че ако той се осъществи, Турция не само се обезпечаваше против техните нападения, но ставаше способна сама да предприеме една настъпателна война, за да накаже тези немирни съседи, които бяха се осмелили да смущават нейния държавен живот.

И по-рано правителствата на балканските държави смятаха, че източният въпрос може да докара въоръжен конфликт с Турция и че поотделно те не могат да се надяват на успех. Но постоянните ежби и националните борби за надмощие в Македония им бъркаха да осъществят един съюз помежду си за обща акция. От друга страна и самата Турция поддържаше изкуствено тези дребни съперничества, за да владее по-добре инородните елементи в своята империя. Сега обаче, когато Турция изглеждаше да става опасна за самите балкански държавици, а не само за техните еднородци в Македония, в София, Атина, Белград започнаха по-често да говорят за съюз на балканските държавици, като отговорните среди имаха пред вид повече отбранителната стойност на такъв съюз против засилваща се Турция.

Изобщо, инициативата за сключване на балканския съюз принадлежи на България. И по-рано от българското правителство бяха водени частични преговори с цел да се намери

Русия

една база за споразумение със съседите, за да престанат взаимните борби, които напразно изтощаваха силите на всички балканци, и то винаги в полза на Турция. Особено към Сърбия е било насочено всичкото внимание на българските ръководни фактори, защото там се е виждало началото на балканския съюз. В 1904 год., когато Австрия откри икономическа война със Сърбия, България сключи митнически съюз с последнята и договорът бе приет с акламации от нашето народно събрание. Но устрашената австрийска дипломация направи всичко, за да осуети този съюз и сполучи да го разтури: договорът дори не се внесе в сръбската скупщина.

Преговори със Сърбия. Преговорите за съюз със Сърбия са започнати още в 1897 г., но скоро са били прекъснати, защото Сърбия постави за база разделянето на Македония, когато България бе за автономията на тази област. През 1911 г. преговорите бяха подновени, но сърбите пак изтъкнаха своята база за разделяне на Македония. Преговорите не отиваха и затова стана нужда да се намеси в тях една велика сила. Русия бе поканена да даде върховното си покровителство на един славянски съюз, който можа да се осъществи едвам през пролетта на 1912 година.

Обаче всички разговори се въртят все около създаването на отбранителен съюз против Турция и руската дипломация се намесва само, за да използува тоя съюз за свои собствени цели. В договора се предвижда, че този отбранителен съюз разширочава базата на своето действие и в случай на нападение на Сърбия от страна на Австрия. В такъв случай България се задължава да даде значителна военна помощ. С това съюзът се измества и добива други цели — тези на руската политика, която иска да го използува против тройния съюз на централните европейски сили.

Условията на съюза със Сърбия са уговорени в три вида документи: а) Договор за приятелство и братство между Царство България и Кралство Сърбия и тайното приложение към него от 29. II. 1912 г. б) Военна конвенция между Царство България и Кралство Сърбия от 29. IV. 1912 г. в) Четири споразумения и една декларация от 18 юни, 23 август и 15 септември.

В договорите се предвижда:

1. Приятелство и братство между двата народа;

2. Раздяла на Македония между България и Сърбия. Една ивица е „спорна" и разпределението ѝ ще стане след свършването на войната; ако двете договарящи страни не могат да се споразумеят, то за арбитър ще бъде поканен руският цар.

3. Най-после специалните въпроси по военните работи ще се изработят от генералните щабове и за това споразумение ще се сключи специална конвенция.

Преговори с Гърция. През октомври 1911 год. едновременно с подновяване преговорите със Сърбия, българското правителство започна преговори и с Гърция. И гръцките ръководни фактори изтъкнаха на първи план базата „разделяне на Македония", като искаха в договора да се определи точно бъдещата граница. Българското правителство и тук постави своята база „неделимост на Македония и автономия на тази област". Преговорите няколко пъти бяха прекъсвани, докато думата автономия биде изхвърлена и се замени с една твърде неопределена фраза „двете договорящи страни се задължават да пазят правата на християните в Турция, произтичащи от договорите", под която фраза нашето правителство е подразбирало и Берлинския договор.

Българското правителство не искаше да се разграничат бъдещите придобивки, защото искаше непременно Солун да остане в български ръце. Но такова искане се считаше прекомерно не само от гърците, но и от великите сили, които впоследствие винаги съветваха да се отстъпи по този въпрос в полза на Гърция. През май 1912 год. договорът с Гърция бе сключен, но този договор не съдържаше нищо относно разпределението на отнетите от Турция земи.

Веднага след мобилизацията гръцкото правителство устно и писмено повторно повдигна въпроса за бъдещата граница между двете държави. То предложи границата да минава западно от Кавала по Бождаг, Беласица планина, Демир капия, Крушево, Охридското езеро и после до Адриатическия бряг южно от Авлона. Българското правителство противопостави жертвите, които е дало и ще трябва да дава, военното усилие, което има да се прояви от България, но пак избягна да съобщи едно конкретно желание.

Тази грешка на нашето правителство, което пропусна удобния случай да си обезпечи поддръжката на Гърция с една незначителна отстъпка, по-после не можа да се поправи. През февруари 1913 г. в разгара на войната, когато изникнаха недоразуменията със Сърбия и Румъния, то няколко пъти предлага на гръцкото правителство да се подновят преговорите. Обаче гърците виждаха трудното положение на България, бяха си вече обезпечили съдействието на сърбите и отказаха да подновят преговорите.

Тази неопределеност на съглашението и договора стана причина да се възлага на армията да идва на помощ на слабата дипломация: заповядваше се нашите войски да влязат

първи в Солун, като правителството е смятало, разбира се неправилно, че това е достатъчно, за да остане този град в наши ръце; по-после пак армията трябваше да поддържа нашите претенции над Солун, като преди обявата на междусъюзническата война й се възложи да изтласка гърците от околностите на Солун, т. е. да върши онова, което трябваше да бъде извършено от дипломацията.

Преговори с Черна гора. Без да се посветява черногорското правителство в тайните на водените преговори, българското правителство сполучи да свърже и с него споразумение за общи действия в случай на война с Турция. Тайната на Балканския съюз се криеше от черногорското правителство, защото имаше опасност чрез него да бъде открита от турците или европейците, а в такъв случай Турция нямаше да бъде изненадана.

Румъния не се смяташе за балканска държава, но нейните държавници често са обсъждали въпроса за турското наследство. Румъните мислеха често какви компенсации ще получат, ако някоя от съседните балкански държави достигне идеала си и си присъедини териториите от турската империя, за които претендира. Румънското правителство е смятало най-напред да иска компенсации въз основа на балканското ревновесие. Отпосле се видяло обаче, че този предлог не ще бъде достатъчно силен за пред европейския свят. Затова то решава да използува куцовлашкото население в Македония. Разпръснато на голямо пространство, това население никъде не представлява етническо цяло. Но румъните изхарчиха грамадни суми и сполучиха чрез усилена пропаганда да създадат куцовлашкия въпрос. Явно е, че те щяха да претендират за освобождението на своите братя арумъни и щяха да поискат компенсация от България, с която имаха обща граница.

Обече българското правителство пренебрегна Румъния в преговорите. То не се помъчи дори да си обезпечи нейния неутралитет. То се осланяше на конвенцията с Русия от 1902 год., която е сключена между некомпетентни органи (щабовете на армиите) и не можеше да има никаква цена в дадения случай. Във време на самите военни действия Русия заяви, че не признава тази конвенция, в която се казва, че в случай на война с тройния съюз нашата армия ще действува заедно с руската, а Русия ни обезпечва неприкосновеността на нашата територия.

Великите сили. Две групировки на великите сили в това време се бореха за надмощие в Турция и в Европа: тройният съюз (заедно с Румъния) и съглашението. От нашата

дипломация не се направи нищо, за да се обезпечи в случай на нужда съдействието на двете тези групировки или поне на едната от тях. Освен поменатото участие на Русия в Балканския съюз, участие, което бе вредно за него, защото се стремеше да го използува за собствени цели, — друго не можа да се постигне. А съюзът, както видяхме, беше насочен и против Австрия направо и косвено против номиналния турски съюзник — Германия.

Най-после нищо не бе направено и за използуване на един нов фактор в живота на народите — *международния печат.* Длъжност бе на нашата дипломация да си обезпечи поддръжката поне на част от този печат и да привлече в своя полза поне няколко от по-важните европейски вестници, чрез които да може да изкаже своите желания и нужди пред европейското обществено мнение.

* * *

И тъй, след дълги преговори Балканският съюз можа да стане действителност само благодарение настойчивата дейност на българското правителство, на българския народ. Ръководителите на този народ показаха добър държавнически усет. Грешките и неуспехите се дължеха не на липса на усет, а на липсата на достатъчна практика в такава интенсивна дипломатическа работа.

В основата на тоя съюз ръководителите на българската политика вложиха идеята за една близка война с Турция, война отбранителна наистина, но тя можеше лесно да се обърне и в настъпателна, щом съюзниците решеха да вземат инициативата в свои ръце.

Благодарение на българската инициатива тайно се сглоби страшният за Турция Балкански съюз, страшната сила и военната мощ на който ще видим в една от следните глави.

3. Турция

Докато между балканските държави се водеха сложните дипломатически преговори, турското правителство, заето с войната в Триполи срещу Италия, като че беше изоставило съвсем своите съседи, смятайки, че те не ще предприемат нищо, щом не използуваха това затруднено положение на Турция.

Турската дипломация се намираше в ръцете на извехтели хора, които не можеха да видят какво става около тях. Те се занимаваха с издирване на хитри и лукави средства, за да изпълнят налаганите от европейските сили реформи и

да подхранват националните ежби между балканските държави.

Турското правителство се самоизлъгваше, когато мислеше, че е успяло да скара още по-силно помежду им всички балкански държави и че обща акция от тях против Турция е невъзможна.

Това правителство и неговата дипломация не можаха да открият създаващия се съюз и не взеха никакви мерки за осуетяването му.

Турците бяха достатъчно ангажирани във войната с Италия и, когато се убедиха, че Балканският съюз съществува, трябваше да изхабят грамадна енергия, за да го ликвидират по какъвто и да е начин, пред вид на по-голямата опасност, която изпъкваше пред тях.

Но те не направиха нищо нито да разстроят съюза, нито за да организират срещу него друг съюз, нито да се възползват от съществующите съюзни договори.

Те имаха нещо като съюз с Германия, но тоя съюз обвързваше само Турция да служи на германските икономически и политически интереси, а срещу това Германия не се обвързваше с нищо, ако не смятаме привидното покровителство на мохамеданите от германския кайзер, което той обяви при посещението си на Турция, и обещанието на Турция да купува повече военни материали все от Германия.

* * *

Изобщо турците започнаха войната изненадани от Балканския съюз, без да са спечелили нито един съюзник, без да имат на своя страна общественото мнение на Европа, ако не се смята единственият хвалител на турцизма — френския посредствен писател Пиер Лоти.

ГЛАВА II

Военна мощ на двете воюващи страни

1. Турция

Немската военна мисия, натоварена от младотурците да реорганизира тяхната армия, бе изработила един обширен организационен план, който целеше създаването на една грамадна армия, стъкмена за настъпателна война. Изпълнението на този план щеше да започне от Европейска Турция и Армения, като лежащи на най-важните операционни театри.

Според този план, който щеше да се изпълни за 2-3 години, формират се 4 армейски инспекции (орду), както следва:

I. Цариградска орда с 4 корпуса:

I корпус — Цариград;
II „ — Родосто;
III „ — Лозенград;
IV „ — Одрин;

Цариградска редифска (на запасни войски) инспекция с 8 редифски дивизии първа категория и 6 — втора категория.

II. Солунска орда с 4 корпуса:

V корпус — Солун;
VI „ — Битоля;
VII „ — Скопие;
VIII „ — Дамаск (в случай на война в Европа този корпус се пренася по море от Смирна в Солун);

Солунска редифска инспекция с 13 редифски дивизии;
Дамаска редифска инспекция с 7 ред. дивизии;
Смирненска ред. инспекция с 8 ред. дивизии;
Три самостоятелни низамски (от редовна действуваща войска) дивизии 22 (Кожане), 23 (Янина) и 24 (Шкодра).

III. Арменска орда с 3 корпуса:

IX корпус — Ерзерум;
X „ — Ерзинджан;
XI „ — Ван;

Ванска редифска инспекция с 8 ред. дивизии.

IV. Орда (Месопотамия и Халдея) с 2 корпуса:

XII корпус — Багдад;
XIII „ — Мосул;

Багдатска редифска инспекция с 4 ред. дивизии;
XIV. самостоятелен, не влизащ в състава на инспекциите корпус в Санаа;
Триполитанска самостоятелна дивизия;
Хеджаска независима (самостоятелна) дивизия.

За всяка редифска дивизия имаше слаби кадри от офицери и подофицери както за самите дивизии, тъй и за полковете, които влизаха в техния състав. Предвиждаше се в случай на война някои от редифските дивизии да се придадат към низамските корпуси, а други да се сведат в редифски корпуси (каквито бяха XIV, XVII и XVIII корпуси, формирани при мобилизацията).

Низимският корпус трябваше да има:

3 пехотни дивизии низамски;
1 или 2 редифски дивизии;
1 нишанджийски полк от 3 табора (стрелци);
1 конна бригада от 2—3 полка;
1 корпусен артил. полк (2 план. и 1 гаубич. отдел.);
1 пионерна друж. (пионери, телеграф. и мостови);
1 обозна дружина;
1 болнична рота (болници).

Дивизията трябваше да има следния състав:

3 пехотни полка по 3 дружини;
1 нишанджийски табор (стрелци);
1 арт. полк с 2 отдел. по 3 батар. (6 оръд.);
1 ескадрон;
1 обозна рота;
1 санитарна рота (дивиз. лазарет).

Мобилизацията на турската армия започна, когато още не беше приложен напълно организационният план, но европейските корпуси бяха вече организирани по новия образец. Тя трябваше да се извърши по изработения от немската мисия мобилизационен план, в който всичко трябваше да бъде предвидено още в мирно време. Турция разполагаше с повече от един милион обучени войници, напълно достатъчни, за да попълнят всички мобилизирани части. Но добре изработеният план се прилагаше от неподготвени началници и от една съвършено изхабена административна машина, с неподготвен и неспособен персонал. Най-после нека споменем, че новият организационен дух още не беше засегнал военната администрация и че за запасните войници още не се водеше никаква сметка.

Оръжието беше достатъчно и съвременно. Само тежка артилерия за полската си армия турците нямаха.

Турците имаха големи запаси от облекло и снаряжение, грижливо доставено от Германия. Финансово Турция беше съвършено разстроена от постоянните войни, но тя можеше да си послужи с кредити от Европа и с вътрешен заем (книжни пари), така щото парични затруднения при една война не можеше да има, особено ако войната не продължи много.

Поради уволнението на всички старотурци армията имаше голяма нужда от офицери. Тези, които имаше, още се занимаваха с политика, наместо да обучават своите части. Обучението се водеше по новия план на немската мисия, но той се изпълняваше от неспособни офицери. Само последните набори бяха обучени на полето и по стрелбата. Маневрите около Одрин (първи в Турция) показаха липса на маневрена способност, липса на подготвени старши началници. Макар да бяха в постоянна война за потушаване въстанията, турските части имаха извънредно слаба бойна подготовка.

Макар и да бе заобиколен от народи със силно повдигнато национално съзнание, турският народ не можа да създаде в себе си нещо друго, което да замести изчезващия некултурен фанатизъм, с който по-рано побеждаваше. Презрение към съседите — бившата рая, липса на патриотизъм, никаква обич към разстроеното отечество, което от дълги години воюваше, икономическа потиснатост вследствие продължителните, честите и всякога злополучни войни, голям процент християни, които бяха заклети врагове на държавата — ето моралния лик на турската войска, която щеше да воюва при това не за някакви възвишени цели, а за да поддържа робството.

* * *

Турският флот добиваше извънредно важно значение при една война в Европа, защото той трябаше да поддържа и охранява съобщенията на Македонския операционен театър с базата Мала Азия. Този флот имаше 2 нови броненосци, 3 по-стар тип броненосци, 1 броненосец за брегова отбрана, 2 бронирани крайцера, 7 напълно годни за бой големи торпилъори и 4 канонирки.

Още от войната срещу италианците стана известно, че турският военен кораб е неподвижна вещ. Добрият боен материал не можеше да се използва тогава не само защото италиянския флот беше по-могъщ, но и защото турската армия не беше среда, в която да се развият онези ценни качества, които са необходими за морския офицер изобщо. И при по-слабия гръцки флот, турските кораби останаха неподвижни и действуваха само в закритото Мраморно море.

2. България

Системата за уредба на българската армия, организацията, обучението и възпитанието, както и попълването й с офицери и подофицери ставаше по методите, усвоени във всички европейски армии. В нашите правилници често с увлечение се възприемаха схващания, усвоени от армиите на великите сили, макар тези схващания да не подхождаха всякога към нашите условия.

В мирно време нашата армия имаше 9 дивизии, които

В.А. „Г. С. РАКОВСКИ"

бяха разпределени по 3 в три инспекционни области, които в случай на мобилизация образуваха щабовете на отделни армии.

Дивизиите имаха следния състав:

2 бригади по 2 полка, всеки с 2 дружини и картечна полурота;

1 артилерийски полк от 3 отделения по 3 батареи, от които едната незапрегната.

В състава на дивизията не влизаха следните части, които във военно време се развиваха:

2 конни полка;
3 крепостни баталиона, при които се държаха и тежките батареи на полската армия;
3 гаубични отделения (12 см);
3 планински артилерийски полка;
3 пионерни дружини;
1 железопътна дружина;
1 телеграфна дружина;
1 пионерна дружина.

За военно време всяка дивизия формираше: 3 бригади по 2 полка, всеки от 4 дружини и една картечна рота; 1 с. с. артилерийски полк с 3 отделения по 3 батареи четириоръдейни; 1 не с. с. артилерийски полк с 2 отделения по 3 батареи шестооръдейни; 1 пионерна дружина с 2 пионерни и 1 техническа (телеграфо-понтонна) роти и един инженерен парк; дивизионен продоволствен транспорт; дивизионен огнестрелен парк, дивизионен лазарет, полски и полуподвижни болници, интендантска рота. Виждаме колко непълна беше нашата мирновременна организация: почти всичките спомагателни служби се формираха при мобилизацията и за тях нямаше подготвен персонал (офицери и войници). От друга страна, строевите части до толкова се развиваха, че при мобилизацията нищожните им кадри просто се поглъщаха от запасните. Нашата школа за запасни подпоручици беше създала достатъчно добре подготвени запасни офицери.

От щаба на армията бе изработен правилник за мобилизация. Според този правилник във всяка част се разработваше с най-голяма педантичност подробен план, в който се предвиждаше всичко, що има да се върши през целия период на мобилизацията. Правеха се опити за мобилизация както при упражненията, така и при маневрите и повикване на запасните, при което мобилизационните планове бяха добре проверени и нашата мобилизация се извърши много редовно.

Оръжието беше съвременно, скорострелно, но не в достатъчно количество (за македоноодринското опълчение и за опълченските части във време на войната се доставиха руски трилинейни пушки). В артилерийските полкове се държеше готова и старата нескорострелна материална част. Патрони и други бойни запаси се доставяха отвън, но имаше достатъчно запаси за водене на една война.

Запасите от облекло, снаряжение и медицински материали бяха недостатъчни, което най-много затрудняваше както мобилизацията, така и операциите.

Нашето селско стопанство беше богато с всичко, що е необходимо за водене на войната, и имаше добра организация за събирането на материалите (закон за реквизицията).

Нашите части се обучаваха по една много правилна система в казармите, в полето и на маневри, дето се обучаваха висшите началници.

Целият ни народ, всички войници, всички запасни, минали през казармата, имаха вяра в себе си, знаеха своята мощ, вярваха в своите началници и бяха готови навсякъде да ги следват. Училище, казарма работиха непосилно, за да възпитат у всеки здрав мъж обич към отечеството. Тази обич беше повече от съзнателна, защото всички виждаха с очите си благата, които носеше хубава уредба на нашата родина. Най-после и войната за освобождението на поробената част от това отечество беше толкова популярна, че при мобилизацията тези, които отстрана наблюдаваха всенародния подем, казваха, че едва ли е имало някога морално по-добре подготвена война.

3. Съюзниците

а) Черна гора. Черногорската армия бе милиционна. Способните от 18 до 62 години стават войници, щом това е необходимо. В мирно време се поддържаха само слаби учебни части, които приемаха запасните на кратко обучение. Бойни единици се образуваха само във военно време, при което се получаваше 30-хилядна милиционна армия, неспособна за водене подвижна маневрена война. Оръжието на тази армия беше най-разнообразно — все подарък от Русия, Австрия, Италия. Имаха и няколко тежки оръдия — също подарък.

Черногорският народ живееше със спомените за епическите борби с Турция (Черна гора никога не е попадала под турска власт). Поколенията се възпитаваха в постоянна омраза към всичко турско. Чрез войната притиснатото в безплодните планини население смяташе да се спусне в малките околни

долини (Шкодра), за да живее по-охолно. Затова у черногорците войната бе морално добре подготвена.

б) Гърция. Гръцката армия беше в периода на реорганизацията според новия закон, влязъл в сила от февруари 1912 год. Една френска мисия под началството на френски генерал прилагаше тоя закон, като обърна особено внимание да пресъздаде командния персонал, който след несполучливата гръцко-турска война се занимаваше повече с политика, отколкото с военно дело.

Гърците имаха 4 дивизии със следния състав:

3 пехотни полка по 3 дружини.
1 дружина евзони (стрелци).
1 картечна група (непридадена към полковете).
1 конен полк.
1 артилерийски полк с 8 батареи.
1 пионерна дружина.
1 обозен ескадрон.
1 санитарна рота.

Оръжие съвременно (манлихерова пушка 6.5 мм и френски модел с. с. оръдие).

Гръцката армия беше добре снабдена и във време на мобилизацията не се развръщаше пресилено, а само се попълваха частите със запасни.

Моралната подготовка на тази армия беше много добра. След несполучливата война с Турция честолюбието на народа бе зачекнато и пораждаше жажда за мъст, озлобление за причинения срам, стремеж към реванш. Умиращата за европейското обществено мнение Гърция възлагаше големи надежди и сляпо вярваше в способностите на великия критянин Венизелос, който бе и военен министър. Най-после целият гръцки народ, по природа спекулант и търговец, след като бе възпитан върху борбите на андартите в Македония, сега виждаше, че се откриват широки хоризонти за реванш и големи придобивки (Велика Елада), без да се дават големи жертви, защото тежестта на войната ще падне върху „некултурните" съседи — българи и сърби, които са по-близу до големите турски маси.

* * *

Важно място в Балканския съюз държеше гръцкият флот, защото на него падаше задачата да владее морето и да прекъсне съобщенията на Македонския операционен театър. Този флот се състоеше от следните бойни единици, всички в добро състояние:

1 брониран крайцер,
3 брегови броненосци,
15 торпилъора,
1 подводник.

Освен това във флота се числяха и още няколко кораба по-стар тип, които можеха с успех да носят прибрежната служба. Грамадният търговски флот на Гърция възпитаваше премного добри командири и матроси, които да обслужват и военния флот.

в) Сърбия. Военната служба на сръбските граждани бе организирана по същия начин, както и у нас. Сърбите имаха в мирно време пет дивизии в следния състав:

2 бригади по 2 полка по 4 дружини,
1 конен полк с 3—4 ескадрона,
1 артилерийски полк (3 отделения по 3 батареи),
1 пионерна рота,
обоз,
болница.

Вън от дивизиите имаха един гаубичен полк (тежка артилерия на полската армия).

Във военно време при всяка мирновременна дивизия се формира още една резервна (втори позив) в същия състав, като действуващата (първи позив). Само конният полк се разделяше на два дивизиона и всяка дивизия получаваше по един такъв дивизион.

Оръжието на сръбската армия бе съвременно и имаха достатъчно бойни запаси, една част доставена отвън, а друга приготвена в техния арсенал.

Тази армия беше по-добре снабдена от нашата с облекло, снаряжение и санитарни средства.

И по отношение на кадрите тя беше по-добре от армиите на другите съюзници, защото във военно време тя формираше два пъти повече единици, отколкото имаше в мирно време. Само за висшите щабове сърбите не държаха в мирно време никакви кадри. Техните армии се формираха в периода на мобилизацията.

След 1885 год. сръбският народ се възпитаваше в омраза към всичко несръбско, омраза към турците (и към България повече). Сръбският шовинизъм никога не е виждал границите, зад които се свършват претенциите на сръбството. На този шовинизъм се дължеше онази упоритост, с която се води пропагандата в Македония против българизма. Целият народ познаваше добре македонския въпрос и дадените за него жертви. Той бе готов да забрави времен-

но за реванша против българите и да се жертвува за разрешението на този въпрос в полза на сръбството.

ГЛАВА III

Продължение на дипломатическата борба. Повод за войната

Както видяхме по-рано, след сключването на Балканския съюз, макар той да беше отбранителен, войната с Турция ставаше все по-неизбежна, но съюзниците още смятаха, че е възможно по дипломатически път да се достигнат целите на войната.

След сключване на съюза балканците се почувствуваха силни, но знаеше се решението на великите сили да не допуснат войната, защото се страхуваха да не се разшири въоръженият конфликт до общоевропейска война, която съ що беше назряла, обаче някои сили не бяха още напълно готови за нея.

Балканците трябваше да побързат със своята акция, за да използуват затрудненията на Турция от войната в Три поли. Това бе необходимо още и затова, че щом съюзът стане известен на света, Турция и другите заинтересувани държави ще се мъчат да го разстроят. Но трябваше да се чака повод за войната, който да я оправдава пред европей ския свят.

В Черна гора духовете бяха страшно възбудени о кървавото потушаване въстанието на малесорите. В Българ рия ежедневно се устройваха митинги против жестокостит спрямо българите в Кочане и другаде. Сърбите и гърцит също протестираха против непоносимия режим в Македония В същото време, за да сплашат своите съседи, турците н разпуснаха последния набор и обявиха, че ще произвежда маневри около Одрин, вследствие на което се обяви мобили зацията на всички съюзници на 17 септември.

Всички се надяваха, че мобилизацията ще даде резулта и Турция ще отстъпи пред общия натиск.

На 26 септември обаче великите сили, загрижени з общия мир, дадоха една посредническа нота до балканскит държави: 1) съобщават, че осъждат всяка постъпка, коят би нарушила мира; 2) нагръбват се да заставят Турция д изпълни чл. 23 от Берлинския договор; 3) и при сполука з съюза няма да позволят изменение на статуквото.

На 29 септември на Турция бе дадена действителн окончателна нота в такъв смисъл. Турция заяви, че е съ

гласна да изпълни чл. 23 от Берлинския договор, но като самостоятелна държава, без да дава гаранции за времето. Тя заяви още, че не желае вече да търпи чужда намеса. А България, Гърция и Сърбия обявиха, че Черна гора е вече във война с Турция, но те приемат посредничеството при тези условия:

1) автономно управление на европейските вилаети;
2) чужденци губернатори;
3) областни народни събрания;
4) местна жандармерия;
5) народна милиция;
6) свободно учение на децата;
7) незабавно разоръжаване на Турция.

На 1 октомври Турция отхвърли тези прекомерни искания и на 3 същия месец повика посланиците си от София, Белград и Атина. На 4 цариградското правителство връчи паспортите на българския, гръцкия и сръбския посланици, с което дипломатическите сношения бяха скъсани и тези страни се считаха вече във война с Турция. Формално войната бе обявена от съюзниците на 5 октомври.

ГЛАВА IV

Обща мобилизация

1. Турция

Турското правителство смътно предвиждаше дипломатическите усложнения през есента и затова не освободи набора, който беше вече навършил срока на действителната служба. То обясняваше това задържане с необходимостта да се бори с въстаналите албанци. По този начин всички части в Европейска Турция имаха войници повече от обикновеното. Преди мобилизацията турското правителство смяташе да повика и запасни под предлог на маневри. Но на това енергично се противопоставиха всички балкански държави. Освен това Турция имаше мобилизирани части в Триполи, дето войната с италианците не беше още завършена.

Общата мобилизация на турските военни сили бе обявена на 19 септември. На другия ден още се започна страшна суетня из цялата държава, която показваше пълната неготовност за извършване на това тъй сложно дело. Новото военно-териториално деление на страната не беше завършено навсякъде, а старите сметки за запасните бяха неверни. По-голямата част от войските не се мобилизираха в своите гарнизони, а бяха изпратени немобилизирани в района на съ-

но за реванша против българите и да се жертвува за разрешението на този въпрос в полза на сръбството.

ГЛАВА III

Продължение на дипломатическата борба. Повод за войната

Както видяхме по-рано, след сключването на Балканския съюз, макар той да беше отбранителен, войната с Турция ставаше все по-неизбежна, но съюзниците още смятаха, че е възможно по дипломатически път да се достигнат целите на войната.

След сключване на съюза балканците се почувствуваха силни, но знаеше се решението на великите сили да не допуснат войната, защото се страхуваха да не се разширочи въоръженият конфликт до общоевропейска война, която също беше назряла, обаче някои сили не бяха още напълно готови за нея.

Балканците трябваше да побързат със своята акция, за да използуват затрудненията на Турция от войната в Триполи. Това бе необходимо още и затова, че щом съюзът стане известен на света, Турция и другите заинтересувани държави ще се мъчат да го разстроят. Но трябваше да се чака повод за войната, който да я оправдава пред европейския свят.

В Черна гора духовете бяха страшно възбудени от кървавото потушаване въстанието на малесорите. В България ежедневно се устройваха митинги против жестокостите спрямо българите в Кочане и другаде. Сърбите и гърците също протестираха против непоносимия режим в Македония. В същото време, за да сплашат своите съседи, турците не разпуснаха последния набор и обявиха, че ще произвеждат маневри около Одрин, вследствие на което се обяви мобилизацията на всички съюзници на 17 септември.

Всички се надяваха, че мобилизацията ще даде резултат и Турция ще отстъпи пред общия натиск.

На 26 септември обаче великите сили, загрижени за общия мир, дадоха една посредническа нота до балканските държави: 1) съобщават, че осъждат всяка постъпка, която би нарушила мира; 2) нагръбват се да заставят Турция да изпълни чл. 23 от Берлинския договор; 3) и при сполука за съюза няма да позволят изменение на статуквото.

На 29 септември на Турция бе дадена действително окончателна нота в такъв смисъл. Турция заяви, че е съ-

гласна да изпълни чл. 23 от Берлинския договор, но като самостоятелна държава, без да дава гаранции за времето. Тя заяви още, че не желае вече да търпи чужда намеса. А България, Гърция и Сърбия обявиха, че Черна гора е вече във война с Турция, но те приемат посредничеството при тези условия:

1) автономно управление на европейските вилаети;
2) чужденци губернатори;
3) областни народни събрания;
4) местна жандармерия;
5) народна милиция;
6) свободно учение на децата;
7) незабавно разоръжаване на Турция.

На 1 октомври Турция отхвърли тези прекомерни искания и на 3 същия месец повика посланиците си от София, Белград и Атина. На 4 цариградското правителство връчи паспортите на българския, гръцкия и сръбския посланици, с което дипломатическите сношения бяха скъсани и тези страни се считаха вече във война с Турция. Формално войната бе обявена от съюзниците на 5 октомври.

ГЛАВА IV

Обща мобилизация

1. Турция

Турското правителство смътно предвиждаше дипломатическите усложнения през есента и затова не освободи набора, който беше вече навършил срока на действителната служба. То обясняваше това задържане с необходимостта да се бори с въстаналите албанци. По този начин всички части в Европейска Турция имаха войници повече от обикновеното. Преди мобилизацията турското правителство смяташе да повика и запасни под предлог на маневри. Но на това енергично се противопоставиха всички балкански държави. Освен това Турция имаше мобилизирани части в Триполи, дето войната с италиянците не беше още завършена.

Общата мобилизация на турските военни сили бе обявена на 19 септември. На другия ден още се започна страшна суетня из цялата държава, която показваше пълната неготовност за извършване на това тъй сложно дело. Новото военно-териториално деление на страната не беше завършено навсякъде, а старите сметки за запасните бяха неверни. По-голямата част от войските не се мобилизираха в своите гарнизони, а бяха изпратени немобилизирани в района на съ-

средоточаването, дето бяха образувани депа за мобилизация. Запасните от Мала Азия не се насочваха направо в своите части, а се събираха предварително в Цариград и Сан Стефано, отдето се разпределяха между полковете. Запасните от един окръг в Македония се изпращаха в разните окръзи. Служили и неслужили войници, млади и стари се явяваха едновременно. Затова низамските части се попълниха с голям процент стари запасни и необучени войници и изгубиха своята бойна и маневрена стойност.

По море не можеха да се превозват нито запасните, нито мобилизирани части, защото турският флот не беше господар на открито море. Това претрупа единствения железен път Цариград—Одрин и внесе безредие в движението. Изобщо по казването на неутрални очевидци, в цялата турска империя е владяло пълно безредие през целия период на мобилизацията и запасните са се лутали до отчаяние, преди да попаднат в своите части. Християните, па и самите мохамедани твърде неохотно се явяваха във войската. Около 40% от повиканите под знамената са останали по домовете си и са били събирани отпосле по административен ред. Местните въстанически чети в Македония вършеха отлично своята агитационна работа, като съветваха българите да се пръснат из планините, а турците заплашваха, че който отиде войник, къщата и домашните му ще бъдат унищожени. Тази агитация даде своя резултат: в Македония половината от повиканите под знамената не се явиха.

Турската администрация не беше в състояние да извърши една редовна реквизиция. Частите трябваше сами да се снабдят с необходимите им коне и кола. В Цариград и в другите по-големи градове военни команди пресрещаха на улиците стопаните и насила им отнемаха колата и конете. Тази безразборна реквизиция накара населението да изпокрие всичко и снабдяването на армията ставаше още по-трудно. В Македония българските чети агитираха нищо да не се дава за турската войска, защото скоро тя ще бъде унищожена.

Преодолявайки всички тези трудности, турската главна квартира все пак успя след 20 дена да мобилизира следните части:

а) 24 низамски дивизии (I, II, III, IV, V, VI, VII армейски корпуси и трите самостоятелни дивизии 22, 23 и 24);

б) по един стрелков полк за всеки корпус;

в) 28 редифски дивизии (Измир, Бруса, Афион Карахисар, Коня, Ерекли, Ангора, Кастамуни, Айдън, Ушак, Смирна, Самсун, Бабаески, Одрин, Гюмюрджина, Кърджали, Чанаккале, Едремит, Драма, Серес, Щип, Скопие, Прищина, Битоля, Гиляни, Елбасан, Шкодра, Неселичка, Янина);

г) 2 конни дивизии и 1 конна бригада;

д) всичката крепостна артилерия.

Освен това, след започване на военните действия, турската мобилизация в Анадола продължаваше. Постепенно бяха мобилизирани по една низамска дивизия от VIII и IX корпуси, както и редифските дивизии Юзгад, Кайсерие, Анталия, Адана, Алеп, Трапезунд и Бейбурт, които трябваше да съставляват стратегически резерв.

По-голямата част от редифските дивизии в Македония и Източна Тракия бяха второразредни, защото от Мала Азия не можеха да пристигнат по море определените за низамските дивизии запасни, и те погълнаха всичкия запас на първоразредните редифски дивизии.

Пак поради липса на достатъчно запасни, мобилизираните части не бяха попълнени според щатовете за военно време и таборите, които трябваше да имат по 700—900 войника, имаха едва до 600.

По същата причина и редифските дивизии нямаха еднакъв състав. Според мобилизационния план всяка редифска дивизия трябваше да има 3 пехотни полка (9 табора), 1 ескадрон и 6 батареи, а имаше такива от два или 1 пехотен полк, имаше и пехотни полкове с по 1—2 табора, а някои дивизии съвсем нямаха конница и артилерия.

Турският флот беше мобилизиран поради войната с италианците.

Според организационния план на немската военна мисия, като не смятаме III орда (Армения), която по стратегически съображения трябваше да остане на мястото си, и най-отдалечения XIV корпус, Турция трябваше да мобилизира:

784 дружини (табори);
200 ескадрона;
2280 само полски и планински оръдия;
1,000,000 войници.

В същност бяха мобилизирани около:

391 дружини;
82 ескадрона;
930 оръдия заедно с крепостните;
400 хиляди войници.

Виждаме, че добрият немски план не подхождаше за невъзпитаните в немска дисциплина турски граждани и Турция можа да даде само половината от онова военно усилие, което бяха пресметнали немските инструктори. А безредната мобилизация се отрази гибелно върху духа на народа, запасни-

I арм. – 1, 9, 10 див.
II " – 3, 8 "
III " – 4, 5, 6 "

те и войската, като едновременно подкопваше вярата в победата и в ръководителите.

Във време на мобилизацията бяха формирани две армии: Източна за действие в Тракия и Вардарска за действие в Македония. Освен това, за действие във второстепенните операционни посоки бяха формирани Кърджалийският, Струмският, Солунският отряди, а за крепостите Одрин, Янина и Шкодра бяха определени значителни гарнизони.

2. Мобилизацията на Балканския съюз

а) България

Всяка дивизия при мобилизацията се развърна в 3 бригади по 2 полка по 4 дружини и една картечна рота, 1 скорострелен артилерийски полк от 3 отделения, по 3 батареи чериориъдейни, 1 нескорострелен артилерийски полк от 2 отделения по 3 батареи шесторъдейни, 1 пионерна дружина с 2 пионерни и една техническа рота (телеграфна и мостова полуроти), дивизионен огнестрелен парк, дивизионен продоволствен транспорт, дивизионен лазарет, 6 полски, 2 полуподвижни болници, интендантската рота, един конен и един пеши жандармски полуескадрони.

По една бригада от 1. и 6. дивизии бяха отделени и формираха нова 10 дивизия със съответното количество артилерия и други служби.

От така мобилизираните дивизии се формираха 3 армии: I от 1, 9 и 10 дивизии, II от 3 и 8 дивизии, III от 4, 5 и 6 дивизии, а 7. дивизия влезе в състава на сръбската II армия и 2. дивизия остана вън от армиите, за да действува в второстепенните операционни посоки в Родопите (Родопски и Хасковски отряди).

Като общ резерв на армията се формираше в Пловдив от опълченски и допълнящи части 11 пехотна дивизия, а в София—македоноодринското опълчение, което трябваше да прибере всички способни да воюват македонци, които живеят в България и които не бяха служили във войската.

От 11-те конни полка, които не се развиваха повече, се формира една кавалерийска дивизия и една отделна бригада.

Мобилизираните гаубични отделения бяха придадени към армиите, а крепостните полкове образуваха тежката и обсадна артилерия, като влязоха в състава на II армия.

Мобилизацията се посрещна от населението с ентусиазъм и се извърши най-редовно, точно според мобилизационните планове.

Наместо за 7, частите бяха мобилизирани за 4—6 дни, а конницата — за 2 дни. Това показва популярността на войната и добре разработения мобилизационен план. В частите не се явиха почти само тези, които бяха вън от отечеството (Румъния, Русия, Америка), особено от 4 и 5 дивизионни области, от които имаше най-много запасни навън.

Трябва да отбележим само, че в общия мобилизационен план бяха оставени необработени някои много важни въпроси, което наруши добрия ред и можеше да разстрои стопанството на страната. Например не бяха оставени на местата си най-необходимите за стопанствата и за администрацията лица (специалисти, техници, мелничари, секретар-бирници и пр.)

Поради материална неготовност, не всички запасни бяха добре облечени и снабдени с необходимото за поход.

Слабите кадри се просто погълнаха от грамадното количество запасни.

Всички снабдителни, санитарни и интендантски органи се създадоха във време на мобилизацията и тази импровизираност неминуемо се отрази зле върху бойната стойност на частите.

Също малки кадри имаше за интендантските и технически войски и те се мобилизираха най-късно, като догонваха частите отпосле.

Неподготвените кадри не познаваха специалната си служба и трябваше да я изучват във време на самите действия.

Липсваше мобилизация на базата (стопанство, пътища, администрация, училища, реквизиция, индустрия и пр.)

България мобилизира в началото около 231 дружини, 38 ескадрона, 728 оръдия, 350,000 войници, точно според мобилизационния план.

б. Сърбия

Мобилизацията на сръбската армия се извърши със същата бързина и ентусиазъм, както и в България. Тази армия имаше от мирно време по-добра организация, повече кадри, повече запаси, вследствие на което не се прибягваше до импровизация. Въобще при мобилизацията сръбската армия имаше да формира почти двойно повече части, когато у нас частите се развръщаха тройно.

Мобилизирани бяха 5 дивизии първи позив, 5 дивизии втори позив, една конна дивизия, една прекобройна бригада и един доброволчески отряд за действие съвместно с черногорците.

От мобилизираните части бяха формирани три отделни армии и два отряда.

1 армия, под командата на Престолонаследника, в състава на която влизаха: Моравската дивизия първи позив, Дунавската първи позив, Дринската първи позив, две дивизии втори позив и конната дивизия или всичко 76 дружини, 28 картечни роти, 29 ескадрона и 140 оръдия.

2 армия, под командата на генерал Степанович, в състава на която влизаха: българската 7 пех. дивизия, Тимошката дивизия първи позив, или всичко сръбски части 16 дружини, 4 картечни роти, 2 ескадрона и 30 оръдия.

3 армия, под командата на генерал Янкович, в състава на която влизаха: Шумадийската дивизия първи позив, Дринската втори позив и Моравската втори позив или всичко 44 дружини, 14 картечни роти, 9 ескадрона и 90 оръдия.

Ибърски отряд в състав 16 дружини, 4 картечни роти, 3 ескадрона и 30 оръдия.

Яворски отряд в състав 8 дружини, 2 картечни роти, 1 ескадрон и 10 оръдия.

А всичко мобилизирани 160 дружини, 52 картечни роти, 44 ескадрона, 300 оръдия, 175,000 войници.

в) Гърция

Мобилизацията на гръцката армия се извърши редовно. Тази армия формираше най-малко нови части и служби в периода на мобилизацията. Мобилизирани бяха 5 пех. дивизии, 1 конна бригада, 3 резервни пех. бригади и целият флот.

Мобилизираните части бяха разделени на 3 групи:

Източна армия, под командата на Престолонаследника, в състава на която влязоха: 5 пехотни дивизии, 1 конна бригада, всичко 50 дружини, 14 ескадрона, 160 оръдия, 60,000 войници.

Западна армия, под командата на генерал Сапунджакис, в състав: 1 резервен пехотен полк, 1 евзонски полк, 1 ескадрон, 4 батареи и 6 дружини критски доброволци, всичко 12 дружини, 1 ескадрон, 36 оръдия, около 15 хиляди войници.

Резерв, съставен от трите новоформирани резервни бригади, всичко 18 дружини, 3 ескадрона, 48 оръдия, около 20,000 войници.

А всичко мобилизирани 84 дружини, 18 ескадрона, 244 оръдия, 90,000 войници.

След мобилизацията флотата бе разделена на 2 ескадри:

а) в Егейско море: 1 кръстосвач, 3 брегови броненосеца, 15 торпильора, 1 подводница — всички по-нов образец,

б) в Йоническо море: 6 торпильора по-стар тип и три стари канонирки или всичко 31 кораба, 170 оръдия, 5,000 моряци.

г) Черна гора

Мобилизацията в Черна гора започна още във време на въстанията на пограничните албански племена. Десет дни преди обявата на войната от съюзниците, Черна гора вече воюваше срещу Турция, като постепенно се намесваше в боевете на страната на въстаниците. Към 25 септември бяха окончателно мобилизирани 4 пехотни дивизии, или всичко 50 дружини, 140 оръдия, 30,000 войници.

Сравнителна таблица за мобилизираните сили

ДЪРЖАВИ	Приблизително количество на мобилизираните сили			
	Друж.	Ескадр.	Оръдия	Хора
Черна гора	50	—	140	30,000
Гърция	84	18	244	90,000
Сърбия	160	44	300	175,000
Всичко съюзници	294	62	684	295,000
България	231	38	728	350,000
Всичко Балкански съюз	525	100	1412	645,000
Турция	391	82	930	400,000
Разлика	134	18	482	245,000

ГЛАВА V

Театър на войната

1. Общият театър

Театър на войната през 1912 и 1913 год. бяха следнит области: Македония, Тракия, островите в Бяло и Йоническ морета, най-близкият бряг на Мала Азия, Черно, Бяло и Йони ческо морета.

Особеното очертание на политическите граници пред освободителната война, естествените прегради и географи ческото положение разделят театъра на войната на два опе рационни театри — Македонски и Тракийски. Тези два теа тра са свързани с един тесен коридор между реките Струм и Марица, изпълнен с южните разклонения на Пирин плани на и Родопите. Този коридор можеше да се разширочи, ак турците настъпеха към Пазарджик, Пловдив и Хасково. Ак ли от България се настъпеше към Беломорския бряг, т връзката между двата операционни театри се прекъсваше Македонският оставаше съвършено отделен от базата с при условие, че и Бяло море се владее от гръцкия флот.

2. Македонски операционен театър

Множество планини от разна височина изпълнят цели Македонски операционен театър. Тези планини са мъчн проходими, а и турците малко внимание обръщаха на съ общенията. Затова мъчно можеше да се намери система о пътища, по които да се насочат големи войскови маси. Изоб що този операционен театър беше достъпен по следните по важни посоки:

1. *От Гърция:*

а) От Тесалия (Лариса) по брега на Солунския залив з Солун;

б) От Тесалия (Лариса) през Еласона и Гравена за Ко жане, а оттам за Кайларе—Битоля и за Верия—Солун;

в) От залива Арта през Янина за Битоля;

г) По море към пристанищата: Орфано, Кавала, Де деагач.

2. *От Черна гора:*

а) От Подгорица и по брега на морето към Шкодра;

б) От североизточната граница на Новопазарския санд жак към долините на реките Люма, Ибар и Дрин в Санджа ка. В тези посоки обаче не може да се действува освен малки части, добре подготвени за планинска война.

3. *От Сърбия:*

а) От Пожега през планината Явор за долината на Люма в Новопазарския санджак;

б) От Кралево през Рашка, по долината на Ибар за Митровица и оттам за Дяково и Адриатическия бряг или за Скопие. За действие към Адриатическия бряг обаче трябва да се преодоляват едва достъпните Албански планини;

в) От Крушумлие през Прищина за Скопие и оттам за Битоля или за Солун;

г) От Ниш, Враня, Куманово за Скопие и оттам за Битоля или по долината на Вардара за Солун.

4. *От България:*

а) От София—Кюстендил през Куманово за Скопие и оттам за Битоля и Солун;

б) От София — по долината на Струма за Солун.

Непристъпните планини, между които преминават тези посоки, правят невъзможна връзката между отделните войски, които са насочени по тях. А и пътищата през повечето от тях са мъчно проходими обикновени пътеки. Всички посоки се събират в няколко възли на пътищата и по този начин от цялата система удобни за действия на войските посоки се образуват три важни операционни посоки:

1. Ниш—Куманово—Скопие—Солун.
2. София—Дупница — по долината на Струма—Солун.
3. Тесалия—Кожане—Солун.

При един поглед върху картата на пътищата в Македония, веднага изпъква грамадното значение на пунктовете Куманово, Скопие, Солун и Кожане, в които се събират почти всички пътища на Македонския операционен театър и владението на които беше еднакво важно и за двете воюващи страни. Ако турците имаха в тези центрове на съобщенията поне стари крепости като Янина и Шкодра, те щяха повече време да се съпротивляват на едно нашествие в Македония. Но турският генерален щаб, както видяхме по-горе, не е предполагал, че е възможно воюване с всички Балкански държави едновременно. А при една война с България той е смятал тук да се развият само настъпателни операции. Затова не само тези важни възли на съобщенията не бяха укрепени, но в целия Македонски операционен театър не беше направено нищо за фортификационното му усилване. Освен старите крепости Янина и Шкодра, които лежат на Адриатическия бряг и нямат никакво стратегическо значение, турците нямаха в Македония нито една крепост, нито една укрепена позиция.

ГЛАВА V

Театър на войната

1. Общият театър

Театър на войната през 1912 и 1913 год. бяха следните области: Македония, Тракия, островите в Бяло и Йоническо морета, най-близкият бряг на Мала Азия, Черно, Бяло и Йоническо морета.

Особеното очертание на политическите граници преди освободителната война, естествените прегради и географическото положение разделят театъра на войната на два операционни театри — Македонски и Тракийски. Тези два театра са свързани с един тесен коридор между реките Струма и Марица, изпълнен с южните разклонения на Пирин планина и Родопите. Този коридор можеше да се разширочи, ако турците настъпеха към Пазарджик, Пловдив и Хасково. Ако ли от България се настъпеше към Беломорския бряг, то връзката между двата операционни театри се прекъсваше и Македонският оставаше съвършено отделен от базата си, при условие, че и Бяло море се владее от гръцкия флот.

2. Македонски операционен театър

Множество планини от разна височина изпълнят целия Македонски операционен театър. Тези планини са мъчно проходими, а и турците малко внимание обръщаха на съобщенията. Затова мъчно можеше да се намери система от пътища, по които да се насочат големи войскови маси. Изобщо този операционен театър беше достъпен по следните по-важни посоки:

1. *От Гърция:*

а) От Тесалия (Лариса) по брега на Солунския залив за Солун;

б) От Тесалия (Лариса) през Еласона и Гравена за Кожане, а оттам за Кайларе—Битоля и за Верия—Солун;

в) От залива Арта през Янина за Битоля;

г) По море към пристанищата: Орфано, Кавала, Дедеагач.

2. *От Черна гора:*

а) От Подгорица и по брега на морето към Шкодра;

б) От североизточната граница на Новопазарския санджак към долините на реките Люма, Ибар и Дрин в Санджака. В тези посоки обаче не може да се действува освен с малки части, добре подготвени за планинска война.

3. *От Сърбия:*

а) От Пожега през планината Явор за долината на Люма в Новопазарския санджак;

б) От Кралево през Рашка, по долината на Ибар за Митровица и оттам за Дяково и Адриатическия бряг или за Скопие. За действие към Адриатическия бряг обаче трябва да се преодоляват едва достъпните Албански планини;

в) От Крушумлие през Прищина за Скопие и оттам за Битоля или за Солун;

г) От Ниш, Враня, Куманово за Скопие и оттам за Битоля или по долината на Вардара за Солун.

4. *От България:*

а) От София—Кюстендил през Куманово за Скопие и оттам за Битоля и Солун;

б) От София — по долината на Струма за Солун.

Непристъпните планини, между които преминават тези посоки, правят невъзможна връзката между отделните войски, които са насочени по тях. А и пътищата през повечето от тях са мъчно проходими обикновени пътеки. Всички посоки се събират в няколко възли на пътищата и по този начин от цялата система удобни за действия на войските посоки се образуват три важни операционни посоки:

1. Ниш—Куманово—Скопие—Солун.

2. София—Дупница — по долината на Струма—Солун.

3. Тесалия—Кожане—Солун.

При един поглед върху картата на пътищата в Македония, веднага изпъква грамадното значение на пунктовете Куманово, Скопие, Солун и Кожане, в които се събират почти всички пътища на Македонския операционен театър и владението на които беше еднакво важно и за двете воюващи страни. Ако турците имаха в тези центрове на съобщенията поне стари крепости като Янина и Шкодра, те щяха повече време да се съпротивляват на едно нашествие в Македония. Но турският генерален щаб, както видяхме по-горе, не е предполагал, че е възможно воюване с всички Балкански държави едновременно. А при една война с България той е смятал тук да се развият само настъпателни операции. Затова не само тези важни възли на съобщенията не бяха укрепени, но в целия Македонски операционен театър не беше направено нищо за фортификационното му усилване. Освен старите крепости Янина и Шкодра, които лежат на Адриатическия бряг и нямат никакво стратегическо значение, турците нямаха в Македония нито една крепост, нито една укрепена позиция.

Голямо значение имаха и пристанищата Превеза, Левтерохори, Солун, Орфано. В тях гръцката армия можеше да си устрои бази за снабдяването си с всичко необходимо, като по този начин се отстраняваха трудностите, произлизащи от безпътицата в Южна Македония.

3. Тракийски операционен театър

В освободителната война този театър добиваше по-голямо стратегическо значение от Македонския, защото тук е столицата — най-жизнения център на турската империя. Освен това Дарданелските теснини затваряха пътя на гръцкия флот и в никой случай не можеше да се наруши връзката на този театър с обширната азиатска база, неизчерпаем източник на турската сила.

Сръбският генерален щаб отричаше значението на Тракийския театър и настояваше да се води отбранителна война срещу него, а да се съсредоточат повече сили за настъпление в Македония. Но след продължителни преговори сърбите възприеха гледището на нашия генерален щаб, че е необходимо бързо да се настъпи и към Цариград. Още в началото на военните действия стана ясно, че това гледище е по-правилно: ако турците, след двойното им разбиване при Лозенград и Люлебургас, сполучиха да формират една силна армия за защита на Цариград, какво би станало, ако ние оставехме в техни ръце обширния плацдарм на изток от Одрин и Лозенград? Те щяха да дочакат пълната мобилизация на своите сили, щяха да съсредоточат в този плацдарм грамадна армия и след това да настъпят с големи изгледи на сполука.

Тракийският операционен театър обема пространството на изток от р. Марица и между Черно и Мраморно морета. Това пространство на север е изпълнено с разклоненията на Сакар балкан, Дервентските възвишения и Странджа планина, а на юг, покрай бреговете на Мраморното море, са невисоките планини Текирдаг. Тези планини са невисоки, но трудно проходими, защото по тях няма проправени пътища. Всички пътища от България през Сакар балкан, Дервентските височини и Странджа се събират в Лозенград и Одрин.

Най-важната операционна посока, която води към сърцето на Турция — Цариград, е долината на р. Марица — класическият път, по който са ставали всички нахлувания в старите и по-нови времена от Азия към Европа (преселение на народите) и обратно (кръстоносни походи, българските и руски настъпления против Византия и Турция).

Тази операционна посока се преграждa от крепостта Одрин, значението на която ние почувствувахме, когато нашите армии достигнаха до Чаталджа и бяхме принудени да търсим примирието повече, отколкото разбитите турци, защото тази крепост преграждаше единствения железен път. Турците бяха оценили добре стратегическото значение на крепостта и бяха захванали подновяването ѝ.

Според плана на турския генерален щаб, предвиждало се е и Лозенград, в който се събират всичките пътища от България през планините за Тракийското поле, да бъде укрепен като Одрин. Но работите по укрепяването на този пункт бяха в началото си. Едвам при мобилизацията командирът на 3 турски корпус заповяда да се почне подготовката на една кръгова позиция за упорита отбрана. Когато се започнаха военните действия, около града бяха построени множество окопи полски профил.

При обработване плана на войната срещу България, турския генерален щаб бе правил изучвания на една позиция за непосредствена отбрана на столицата. Той беше се спрял на удобната позиция по левия бряг на р. Еркене и тя беше подробно изучена. Под ръководството на немските инструктори решавани бяха и тактически задачи по отбраната на тази позиция. Но за укрепяването ѝ нищо не беше направено.

Така щото, след като преодолее укрепената линия Одрин—Лозенград на пътя си за Цариград, нашата армия щеше да срещне само Чаталджанската укрепена позиция. Тази позиция преграждa най-тясното място между двете морета, имаше двата си фланга добре обезпечени и е мъчно достъпна откъм фронта. Но турците смятаха да водят настъпателна война и затова бяха я съвършено запуснали. По-голямата част от укрепленията ѝ бяха полуразрушени, а артилерията ѝ беше снета, за да се въоръжат дарданелските укрепления против италианците; една част от тях бяха употребени и за усилване артилерийското въоръжение на Одринската крепост. Когато видяха, че военните действия се пренасят наблизу до Цариград, турците работиха усилено и сполучиха от запуснатата позиция да създадат една действителна преграда за нашите войски.

Галиполският полуостров беше преграден пак с една стара укрепена позиция, която има назначение да пази дарданелските брегови укрепления от една атака откъм сушата. Тази позиция в освободителната война нямаше никакво стра-

В.А. „Г. С. РАКОВСКИ"

тегическо значение, защото борби за завладяване на Дарданелите нямаше.

От запад към Цариград водят три пътя, които са малко удобни за движение на артилерия и обозите: а) Лозенград—Бунархисар—Странджа—Чаталджа; б) Одрин—Цариград; в) Кешан—Родосто—Чорлу и оттам по брега на Мраморно море за Цариград.

Тракийският операционен театър е рядко населен и слабо обработен. Върху населението му турското правителство напоследък бе работило доста. Множество нови селища бяха построени и заселени с мухаджири (изселници) из България и Македония. Въпреки това населението си оставаше неразмесено: турци по пътя Одрин—Цариград, гърци из градовете и паланките, по бреговете на моретата и българи из Лозенградско, Одринско и по склоновете на Странджа. Голяма част от турското население още в началото на войната напусна своите жилища и се събра в големите градове Одрин, Цариград и зад Чаталджанската укрепена позиция. Българското население радостно посрещна нашата армия, а гръцкото бе равнодушно, с нищо не ни помагаше, но и с нищо не ни пречеше на военните операции.

Населението се занимаваше главно със земледелие; земята е много плодородна, но се обработва по най-примитивен начин, поради което в района нямаше много храни и фураж и нашите армии можаха да се поддържат с местни средства само за кратък период, а после трябваше всичко да се подвозва из вътрешността на страната, което бе едва възможно при липса на добри пътища.

В мирно време нашето Военно министерство не бе организирало добре изучването на този операционен театър, макар той да беше един от най-близките и най-вероятните за действие в него. Изпращаните за целта специални агенти не бяха добре избирани и не бяха добре изпълнили длъжностите си. Пък и ония сведения, с които случайно разполагаше нашият щаб на войската, не бяха разпространени във войската. Затова ние тръгнахме на война без да познаваме района, в който щяхме да действуваме. Не познавахме Одринската крепост и преувеличихме нейната сила, което зле се отрази върху плана на войната. Не познавахме нищожните средства, с които ще разполагаме в този крайно беден и съвършено запустял край и неправилно го използвахме. Не познавахме ужасната безпътица на района и труднопроходимостта му есенно и зимно време. Не знаехме дори климата му, твърде близък до нашия, а го сматяхме за по-мек и тръгнахме неготови за суровата зима. Най-после ние тръгнахме на война със старата триверстова карта (1:126000), печатана в Руско-турската война, когато районът бе претърпял множество изменения (унищожени села, нови мухаджирски села, запустнати пътища и пр.)

4. Театър между Марица и Струма

Тясната ивица между двата главни операционни театра между нашата южна граница и Беломорския бряг е изпълнена с разклоненията на Пирин планина и Родопите. Тя е слабо населена от турци и потурчени българи и труднопроходима, освен за малки войскови части, добре приспособени за водене на планинската война.

Най-важните посоки за настъпление в този район са:

1. от Батак за Неврокоп и оттам за Драма;
2. от Пловдив през Дьовлен за Неврокоп и Драма;
3. от Пловдив през Чепеларе и Пашмакли за Ксанти;
4. от Хасково през Кърджали за Гюмюрджина и Дедеагач.

Всички тези посоки водят към Беломорския бряг и към единствения желен път от Солун за Цариград. Особено значение придобиваше за нас последната посока, защото с заемането на Дедеагач ние си обезпечихме един удобен път за снабдяване нашите армии, находящи се при Чаталджа — морския път и после железния път Дедеагач — Цариград.

ГЛАВА VI

План на войната и съсредоточение

1. Турция

В мирно време турският генерален щаб не беше работил върху плана на една война срещу всички балкански държави. Той бе възприел мнението на турската дипломация, че съгласието между тия държави е невъзможно. Това мнение още повече ставаше правдоподобно, защото през последните години Турция преживя множество кризи и балканските народи не можаха да ги използуват, поне като се споразумеят за дружна дипломатическа акция.

При тези условия най-близък и най-сериозен противник на Турция се явяваше България и турците бяха работили сериозно върху плана на една война с този свой съсед. В сравнение с България турските военни сили бяха много големи. Поставени за действие на двата операционни теа-

три — Македонския и Тракийския, турските грамадни сили разделяха българската армия, а това даваше възможност да се замислят множество комбинации за настъпателна война. Такава война по немски образец се проповядваше непрекъснато от чужденците инструктори и настъпателната война бе завладяла умовете на целия генерален щаб.

Без да вземе пред вид значително изменилата се обстановка, турската главна квартира разреши въпроса много теоретически: да се води отбранителна война на Македонския оперативен театър, а на Тракийския да се настъпи със цел да се унищожи най-силният и най-опасният съюзник — България, след което ще бъде възможно да се настъпи и срещу другите съюзници.

По този план се започна съсредоточаването на турската армия така:

а) Източната армия се съсредоточи на линията Лозенград — Йенидже, на един фронт повече от 30 км и обърнат не към операционната посока Одрин — Пловдив, по която би трябвало да се настъпи.

б) В Източна Тракия се съсредоточиха в началото слаби отряди. Предполагаше се да се усилят те с войски от Мала Азия и да се предприеме с тях настъпление по второстепените посоки през Родопите за Хасково.

в) В Северна Македония Вардарската армия се съсредоточи в три групи: *център* в Овче поле на линията Скопие — Велес, *дясно крило* между Раловиц и Щип и *ляво крило* около Прищина.

г) В Южна Македония срещу гърците две групи около Кожани и Янина.

д) Общ резерв в Битоля.

е) На Черногорската граница остава да действуват войските, които потушаваха въстанието.

След съсредоточението на армията турската главна квартира няма никакви сведения за намеренията на съюзниците и още се лута без установен план за действията. Ще видим по-нататък, че Вардарската армия напуща отбраната и преминава в настъпление към Куманово, а на Тракийския операционен театър се преминава на няколко пъти към отбрана: най-напред главната квартира съобщи на командващия източната армия, че ще се премине в настъпление от Кърджали и Одрин към Хасково и Пловдив, щом се съберат достатъчно сили за това; след това няколко пъти се заповяда източната армия да настъпи, без да й се определя посоката на настъплението. Командващият източната армия на основание на тези противоречиви и колебливи разпореждания веднъж заповядва

корпусите да се отбраняват, а после — да се готвят за настъпление.

Най-после и корпусните командири се съвещават помежду си и решават да се настъпи, но не в операционната посока, посочена от главната квартира, а против левия фланг на нашата армия.

Ценно време се губи с тези съвещания и размяна на мисли между всички командни инстанции, докато най-после се решава настъплението против левия фланг на нашата 1 армия, без да се подозира, че зад този фланг стои цялата 3 армия, готова да нанесе решителен удар.

2. Балканският съюз

Черна гора започна войната с турците инцидентно преди съюзниците. Нейната войска не можеше да извърши една военна операция далеч от държавните граници и затова тази войска не трябва да се взема във внимание, когато дойде въпрос за плана на войната у съюзниците.

Гръцкото правителство се присъедини към Балканския съюз, но без военна конвенция, която да обвързва гръцката войска за общи действия по един предварително изработен план. Гръцкият флот трябваше още в началото на войната да владее всичките морски пътища към Македония и да откъсне Македонския операционен театър от базата Мала Азия. По този начин той беше полезен само за войските, действуващи в Македония (черногорци, сърби, гърци). На гръцката войска бе предоставена свободата да действува според обстановката, когато тя се очертае добре след настъплението на сърбите и българите. Гръцката главна квартира се възползува хитро от предоставената ѝ свобода: без да има пред себе си значителни неприятелски сили, армията настъпваше бавно към Солун, като си даваше вид, че проявява големи усилия, а в същност целта на гръцката главна квартира бе да избегне всякакво решително сражение и да остави съюзниците сами в това сражение.

Преговори, за да се установи един общ план за действие, са водени само между българския и сръбския генерален щаб. В тези преговори всяка страна се силеше да докаже, че нейният операционен театър е по-важен и че в него трябва да действуват повече войски. В същност тук не беше въпрос за изработване общ план за действие, а само за разпределение на войските между двата операционни театри. При разглеждането на този въпрос за база служеше следната основна идея: ще се води настъпателна война и на Тракийския и на

Македонския операционен театър, като българската войска се стреми и да прекъсне връзката между тях с настъпление през Родопите към Дедеагач и Драма.

За относителната важност на двата операционни театри се води спор, който бе решен, като се възприе становището на българския генерален щаб, че Тракийският е най-важен. Обаче при разпределение на силите не само цялата сръбска войска бе оставена да действува на по-маловажния театър, но и цяла една българска дивизия бе дадена за усилване на втората сръбска армия, която щеше да действува откъм Кюстендил. Тази неоправдателна отстъпчивост на нашия генерален щаб стана причина да се иска отпосле сръбско съдействие при Одрин, срещу което сърбите поискаха компенсации.

И тъй, без общ план за бъдещите действия, без общо командване, генералните щабове на съюзниците съсредоточиха своите армии срещу онези операционни посоки, в които щяха те да действуват самостоятелно.

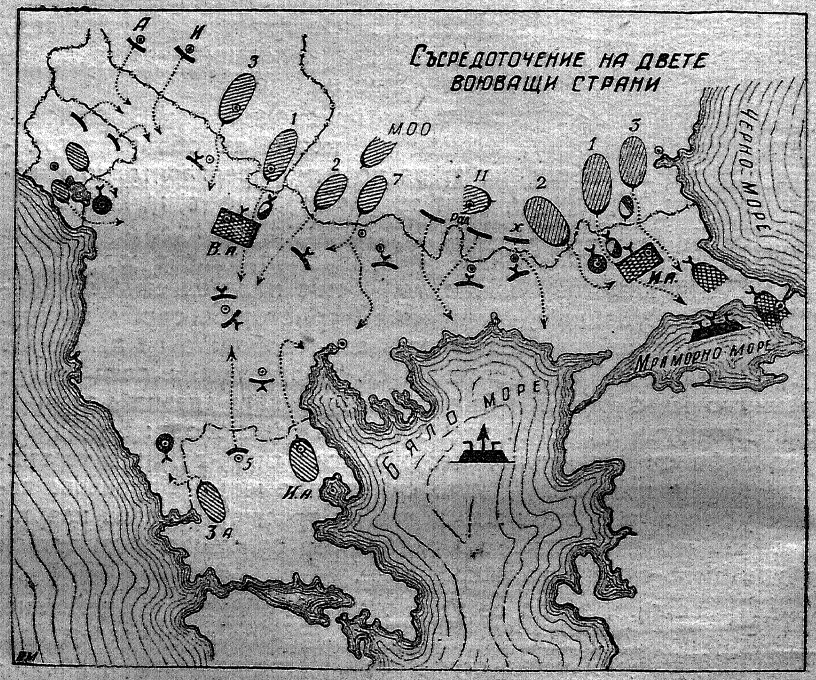

Черногорската войска бе съсредоточена в три групи: а) на североизточната граница за действие в Новопазарския санджак съвместно със Сърбите; б) около Подгорица за действие против крепостта Шкодра, източно от Шкодренското езеро; в) при Антивари и Дулчино за действие против крепостта Шкодра по тясната ивица между морето и езерото.

Гръцката войска се съсредоточи в две групи: а) Източната армия — в района около Лариса—Трикала за действие по операционните посоки към Битоля и Солун; б) Западната армия — около залива Арта за действие към Янина.

Сръбската войска се съсредоточи по следния начин: а) 2 армия — в района Кюстендил — Дупница за действие в операционните посоки Кюстендил—Куманово, Кюстендил — долината на Брегалница и по долината на Струма; б) 1 армия — около Враня, за действие в най-важната операционна посока Куманово—Скопие—Битоля; в) 3 армия — около Куршумлие за действие в операционната посока Прищина — Скопие; г) Яворският и Ибърският отряди на границата на Новопазарския санджак — за действие съвместно със черногорската войска.

3. Българският план за война на Тракийския операционен театър

Българският генерален щаб беше изработил подробно плана на една война с Турция без участието на съюзниците, при което се предвиждаха действия и на Македонския и на Тракийския оперативни театри. След сключването на Балканския съюз и на военната конвенция със сърбите, в този план трябваше да се внесат сериозни поправки, защото действията на Македонския театър се поемаха от сръбската армия. Нашият щаб не се оказа достатъчно силен да докаже необходимостта от значителни сръбски сили на Тракийския военен театър още в началото на войната. В сключената втора конвенция това се предвиждаше да стане, след като се завършат операциите в Македония.

При тези условия нашата главна квартира бе възприела следната основна идея за плана на войната: да се изолира одринският гарнизон и да се настъпи с цялата войска към Цариград, дето непременно ще се срещне турската главна войска, да се разбие и унищожи тя и по този начин да се добие износен мир.

Този план обещаваше успех само, ако турците решат да изнесат своята армия далеч от Цариград, за да запазят своята територия. Но ако те решат да водят отбранителна война близу до своята столица и до своята база (Мала Азия), нашата главна маса се натъкваше на трудни операции, без да има удобни пътища, по които да подвозва всичко необ-

ходимо за съществуването на армията, тежка артилерия за атака на укрепените позиции и бойни припаси. В същото положение изпадна нашата армия и когато разби, но не можа да унищожи турската армия.

Решението да не се атакува Одринската крепост бе взето, защото нашият генерален щаб не познаваше тази крепост и преувеличаваше силата ѝ. Ако се знаеше в началото какво представлява Одринската крепост, вероятно нашата главна квартира би предприела най-уместното — атаката с открита сила. Защото не беше одринският гарнизон, който стана опасен за нашата войска, когато тя стигна на Чаталджа, а самата крепост, която затваряше единствения железен път, по който нашата войска можеше да си подвози необходимото ѝ за преживяване.

Според плана на войната, за второстепенните цели се оставят: цялата втора армия, 2 и 7 дивизии и почти всичката планинска артилерия, т. е. повече от 1/3 от всичките ни сили. Това е против осветеният от военната история принцип за икономия на силите.

4. Съсредоточение на нашата войска

За съсредоточението на нашата войска беше изработен подробен план, чието изпълнение се започна веднага след завършване на мобилизацията. Една част от дивизиите се превозваха по железницата, а по-голямата пътуваха по обикновени пътища. В периода на съсредоточението валяха дъждове, пътищата през Балкана се разкаляха и северно-българските дивизии пристигнаха в района на съсредоточаването изморени и със закъснение. Закъсняха с пристигането си също и службите на дивизиите, които се формираха на ново в периода на мобилизацията и не можаха да тръгнат на време веднага след своите части.

На 4 октомври цялата наша войска, съсредоточена и починала, беше готова да започне войната, като имаше положение много сгодно за първата операция.

II армия, генерал Иванов с щаба си в Харманли, заемаше района Симеоновград — Харманли. Самостоятелната конна бригада в Любимец прикриваше разположението на армията.

I армия, генерал Кутинчев с щаба си в Ямбол, заемаше района по двата бряга на Тунджа около Елхово.

III армия, генерал Димитриев с щаба си в с. Стралджа, се разположи в района източно от Ямбол, в отстъп на един преход зад I армия.

Конната дивизия, изнесена пред фронта на 1 и 3 армия, прикриваше тяхното съсредоточение.

Втората армия бе изнесена напред и поставена на най-удобните пътища, водещи към Цариград, за да привлече вниманието на турците в тази посока. Първата армия беше на един преход от границата. Общият фронт на тези две

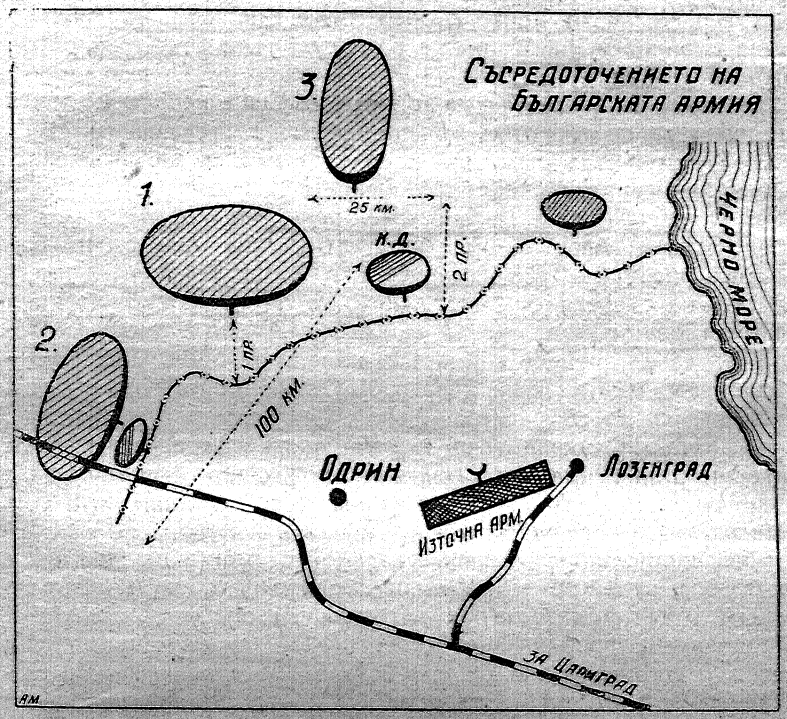

армии — повече от 100 км. При съсредоточението се взеха всички мерки, щото движението на частите от трета армия да остане в тайна. Конната дивизия добре прикриваше района на съсредоточението на тази армия. Понеже турците не бяха организирали добре разузнавателната служба, то съсредоточението на 3 армия остана за тях неизвестно и те вероятно са смятали, че и тази армия ще бъде съсредоточена срещу Одрин.

Планът за войната с Турция бе изработен много отдавна и е претърпявал малки изменения при всеки нов началник щаба на войската. Но при изработването на този план никога не се е отивало по-далеч от разсъжденията върху неговата идейна страна. Практически не беше направено много да се

обезпечи най-благоприятната обстановка за нашата войска както в първото, тъй и във всички последващи сражения.

Действително, нашето централно военно управление работи много върху създаването на една силна войска, но тази войска не беше снабдена с всичко необходимо. Войската обаче всякога се е готвила за настъпателна война, както се предвижда в плана на войната с Турция.

Всички части, които според плана трябваше да действуват в планински участъци, не бяха снабдени с товарни обози и планинска артилерия.

Върху самия театър на войната не беше направено почти нищо, за да се подготви той според плана.

Турците бяха работили повече от нас, за да си обезпечат мобилизацията и съсредоточението. Те бяха подготвили една укрепена линия Лозенград—Одрин, зад която да се съсредоточат и която да им служи за изходна линия при бъдещите операции. Ние нямахме нито един укрепен пункт в района на съсредоточаването, нито една укрепена позиция във вътрешността, на която да се опрем, ако станеше необходимо да се пренесе войната в наша територия. След мобилизацията нашата главна квартира се замисли по този въпрос. Заповяда се да се укрепят Ямбол, Симеоновград и Дупница. Това набързо укрепяване в района на съсредоточаването всяваше униние в струпаните там войски, които недоумяваха защо се правят укрепления, когато ще се води настъпателна война.

Единственият железен път, който щеше да ни служи за подвоз, не беше направен по-превозоспособен. Щабът на войската се опасяваше за неговата безопасност, понеже е успореден на фронта на войската и изложен на неприятелски удари, и сполучи само да издействува построяването на Борущенския път през Балкана, който свързваше Северна и Южна България в една по-безопасна посока. Но и този път не беше готов при съсредоточението на нашата армия.

Не беше приготвен никакъв материал за тесноколейни железни пътища, които биха облекчили подвоза към армиите.

Нямаше и удобни пътища от Северна и Южна България, които да водят към района на съсредоточението на войската, а и тези, които имаше, не бяха поддържани добре и се развалиха още във време на съсредоточението.

Не беше организиран тилът на съсредоточените в едно тясно пространство три армии. Най-после, не беше направено нищо, за да се организира подвозът, когато нашата войска достигне към Цариград.

Втора част

Операциите до първото примирие

А. Главните операции на Тракийския операционен театър

ГЛАВА I

Лозенградска операция

1. План на операцията

Преди да се открият военните действия, турската източна армия завършваше своето съсредоточване зад линията Лозенград — Одрин, като отделните корпуси бяха разположени така:

I корпус около Бабаески.
II „ „ Люлебургас.
III „ „ Лозенград.
IV „ „ Узункюпрю и Одрин.
Конната дивизия (3 бригади) около Вайсал и Саръталишмен.
Една конна бригада в Пашакьой.

В същност нашата главна квартира не разполагаше почти с никакви сведения за тази армия. В издания от нея бюлетин се изреждаха всички градове на Източна Тракия и по колко табора има във всеки един. Според този бюлетин общото число на неприятелските сили достигаше 75 табора, 40 батареи и 40 ескадрона.

Освен това в щабовете на отделните армии се знаеше, че границата се заема от усилените погранични войски, 3-4 табора с артилерия се намират непосредствено зад границата в района Провадия — Вайсал — Ериклер и около 20 ескадрона в с. Селиолу.

Според общия план на войната, след неутрализиране Одринския гарнизон, нашите 1 и 3 армии трябваше да се смък-

нат в Тракийската равнина, след което да продължат настъплението си към Цариград. Като първ обект на тези армии се явяваше укрепеният пункт Лозенград, който затваряше всички посоки от България на юг и югоизток.

За изпълнението на тази трудна задача в нашата главна квартира бе възприет следният план на първата операция, от чието успешно завършване зависеше много по-нататъшният ход на войната:

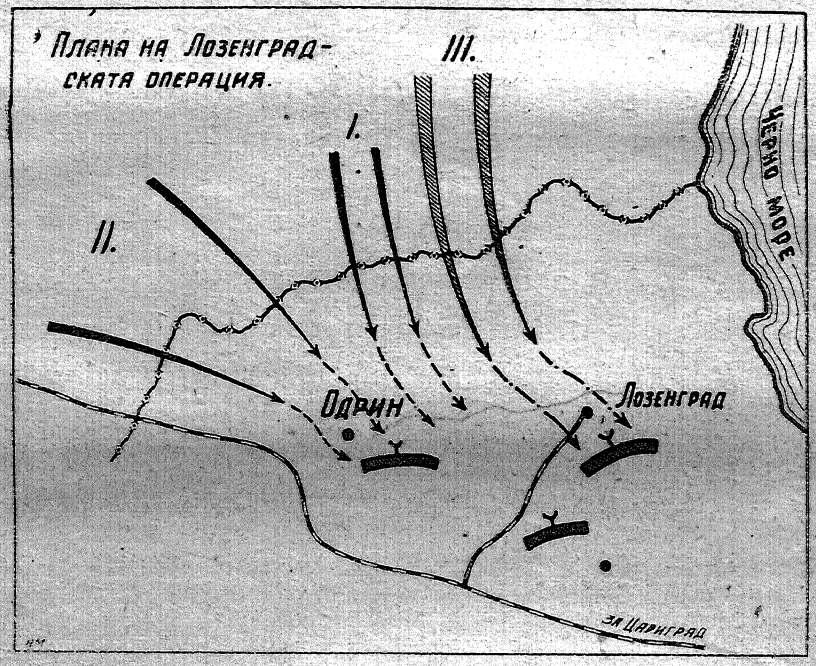

1. Втората армия настъпва срещу Одрин и се стреми да прикове Одринския гарнизон.

2. Първата армия настъпва веднага в южна посока, съдействува на втората при Одрин и застава в такова положение, щото да може веднага да помогне и на третата.

3. Третата армия настъпва право на юг и винаги малко по-назад от първите. Когато те заемат своето изходно положение, третата армия ненадейно атакува Лозенград.

Построен върху изненадата с 3 армия, този план можеше да се изпълни само, ако тази армия остане скрита за турците до последния момент. Благодарение на взетите мерки, това се достигна: турците не подозирайки съществуването на цяла армия на един преход зад първите две, сметнаха

фронта на 1 и 2 армии за широчината на целия наш фронт и левия фланг на 1 армия за крайния ляв фланг на нашата армия. Тяхната кавалерия можа да им достави само тези лъжливи сведения, затова те решиха на 9 октомври да преминат в настъпление и заедно с одринския гарнизон да приковат настъпващите наши колони по фронта, а техният трети корпус да нанесе решителния удар от Лозенград към предполагаемия наш леви фланг.

2. Марш-маньовър на 1 и 3 армии към линията Лозенград—Одрин

За да достигнат поставения в плана на операцията обект, 1 и 3 армии трябваше да достигнат линията Одрин — Лозенград, като 3 армия настъпва винаги в отстъп зад левия фланг.

5 октомври

Конната дивизия бе дадена в разпореждането на командващия 3 армия и получи от него задача да премине границата и да разузнава в посоката към Лозенград. До това време тая дивизия бе подчинена на главната квартира. Поради късно получената заповед дивизията настъпи едва в 14 часа и можа да достигне с авангарда си в с. Малкоч, а с главните си сили в с. Кайбеляр. Границата бе премината без среща с неприятелската погранична стража, която се бе отдръпнала и бе увлякла след себе си и населението, което бе напуснало своите жилища. С това съвсем малко преместване напред конната дивизия не можа да проникне по-дълбоко в неприятелска територия и не събра никакви сведения за неприятеля.

През този ден 1 армия тръгна в 7 часа и вечерта трябваше да достигне линията Хамзабегли, вис. 275, северно от Вайсал. Настъплението на армията се извърши по следния начин:

3 дивизия на десния фланг на армията настъпи в две колони. На границата нашите предни части срещнаха самостоятелната турска конна бригада, която бе получила заповед да мине през границата и да разузнава в долината на Тунджа.

Под натиска на нашите предни части тази бригада бе принудена да се повърне обратно и нашата 3 дивизия без закъснение премина границата и достигна определеното й място.

1 и 10 дивизии настъпиха едновременно и достигнаха до границата. Понеже 10 дивизия тръгна в една колона, то

задната ѝ бригада остана назад и бе оставена като резерв на армията.

Изобщо 1 армия имаше да измине първия боен ден не повече от 20 км и походът на частите се извърши много редовно.

3 армия трябваше да достигне до линията Еникьой—Дервентдере, на 1/2 преход северно от границата или 20 км в отстъп зад 1 армия. Сутринта дивизиите настъпиха по паралелни пътища (4 в дясно и в 3 колони, 6 в средата и в една колона, 5 в ляво и в 2 колони). Почти всички колони навлизаха в планински пътища. Освен това от главната квартира бе назначен много голям преход (средно 25 км, а някои части трябваше да извършат и повече от 30 км), вследствие на което армията, предназначена за нанасяне решителния удар, още в първия ден бе преуморена, като едвам достигна с авангардите си линията Малък Боялък—Странджа баир.

6 октомври

През този ден конната дивизия пак чака заповед, за да почне своето разузнаване. Заповедта ѝ се даде в $6^1/_2$ часа, но в дивизията е получена чак в 13 ч. Затова конницата тръгна да изпълнява задачата след пладне и успя да направи само 4 км напред. Естествено, че с такова късо движение не можеха да се добият някакви ценни сведения за неприятеля и затова, когато цялата турска източна армия се съсредоточаваше на линията Лозенград—Одрин, конницата ни можа през този ден да узнае само, че в Лозенград са пристигнали две дивизии и че значителна турска конница се намира в Селиолу.

1 армия трябваше да достигне до линията Провадия — Чешмекьой. Но още преди пладне предните части влязоха в контакт с неприятелските конни части и за прогонването им употребиха доста време. Затова армията не можа да достигне до назначената линия, а остана да нощува на 5-8 км по-назад.

3 армия, както беше разчленена на колони от предния ден, продължи настъплението си и достигна до линията Еникьой — Урумфаки, 15 км в отстъп зад 1 армия. Пред вид на това, че срещата с неприятеля ставаше вече по-вероятна, фронтът на настъплението на армията бе намален, 6 дивизия бе оставена във втората линия и така армията подготвяше бъдещия си боен ред.

7 октомври

През този ден двете армии имаха почивка. В първа армия обаче 2/3 от частите се придвижиха малко напред с цел да заемат обектите, които предния ден не бяха успели да заемат, и по този начин почивката им бе развалена.

На конната дивизия се даваше през този ден една по-ограничена задача — да разузнава в направлението Коджатарла — Ериклер. По пладне, когато тя достигна до линията Ериклер—Карамза, получи заповед направо от главната квартира да излезе от състава на 3 армия и да отстъпи към Елхово зад 1 армия. Тая заповед е дадена от главната квартира, защото там се получиха неверни и преувеличени сведения, че турците съсредоточават големи сили за действие по второстепенните операционни посоки през Родопите. Дори ако тези сведения бяха проверени, пак кавалерийската дивизия не можеше да помогне в планината, дето действуваха вече нашите много силни отряди (Хасковски, Родопски, Кърджалийски), но благодарение връщането на конницата трета армия не получи никакво разяснение на обстановката пред своя фронт и рискуваше да влезе в сериозен бой слепешката. След труден преход назад, вечерта конната дивизия, страшно изморена, пристигна в Девлетагач на линията на авангардите на 3 армия.

8 октомври

Главната квартира всяка вечер изпращаше нови директиви за действията на следния ден. В директивата за 8 октомври на армиите се възлагаха следните задачи:

2 армия да продължава да се укрепява на линията Бештепе—Фикел.

1 армия да се премести от линията Провадия—Чешмекьой малко на запад и да освободи пътя Кайбиляр—Татарлар; да наблюдава източния фронт на Одрин и същевременно да бъде готова да поддържа и 3 армия;

3 армия да достигне линията Татарлар—Карамза.

Кавалерийската дивизия да се върне обратно пак напред, да застане към Сарълалишман и да продължи прекъснатото разузнаване към Лозенград.

Трета армия нямаше телефонна връзка с главната квартира и получи директивата за настъплението много късно. Дивизиите тръгнаха късно и късно през нощта частите достигнаха на определените им места.

4 дивизия — в района Девлетагач—Вайсал;

6 дивизия — в района около Кайбиляр;

5 дивизия — в района Карамза — Коджатарла — Алмачик.

1 дивизия от 1 армия, която трябваше да се измести на запад, за да открие фронта на 3 армия, настъпи направо на юг и излезе на линията на своите авангарди. По този начин тя се откъсна от своята армия и застана по-близу до десния фланг на трета армия.

3. Настъпление на турската източна армия. Боевете при Гечкенли, Селиолу, Ескиполос, Ериклер, Раклица

На 8 октомври командващият източната турска армия беше в отбранително положение на линията Лозенград—Бо-

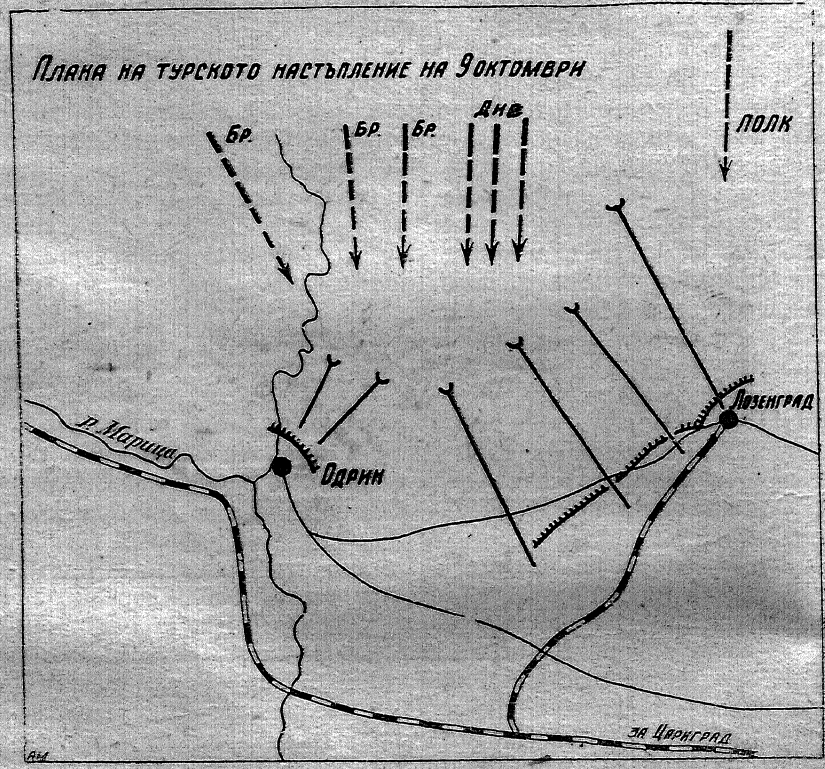

станли и имаше само следните сведения за нашите войски:

а) две български бригади настъпват по двата бряга на Тунджа;

б) една бригада настъпва към Теке;

в) една дивизия към Вайсал;

г) един полк към Ковчас.

Всичко около 70,000 души.

Под натиска от страна на главната квартира (Цариград), Абдуллах паша измени своя план и заповяда на 9 октомври армията да премине в настъпление и да атакува българските настъпващи колони.

Настъплението трябваше да се извърши по следния ред:

I корпус в две колони, насочени към Селиолу и Гечкенли.

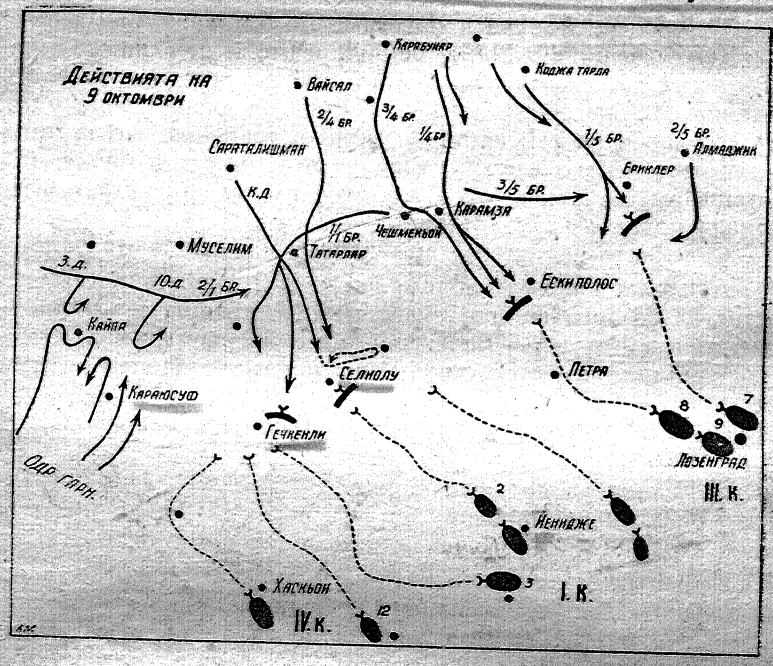

IV корпус в две колони, насочени към Самурджали и Караюсуф.

II корпус — към Керемитли.

Одринският гарнизон ще насочи две дивизионни колони към Кайпа и Маручлия.

Конната дивизия поддържа връзката между полската армия и одринския гарнизон.

III корпус настъпва в три колони през Ериклер, Ескиполос и Петра, за да излезе във фланг и тил на българските армии.

От посоката на решителния удар заключаваме, че турците никак не са и предполагали съществуването на нашата 3 армия и, търсейки нашия фланг, излагаха в съвсем неблагоприятно положение своята ударна група (III корпус).

Според директивата на нашата главна квартира, на 9 октомври на нашите армии се даваха следните задачи:

2 армия да остане на заетите си позиции и да наблюдава крепостта Одрин;

1 армия да остане на заетите си позиции и да бъде готова да съдействува според обстановката на 2 или 3 армии;

3 армия да атакува и превземе Лозенград.

Командващият 3 армия реши през този ден да се приближи към укрепения пункт и да постави частите си в положение най-благоприятно за нанасяне на решителния удар. Макар в щаба на войската да имаше сведения, че турците са работили много върху укрепяването на този пункт, той смяташе, че ще може да го завладее с ненадейна атака, след солидна подготовка с артилерийски огън.

Отделните части от 3 армия получиха следните задачи:

Конната дивизия, поддържана с 2 дружини и 1 скорострелна батарея да разузнава между пътищата Одрин — Лозенград и Ковчас — Лозенград, като настъпи към с. Куюнгяур и по-нататък и се стреми да прекъсне железния път Лозенград — Бабаески;

4 дивизия да достигне и се затвърди на линията Куюнгяур — Петра;

5 дивизия да достигне Ериклер;

6 дивизия да настъпи зад първите две дивизии и да остане в разпореждането на командващия армията.

И тъй, на 9 октомври източната турска и нашата 3 армия заедно с част от 1 дивизия настъпваха една срещу друга, без да знаят какво имат пред себе си. И двете противни конници не бяха изпълнили своето назначение. Затова произлязоха ред ненадейни срещни боеве при: Гечкенли, Селиолу, Ескиполос, Петра, Ериклер, Раклица.

Боят при Гечкенли

Първата бригада от Софийската дивизия трябваше да се премести от Чешмекьой на запад, за да очисти фронта на 3 армия и да заеме фронта Домурджали-Еджали. Тя тръгна на 9 октомври в 5 ч. и започна да изпълнява тая задача. От с. Татарлар 3 дружини от 1 пех. полк с 1 батарея бяха назначени в ляв страничен отряд, който трябваше да се движи по пътя Татарлар—Селиолу.

В с. Татарлар походната колона на страничния отряд бе пресечена от тази на кавалерийската дивизия и след 1 час откъм Селиолу се чуваше пехотна и артилерийска стрелба, която се обясняваше със среща между предните части на двете конници, защото се предполагаше, че и неприятелската конница ще бъде към това село.

В същото време командирът на авангардната дружина на страничния отряд забеляза множество неприятелски колони, които настъпваха от югоизток към Гечкенли, а два спешени ескадрона заемаха височите непосредствено пред самото село. На същите височи скоро започнаха да се показват и пехотни части, които бързо се развръщаха в боен ред.

Командирът на полка реши да атакува настъпващите към Гечкенли турски колони. Без артилерийска поддръжка полкът настъпи решително, но неприятелската артилерия откри по него убийствен огън и отделните роти изгубиха в кратко време почти всички свои началници и бяха принудени да спрат своето настъпление. Само деснофланговата дружина въпреки загубите атакува на нож неприятелската позиция. Тя прогони всички пехотни части и плени две неприятелски батареи.

Командирът на 1/1 бригада, щом дочу силната стрелба към Гечкенли, изпрати в поддръжка на първия полк неговата 4 дружина с 2 батареи. След това цялата бригада бе повърната и вечерта пристигна на бойното поле, за да закрепи положението. Вечерта нашата артилерия имаше надмощие над неприятелската и нашата пехота се укрепяваше солидно върху завладяната неприятелска позиция. Всички бяха уверени в успеха, защото през деня бяха забелязали, как неприятелските пехотни части маневрираха безредно и суетливо, как те откриваха безреден огън на далечни разстояния и как не издържаха удара на нож.

През нощта командирът на 1/1 бригада получи заповед да не се увлича повече на юг, а да заеме по-рано указания фронт Домруджали—Еджали. Тая заповед бе изпълнена буквално, като цялата бригада напусна завладяната турска позиция и отстъпи през нощта към Татарлар, макар това отстъпление да се отразяваше твърде лошо върху духа на 1 пех. полк, който през деня показа чудеса от храброст.

В тъмнината разбърканите от предшествуващия бой части започнаха безредно да отстъпват, защото бяха изгубили по-голямата част от своите началници. В безредие частите на полка пристигнаха в Татарлар, дето се подреждаха, а през деня се окопаваха на позиция южно от селото. Вечерта на 10 октомври се получи нова заповед: полкът да настъпи

ново на юг и да заеме напуснатите вечерта позиции. Това ижение без всякаква нужда се извърши в тъмна дъждева нощ. В тъмнината колоната се натъкна на една турска сада или на изостанали турски войници и произлезе паниот което от взаимно обстрелване между нашите части аше значителни загуби.

Боят при Селиолу

За да изпълни възложената й от командващия 3 армия дача, кавалерийската дивизия тръгна твърде късно по пъСаръталишман—Татарлар—Селиолу, като изпрати само-

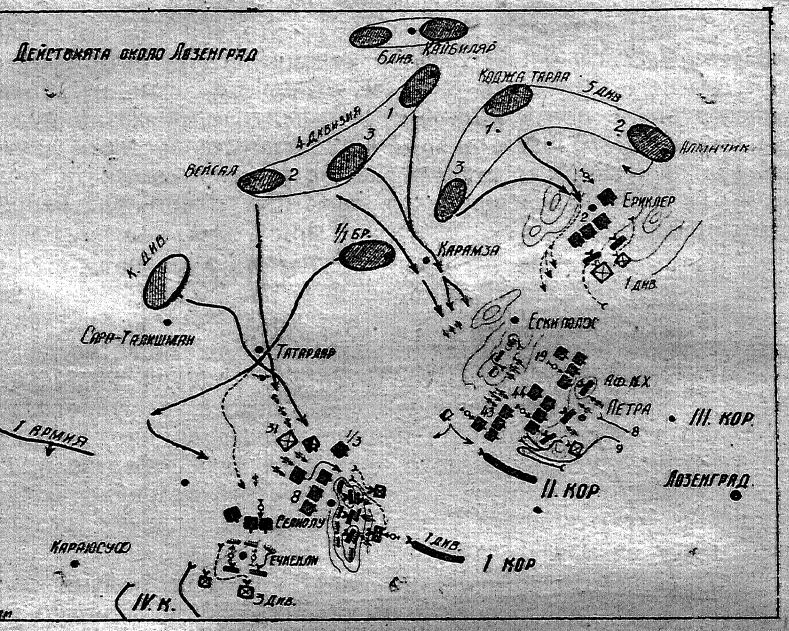

юятелни разезди към Хавса, Бабаески, Люлебургас, Бунарсар, Виза. При Татарлар колоната се кръстоса с тази на ва бригада и това кръстосване още повече закъсни дейвието й.

Към 12 ч., когато колоната приближаваше към Селио-, началникът на дивизията получи донесения от изпратеничанапред разезди, че височите около Селиолу са заети от приятелски спешени конни части и че по-големи пехотни сти настъпват от югоизток към Селиолу и Гечкенли. Наесто да се възползува от подвижността на конницата—да

Настъплението на 10 октомври

През нощта началникът на лявата колона генерал-майор Церковски обиколил частите и дал заповед към 17 ч. да се започне атаката на предната турска позиция, като назначил за маневриращи войски 19 пех. Шуменски полк, който да обходи десния неприятелски фланг и да облегчи атаката на другите два полка.

Но в същото време началникът на дивизията бе получил следната заповед от командващия армията:

„Атакувайте утре позицията на противника между Ескиполос и Петра с обхват на левия му фланг, като се стремите да го отхвърлите в Лозенград и да вземете гребена между реките Кетенли и Текедере. Пратете по левия брег на Текедере Преславския полк в посока на линията, която минава през надписа Киразли—Раклица. В ляво от този полк действува 5 дивизия. Изпратете утре в 6 ч. гаубичното скорелно отделение от с. Карамза към с. Ериклер и Кадъкьой, дето да влезе в разпореждането на началника на петата дивизия. 6 дивизия остава и утре в мое разпореждане; съсредоточава се зад фронта на 5 дивизия. Аз ще се намирам на височините южно от Ериклер. Съединете се с мене с телефон."

Преди разсъмване началникът на дивизията пристигна на своя наблюдателен пункт при артилерийската позиция и отдаде устно следната заповед за атаката на турската позиция:

А. Бойна част

Полковник Тодоров 19 пех. Шумен. п. 4 дружини 44 пех. полк 4 дружини От 8 конен полк $^1/_2$ еск.	Да атакува противника на фронта, като всеки полк атакува показания му на самото място участък.
Б. Полковник Манов От 5 сс. арт. п. 3 батареи От 5 несс. арт. п. 3 бат.	Да заеме позиция на хребрета $3^1/_2$ км западно от с. Ескиполос, като държи под огън неприятелската артилерия и да съдействува на атаката.
В. Маневриращи войски Ген.-майор Церковски 43 пех. полк 4 дружини От 5 несс. арт. полс 1 бат. От 4 пион. дружина 1 рота.	Да се движи зад десния фланг на бойния ред.

На разсъмване 7 пех. Преславски полк беше насочен в посоката, указана от командващи армията, след като отдели

наново на юг и да заеме напуснатите вечерта позиции. Това движение без всякаква нужда се извърши в тъмна дъждовлива нощ. В тъмнината колоната се натъкна на една турска засада или на изостанали турски войници и произлезе паника, при което от взаимно обстрелване между нашите части имаше значителни загуби.

Боят при Селиолу

За да изпълни възложената й от командващия 3 армия задача, кавалерийската дивизия тръгна твърде късно по пътя Сарталишман—Татарлар—Селиолу, като изпрати само-

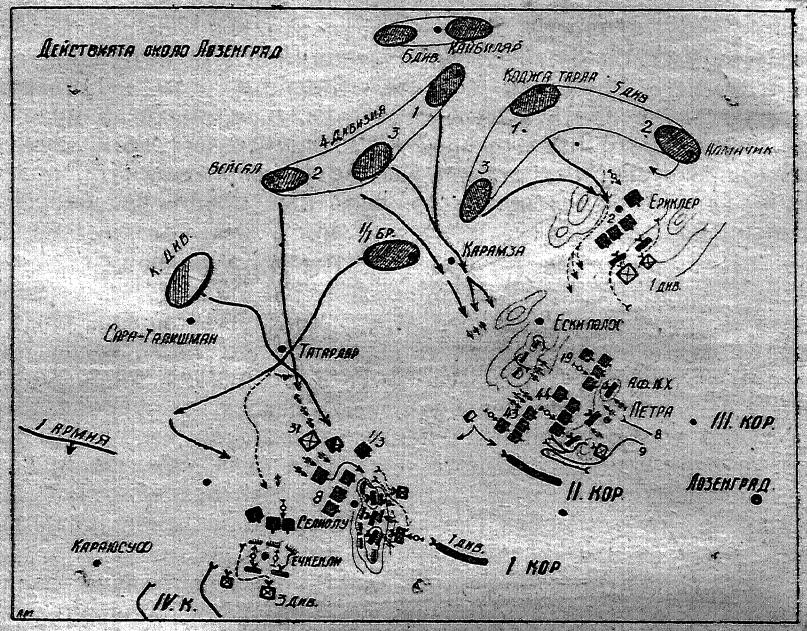

стоятелни разезди към Хавса, Бабаески, Люлебургас, Бунархисар, Виза. При Татарлар колоната се кръстоса с тази на 1-ва бригада и това кръстосване още повече закъсни действието й.

Към 12 ч., когато колоната приближаваше към Селиолу, началникът на дивизията получи донесения от изпратените напред разезди, че височите около Селиолу са заети от неприятелски спешени конни части и че по-големи пехотни части настъпват от югоизток към Селиолу и Гечкенли. Наместо да се възползува от подвижността на конницата—да

Настъплението на 10 октомври

През нощта началникът на лявата колона генерал-майор Церковски обиколил частите и дал заповед към 17 ч. да се започне атаката на предната турска позиция, като назначил за маневриращи войски 19 пех. Шуменски полк, който да обходи десния неприятелски фланг и да облегчи атаката на другите два полка.

Но в същото време началникът на дивизията бе получил следната заповед от командващия армията:

„Атакувайте утре позицията на противника между Ескиполос и Петра с обхват на левия му фланг, като се стремите да го отхвърлите в Лозенград и да вземете гребена между реките Кетенли и Текедере. Пратете по левия бряг на Текедере Преславския полк в посока на линията, която минава през надписа Киразли—Раклица. В ляво от този полк действува 5 дивизия. Изпратете утре в 6 ч. гаубичното скорелно отделение от с. Карамза към с. Ериклер и Кадъкьой, дето да влезе в разпореждането на началника на петата дивизия. 6 дивизия остава и утре в мое разпореждане; съсредоточава се зад фронта на 5 дивизия. Аз ще се намирам на височините южно от Ериклер. Съединете се с мене с телефон."

Преди разсъмване началникът на дивизията пристигна на своя наблюдателен пункт при артилерийската позиция и отдаде устно следната заповед за атаката на турската позиция:

А. Бойна част

Полковник Тодоров 19 пех. Шумен. п. 4 дружини 44 пех. полк 4 дружини От 8 конен полк $^1/_2$ еск.	Да атакува противника на фронта, като всеки полк атакува показания му на самото място участък.
Б. Полковник Манов От 5 сс. арт. п. 3 батареи От 5 несс. арт. п. 3 бат.	Да заеме позиция на хребрета $3^1/_2$ км западно от с. Ескиполос, като държи под огън неприятелската артилерия и да съдействува на атаката.
В. Маневриращи войски Ген.-майор Церковски 43 пех. полк 4 дружини От 5 несс. арт. полс 1 бат. От 4 пион. дружина 1 рота.	Да се движи зад десния фланг на бойния ред.

На разсъмване 7 пех. Преславски полк беше насочен в посоката, указана от командващи армията, след като отдели

една рота прикритие на гаубичното отделение, което отиваше да се присъедини към 5 дивизия.

Някои части бяха започнали настъплението си, преди да получат горната заповед, за да използуват утренната мъгла, а самото настъпление в разните участъци се извърши по следния ред:

1. В левия участък (19 пех. Шуменски полк). За да заеме по-изгодно положение за атаката, командирът на 19 пех. полк още вечерта заповяда двете дружини от първата линия да настъпят по скритите подстъпи към селото Ескиполос. През нощта тези дружини тихо преминаха селото и незабелязани от турците достигнаха до височината югоизточно от него. Без да стрелят, те се хвърлиха на нож върху противника, който заемаше тази височина, и го отблъснаха. Когато тези две дружини се укрепиха добре на своята позиция, командирът на полка поиска разрешение от началника на колоната и премести и другите две дружини зад тях.

Изненаданият през нощта противник в безпорядък отстъпи към с. Петра. На разсъмване, възползуван от гъстата мъгла, която покриваше бойното поле, полкът настъпи, като имаше трите си дружини в бойна част и едната в полкова поддръжка. Под прикритието на мъглата полкът безнаказано продължи настъплението си. Но щом мъглата се дигна, турските батареи, които през нощта бяха се оттеглили по височините около с. Петра, откриха убийствен огън по най-напредналите му части и ги заставиха да залегнат, без да могат да направят нито крачка напред. В същото време зад десния фланг на турската позиция се групираха сгъстени части и не можеше да се определи дали тези части се готвят да удържат позицията или пък очакват удобен момент, за да преминат в настъпление.

Нашата артилерия от същите позиции, които заемаше на 9 октомври, откри огън по турската, обаче поради трудното наблюдение и голямото разстояние, снарядите й попадваха близу при напредналите части на полка и затова стрелбата й се прекрати веднага.

При тия условия и като видя след вдигането на мъглата, че съседният 44 пех. полк е още далеч, командирът на 19 пех. полк реши да премине временно към отбрана, докато 44 пех. полк и артилерията бъдат в положение да поддържат настъплението му. Полкът започна да се окопава на достигнатите места и командирът на полка донесе на командира на 1 бригада, като молеше да бъде подкрепен с артилерийски огън.

настъпи смело по фланговете, за да си пробие път и да продължи изпълнението на задачата си, началникът на конната дивизия реши да изпрати само придружаващата конницата дружина да прогони многочисления противник и да открие пътя на цялата конна дивизия. Тази дружина настъпи с цел да заеме височината североизточно от селото, но скоро настъплението й беше спряно от по-многобройния неприятел, който вече с цяла дивизия беше решил да се отбранява на линията, на която беше достигнал неговият авангард, а други две дивизии се приближаваха към бойното поле.

По-после на авангарда на конната дивизия бе заповядано да обходи фланга на неприятелското разположение, но той извърши маневра много близо до позицията и беше спрян с огън от нея и от пристигащите подкрепления. Скоро турските предни части забелязаха нашата нерешителност и техните началници по собствена инициатива настъпиха и заеха селото Селиолу.

Началникът на кавалерийската дивизия остана пак неподвижен и не направи нищо, за да измени обстановката и да изпълни задачата си. Дори главните сили на дивизията останаха неподвижни в сборен ред под неприятелския огън и никому не идваше на ум да маневрира поне, за да се излезе от сферата на този огън.

В това време на бойното поле при Селиолу пристигна 2/4 бригада (8, 31 пех. полкове, 6 скорострелна батарея, 1 пионерна рота, 1/2 еск. конница). Това бе дясната колона на 4 пех. Преславска дивизия, която бе насочена от Вайсал към Куюнгяур и по липса на прави пътища трябваше да мине през Селиолу.

В 14 ч. 30 м. бригадата се приближаваше към Селиолу, когато получи съобщенията за присъствието на значителни неприятелски сили около това село, които са спрели кавалерийската дивизия. Командирът на бригадата, виждайки бездействието на тази дивизия и като имаше да изминава още дълъг път, докато достигне обекта си (Куюнгяур), реши да атакува неприятелската позиция, да смете турците и от там да продължи настъплението си към Лозенград.

Към 15 ч. 2/4 бригада започна да се развръща в боен ред (8 пех. полк в първа линия, а 31 пех. полк във втора). Нашата артилерия зае позиция и веднага с ураганния си огън застави неприятелската, която обстрелваше конната дивизия, да замлъкне. Под прикритието на артилерийския огън Приморският полк безспирно настъпваше с трите си дружини в първа линия и една в отстъп зад левия фланг. Скоро той изгони турците от селото и започна да се изкачва по висо-

тите югозападно от селото, които бяха гъсто заети от турската пехота.

Едновременно с енергичното настъпление по фронта нашата артилерия държеше под убийствен огън турските окопи. Полковата поддръжка бе насочена да обхване десния фланг на турците заедно с придадената на конната дивизия дружина от 35 пех. полк.

Привечер турската артилерия не се обаждаше вече, нашият обхват успяваше въпреки противодействието на турските поддръжки (един табор и картечници). Приморци приближиха до позицията и се хвърлиха решително на нож под убийствения пехотен огън. Турците не издържаха нашия смел удар и отстъпиха в по-задните окопи. Нашите части, изморени от трудния поход и бой, започнаха да се окопават на заетата неприятелска позиция.

През нощта приморци атакуваха фланга на новата неприятелска позиция и разпръснаха намиращите се там турски части, които потърсиха спасение в паническото бягство. Паниката от атакуваните части се разпространи много скоро в цялата 2 турска дивизия, защото турците като много впечатлителни бяха просто ужасени от постоянното налитане на нашата пехота, която се стремеше непременно да действува на нож, от убийствения огън на нашата артилерия и от нашата нощна атака.

Посред нощ командирът на 2/4 бригада заповяда 31 пех. полк да настъпи напред и да смени уморения Приморски полк. При приближаването обаче нашите задни части взеха предните приморски дружини за турски и откриха по тях картечен и пушечен огън. Скоро недоразумението бе отстранено и престрелката бе прекратена без всякакви загуби от наша страна. Но нощната стрелба още по-силно подействува на впечатлителните турци и спомогна за разпространение на паниката по цялата бойна линия.

Бягащите по всички посоки войници от 2 турска дивизия всяха ужас през където минаха, като разправяха, че българите през нощта преследват и са по петите им. Те преминаха през 1 дивизия, която беше зад втората и която скоро бе обзета от същата паника. Може да се каже, че вследствие внезапния решителен удар при Селиолу, целият турски корпус беше окончателно стопен още на 10 октомври сутринта. От него можаха да се формират само слаби ариергарди, които в последствие се противопоставиха на настъплението на нашата кавалерийска дивизия.

Тъмнината не позволяваше да се преследват разбитите турци и затова 2/4 бригада остана да се укрепява на завладените турски позиции, югоизточно от Селиолу.

През нощта бригадата от Софийската дивизия, която действуваше към Гечкенли, се оттеглила назад, без да предупреди 2/4 бригада. На разсъмване на 10 октомври и конната дивизия започна да се оттегля назад, наместо да се впусне в славна сеч на бягащия панически неприятел. При командира на 2/4 бригада дойде началник щаба на тази дивизия с цел да го осветли по общото положение. Той изтъкна неудобствата да остане 2/4 бригада тъй изложена напред и го съветва също да се отдръпне. Под впечатлението на тия разговори командирът на бригадата реши да се отдръпне към Татарлар, дето цялата бригада започна да укрепява позиция. Скоро обаче той получи категорична и настойчива заповед от началника на 4 пех. дивизия непременно да продължи настъплението си към Кукнгяур, според вчерашната заповед.

Бригадата пак настъпи обратно по същия път и на 10 октомври бе в Селиолу, дето не завари никакъв противник, защото турците не можаха да се оправят от паниката и не можаха да се възползват от благоприятното положение, което им се създаде с нашето безпричинно оттегляне от бойното поле.

Боят при Ескиполос и Петра

На 9 октомври сутринта III турски корпус настъпи с цел да достигне линията Карамза—Ериклер, отдето трябваше да атакува предполагаемия ляв фланг на нашата армия. В същност този корпус, както ще видим по-долу, излезе тъкмо срещу центра на нашата ударна 3 армия. Настъплението на лявата турска колона (Афионкарахисарската, 8 и 9 див.) беше много бавно поради лошия път Лозенград—Петра—Ескиполос—Карамза.

Същия ден 1 и 3 бригади от 4 пех. дивизия бяха насочени към с. Карамза, дето трябваше да формират лявата колона на дивизията и вечерта да достигнат до с. Петра. Левите колони на III корпус и на 4 дивизия ненадейно се срещнаха и тъй произлезе боят при Ескиполос.

Откриване противника

Към 14 ч. спешеният дивизионен полуескадрон зае височите югоизточно от Карамза, на които се намираше вече разузнавателната рота на 7 пех. Преславски полк. Команди-

рът на ескадрона усили разузнаването към Ескиполос и изпрати заповед до ротата от 19 пех. Шуменски полк, която беше назначена за поддръжка, да побърза и пристигне към същите висоти. Удържането на тези височини беше извънредно необходимо за предстоящия бой и всички наши началници схващаха много добре значението им.

В същото време нови турски роти започнаха да се спущат от висотите около селата Петра и Ескиполос. Най-левият подофицерски разезд забележи настъпващите откъм Ескиполос турци и, след като донесе в щаба на дивизията за виденото, спеши се и откри огън по тях. Турските роти бяха заблудени относително силата на разезда, та прекратиха своето настъпване и дори повърнаха назад, за да заемат удобна позиция по височините югозападно от Ескиполос, от които бяха се спуснали.

Разузнавателната рота също откри огън по един турски разезд, който биде разпръснат с загуби (ранени и убити коне и 1 пленник). И пред тази рота турците прекратиха настъплението си и бързаха да заемат висотите в лозята на Петра, дето започнаха да се окопават.

В 15 ч. от командира на ескадрона се получи следното донесение в щаба на дивизията:

„Висотите между селата Ескиполос и Петра са заети с около полк пехота. От с. Петра излизат дълги колони пехота към същите висоти. Откъм Кърклисе по пътя за с. Петра настъпва около полк пехота. Главата на колоната е до селото. Югозападно от село Петра настъпват 2 роти с фронт на запад"

След получаването на това донесение ставаше ясно, че противникът с значителни сили заема пунктовете, които тази вечер колоната трябваше да достигне. Щабът на дивизията излезе на височите при разузнавателния отряд, за да продължи разузнаването.

Скоро тук пристигна и командирът на 3 бригада и при скалистата висота се образува една голяма група наблюдатели. Турците вероятно отгатнаха, че това е група началници и една тяхна батарея, разположена на висотата в Петренските лозя, откри по нея огън, без да нанесе някакви загуби, защото всички наблюдатели бързо се прислониха из камънаците.

Приближаване към бойното поле

В същото време трите колони почти едновременно приближаваха към началния пункт (с. Карамза), дето трябваше

да се формира общата колона. Обаче присъствието на турската артилерия на линията, която колоната трябваше да достигне вечерта, показваше, че за да се заеме тази линия, трябва да се води бой с значителни неприятелски сили. Затова след пристигането си в с. Карамза отделните колони не съставиха обща колона, а продължиха настъплението си в три успоредни колони, като колоната на 19 пех. Шуменски полк беше най-подадена напред. По този начин се движеха и трите колони, докато авангардите им достигнаха по гребена на височите, които се обстрелваха от неприятелска артилерия.

Авангардите на 19 и 44 полкове увеличиха бързината на хода и към 16 ч. се развърнаха в боен ред. В строй за движение под артилерийски огън те настъпиха, за да обезпечат място за развръщане на артилерията.

Авангардната нескорострелна батарея от колоната на 44 пех. полк първа зае позиция на височата югоизточно от с. Карамза, на пътя от това село за Ескиполос. Тази батарея веднага откри огън по турската батарея, която беше на маскирана позиция зад височите на Петренските лозя и обстрелваше настъпващите части от авангарда.

Неприятелската скорострелна батарея веднага пренесе огъня по нашата и в няколко само минути я засипа със своите шрапнели. От моралният ефект на шрапнелните пукания нашата батарея няколко пъти бе принудена да замлъкне, обаче скоро пак подновяваше стрелбата, защото турската стрелба не беше добра и не й причиняваше сериозни загуби.

След няколко минути на позиция излязоха още 2 нескорострелни батареи, по които турците откриха огън от друга своя батарея, разположена маскирано около първата. И двете турски батареи се издаваха само с блясъците на своите изстрели. Тези 2 батареи успешно се бореха с нашите 3 нескорострелни. Но щом като нашето първо скорострелно отделение зае закрита позиция зад горичката южно от скорострелните и с една само своя батарея откри огън, турските батареи замлъкнаха и до стъмване повече не се обадиха, като не хвърлиха нито един снаряд по новата наша батарея, защото тя беше на дълбоко закрита позиция. Другите две батареи от скорострелното отделение не взеха участие в борбата, а останаха в наблюдателно положение, готови да действуват, щом противникът намеси в борбата нови батареи.

Докато траеше боят на двете артилерии, нашите три колони продължаваха движението си напред, като същевременно се престояваха в сборен ред. Противникът не може-

ше да забележи тези премествания на нашите части, защото те ставаха зад дългия гребен, по който беше разположена артилерията.

В същото време поддръжката на дивизионната конница (ротата от 19 пех. полк) бе изпратена да заеме голямата височина с кулата, северно от Ескиполос, която можеше да послужи за наблюдателен пункт както на нас, тъй и на турците, защото превишава всичката околна местност.

Разузнаването на неприятелското разположение се извършваше непрекъснато от щаба на дивизията, от полуескадрона и от всички началници, застанали на удобни наблюдателни пунктове из скалите. В 17 ч. се чуваха силни артилерийски гърмежи към с. Селиолу, дето вероятно беше нашата дясна колона. Към същото време от командира на полуескадрона, който свързваше двете колони, се получи следното донесение:

„Неприятелска пехотна бригада води бой с нашата 2 бригада на запад от разв. Керемитлия. Неприятелската бригада е в 2 линии. Втората линия от един полк е в походна колона по пътя разв. Керемитлия—Селиолу—Чешмекьой, тъкмо на запад от разв. Кереметлия. Два табора излизат от Куюнгяур, а други два влизат. Един ескадрон настъпва към разв. Керемитлия."

От това донесение и от всичко узнато при авангардния бой можеше да се заключи, че турците заемат с около 5-6 табора и 2-3 батареи линията Ескиполос—Петра, която ние трябваше да достигнем, че зад тази линия има походна колона, вероятно артилерия, и че към Селиолу нашата дясна колона ще бъде забавена от доста силния противник. За преминаване на турците в общо настъпление дори не се и мислеше, защото ако такова имаше, щабът на армията, който извършваше далечното разузнаване, би получил някакви сведения от кавалерийската дивизия и би ги съобщил в дивизията. Предполагаше се, че към Петра и Селиолу са изнесени силни авангарди, които ще имат разузнавателна цел, но че главните турски сили ще бъдат нейде към Лозенград.

Пред вид на напредналото време неприятелската артилерия беше омаломощена едвам на смръкване. Ако колоната настъпеше за атака на турската позиция, то тя щеше да напредва бавно и рискуваше да замръкне в дола пред неприятелската позиция, без да знае какви турски сили има пред себе си. Ето защо атаката беше отложена до следния ден и частите от дивизията се приготвиха за нощуване на достигнатите пунктове.

2. В десния участък. Под прикритието на гъстата мъгла 44 пех. полк настъпи против предната турска позиция, височите в Петренските лозя, като имаше 3 дружини в първа линия и една дружина в полкова поддръжка. Когато полкът достига на 1000 крачки от турските окопи, турците откриха силен пехотен огън, но той се ползуваше от удобните подстъпи и продължаваше настъплението си, като от удобните позиции обстрелваше турските окопи. Турците не дочакаха удара на нож и напуснаха предните си окопи, като се оттеглиха на своята главна позиция при с. Петра. В 13 ч. 30 м. полкът зае напуснатите турски окопи, в които имаше много убити, ранени и много изоставени пушки, патрони, раници и пр. Тук полкът се изравни с 19 пех. полк, но и той попадна под силният артилерийски огън на турската артилерия от главната позиция и биде принуден да прекрати настъплението си.

3. В участъка на 43 пех. полк. Оставеният за маневриране 43 пех. полк трябваше да се движи в отстъп зад десния фланг на 44 пех. полк и на разсъмване настъпи, като имаше трите си дружини в първа линия, а едната дружина, заедно с картечната рота, във втора линия. Поради гъстата мъгла и честите спирания на 44 пех. полк за обстрелване на турската предна позиция, свръзката между двата полка беше много трудна. Когато мъглата се разпръсна, забележи се, че предните три дружини на полка са се изравнили с бойната част на 44 пех. полк и един вид са удължили бойния ред в дясно.

Понеже пред 43 пех. полк се забелязваше силно движение в турската позиция и турците бързаха да удължат левия фланг на позицията си при с. Петра, то полкът продължи настъплението си, като държеше връзка с 44 пех. полк. По този начин в ръцете на началника на дивизията останаха само една дружина и една картечна рота, които се движеха зад десния фланг на 43 пех. полк.

4. 7 пех. Преславски полк настъпваше в походен ред по левия бряг на р. Текедере и още не беше влязал в съприкосновение с противника.

5. В артилерийския участък. През нощта на 9 срещу 10 октомври артилерията остана на старата си позиция, като батареите се окопаваха. За оттеглянето на неприятелската артилерия от предната на главната позиция никой от артилерийските началници не знаеше и това стана известно едвам, когато се вдигна мъглата и когато тази артилерия откри огън по настъпващата пехота. Така щото след вдигането на мъглата, когато нашата пехота беше влязла в сферата на

най-действителния артилерийски огън, нашите батареи не можаха да вземат участие в борбата.

След донесението от командира на 1 бригада, че артилерията не може да поддържа атаката, началникът на дивизията заповяда на началника на артилерията да изнесе батареите напред.

Изпълнението на тая заповед се забави вследствие на това, че началникът на артилерията не разполагаше с друго средство за предаването ѝ до командирите на отделенията, освен с конни ординарци.

Към назначените им позиции нескорострелните батареи тръгнаха по дългия път през Ескиполос, а скорострелните батареи тръгнаха без път по извънредно пресечената местност. Вследствие на валелия през нощта дъжд, който още продължаваше с малки прекъсвания, движението по размекчената почва беше много трудно и бавно: оръдията затъваха до главините, конете се изморяваха при възкачването на големите стръмнини. С голяма мъка скорострелното отделение промени позицията си, като една от батареите му едвам сполучи да изкара само едно оръдие.

Щом заеха новата си позиция, нашите скорострелни батареи откриха сполучлив огън по маскираните турски батареи, заели позиция западно от с. Петра. След няколко минути турските батареи бяха заставени да замълчат и почнаха да отстъпват през селото. Под покровителството на едната батарея нашите две скорострелни батареи се преместиха напред на нова позиция и откриха огън по откритата турска батарея, разположена на скалите северно от с. Петра. След няколко минути тази батарея беше заставена да замълчи; прислужниците се изпокриха в скалите и при всеки опит да приближат до оръдията си, с ураган от нашите батареи биваха принуждавани да се разбягат отново.

На същата позиция скоро пристигнаха и батареите от нескорострелните отделение и започнаха да се готвят за действие против една нова турска батарея, която вероятно е имала задача да прикрива отстъплението на турската пехота.

И тъй, към 14 ч. 30 м. разположението на частите от лявата колона беше следното:

1. 7 пех. полк в походен ред настъпва към с. Раклица;

2. 19, 44 и 43 пех. полкове в боен ред настъпват към главната неприятелска позиция при с. Петра и са достигнали на пехотен изстрел от тази позиция;

3. Една дружина от 43 пех. полк, заедно с картечната рота на същия полк, настъпва зад десния фланг на бойния ред;

4. Полуескадронът наблюдава десния фланг на бойния ред с разезди към Куюнгяур за разузнаване и към развалините Керемeтлия за връзка с дясната колона.

Решителната атака

Веднага след пристигането на нашата артилерия подбодрените 19, 44 и 43 пех. полкове започнаха отново своето настъпление. Щом като те достигнаха на 1000 м. от турската главна позиция, турците откриха силен, но безвреден огън, който не можеже да побърка на настъплението, и то се продължаваше с малки спирания на удобните за стрелба позиции.

На 800 крачки от турската позиция веригите залегнаха и се започна страшен двубой между нашите и турските стрелци. Стрэшната трескотня преставаше от време на време, когато от дъжда се затуляха целите. Щом дъждът престанеше, стрелбата се започваше с още по-голяма сила, защото турците използуваха прекъсванията (мъглата), за да влеят в преднята си линия пресни сили, а и нашите поддръжки достигнаха на линията на огъня и веригите ставаха по-гъсти.

Нашите вериги използуваха дъжда, за да достигнат до 500 крачки от турските позиции, а някои роти от 19 пех. полк бяха и по-близу.

Артилерията до това време обстрелваше откритите турски вериги, а след това пренасяше огъня в тила, като обстрелваше широки площади зад позицията, дето се предполагаха поддръжките. Според казването на Петренските жители, много снаряди са попадали в скритите в гънките на местността турски поддръжки, като се разпръскали по-разни посоки. Много загуби са нанесени и от обстрелването на пътя Петра — Лозенград, по който се движели много бегачи и ранени.

В най-големия разгар на пехотният огън из гънките на местността зад левия турски фланг се показаха три сгъстени части (вероятно 3 табора), които едновременно настъпваха и се престрояваха в по-тънки линии. Не можеше да се определи точно намерението на тези пресни войски: отиваха ли те да удължат своя леви фланг или пък се канеха да преминат в настъпление и да обхванат нашия десен фланг.

По собствена инициатива командирът на дружината от 43 пех. полк, която още не беше намесена в борбата, заповяда на картечната рота да заеме позиция и да обстреля тези пресни турски войски.

Дружината също се развърна в боен ред и веднага премина в решително настъпление. В няколко минути само картечната рота нанесе толкова много загуби на турците, че те бяха принудени да прекратят настъплението си. А когато видяха и стройното настъпление на нашата дружина, те започнаха на групи да бягат назад. Отбелязваме нарочно подробно този епизод от боя, за да се види колко невярно е твърдението на Махмуд Мухтар паша, че частите от левия негов фланг започнали безпричинно да отстъпват.

Към 16 ч. 30 м. нашият пехотен огън стана по-силен, турците не вливаха вече поддръжки в своите стрелкови вериги и се забелязваше силно колебание в техните редове; стрелците им на групи започнаха да напущат позицията си. Нашите най-напреднали части със страшен вик се понесоха напред. Турците не дочакаха удара на нож и в безпорядък започнаха да отстъпват на изток. Само някои групи, увлечени в стрелбата, дочакаха нашата атака и бяха промушени или се предаваха.

Преследването

Отстъпващите турци бяха преследвани с огън, догдето съвършено се закриха зад скалите на Текедеренския дол. Затова батареите, без да променят позициите си, стреляха на пределни разстояния.

Началникът на артилерията не се възползува от времето, с което разполагаше, докато частите атакуваха, за да премести поне една батарея, която да вземе позиция в самите пехотни линии и да преследва с още по-далечен огън.

Само едно скорострелно отделение, по собствена инициатива, за трети път промени позицията си и застана на самата турска позиция, но това стана чак когато беше се вече стъмнило и турците бяха се отдалечили достатъчно от бойното поле.

Веднага след атаката началникът на дивизията, чрез ординарци до началниците на участъците, заповяда да се продължи настъплението до заемането на хребета между реките Кетенли и Текедере, който хребет беше назначен за обект на дивизията за този ден.

Но вследствие обхвата на неприятелската позиция от целия 19 пех. полк, този полк се размеси със съседните дружини от 44 пех. полк. Освен това всички атакуващи части бяха доста размесени вследствие вливането на поддръжките в първата линия и затова формираният в началото на боя боен ред беше разстроен. За да може да се продължи настъплението, трябваше преди всичко да се устроят размесените части, защото се предполагаше, че противникът ще остави ариергард, с който ние ще трябва да се борим. До смръкване частите се привеждаха в ред и само 43 пех. полк, който сполучи да се поустрои още на светло, започна настъплението си и нощта го завари, когато се спущаше към р. Текедере.

Вече ставаше тъмно и по-нататъшното движение на войските трябваше да се прекрати. Началникът на дивизията заповяда частите да нощуват на гребена източно от с. Петра. Командирът на 3 бригада наместо да остави 43 пех. полк да нощува там, дето беше достигнал, заповяда му да се върне назад. При оттеглянето на пръснатите в боен ред дружини произлезе престрелка между някои от тях, без да си причинят особени загуби. Една рота от този полк, не получила заповедта за оттеглянето, продължила настъплението си и забъркала посоката, та достигнала и нощувала на 500 крачки северно от с. Куюнгяур. Патрулите на тази рота влезли в обвзетото от пламаци село и забележили, че през него в голям безпорядък отстъпват турски войски и множество обози. Те открили огън по тези войски, всеяли в тях паника и под прикритието на тъмнината се оттеглили към ротата си.

Престрелката между дружините от 43 пех. полк можеше да произведе нежелателен безпорядък и между нашите войски, но тя се отрази силно и върху духа на отстъпващите турци. Пленените през нощта войници разказваха, че турците смятали това за бой между преследващите наши войски и техните изостанали части и вярвали, че ние ще продължим настъплението си и през нощта, за да достигнем Лозенград. Този страх обърнал безредното им отстъпление в паника, благодарение на която из калта останаха почти всичките им обозни и много зарядни кола.

И тъй, боят при Ескиполос и Петра завърши с пълното разбиване на турците, които тук излязоха много по-силни, отколкото се предполагаше при започването на авангардния бой. Ако към края на боя началникът на дивизията разполагаше със свежа част, може би боят щеше да даде още по-добри резултати. Началникът на дивизията предполагаше, че към края на боя към Куюнгяур ще пристигне дясната колона, която ще бъде в състояние още и да преследва, защото имаше да измине през този ден само 14 км. Но тази бригада, както видяхме, не можа да достигне по-далеч от Селиолу.

Боят при Ериклер

Щом се обяви мобилизацията, командирът на 3 турски корпус бе изпратил напред към Ериклер един малък авангард. Но на 7 октомври между частите на този авангард избухна паника вследствие разпространяваните слухове за настъпление на българска кавалерия и те отстъпиха към Лозенград, като оставиха по пътя всичките си материали. Посоката северно от Лозенград остана неохранявана и без разузнаване. Но на 9 октомври, когато се започна общото турско настъпление, 3 корпус бе насочен към Карамза, а за прикриване на фланга му 7 дивизия бе насочена по пътя Лозенград—Ериклер.

Същия ден нашата 5 дивизия настъпи от района Карамза — Коджатарла — Алмачик с задача да достигне височините южно от Ериклер, за да заеме по-сгодно изходно положение за действие против Лозенград. Втората бригада от дивизията трябаше да настъпи от Алмачик към Кадъкьой, за да охранява фланга на дивизията и на армията откъм Малко Търново и Скопо.

Първа и трета бригади трябваше да настъпят в една колона, която се формираше северозападно от Ериклер. Към 13 ч., когато авангардът на колоната минаваше през с. Ериклер, получиха се донесения, от които се виждаше, че силни неприятелски части настъпват в походен ред откъм Лозенград и бързо се развръщат в боен ред по височините югоизточно от селото.

Авангардът (2 дружини от 2 пех. полк и 1 батарея) се развърна в боен ред и с енергичното си настъпление застави турските предни части да преминат към отбрана. Останалите две дружини от 2 пех. полк скоро се подадоха напред и удължиха фронта на авангарда. С артилерийски и пехотен огън нашите части също бяха заставени да се окопаят, а веднага след това пресни турски части преминаха в настъпление против двата фланга на нашия боен ред. Но в това време пристигна 5 пех. полк и се развърна в боен ред, като обхващаше турския леви фланг. Турците не дочакаха да вземе участие в боя и този полк: като видяха, че нашият фронт е по-широк, и ужасени от безспирното настъпление на дунавци, те напуснаха своите позиции и започнаха да се устройват на по-задните височини. Нашите части заеха неприятелската позиция, но поради напредналото време не можаха да преследват. Вечерта в с. Ериклер пристигна и другият ешелон на колоната — 3 бригада.

Втората бригада от Алмачик можеше да действува в тила на турците при Ериклер. Но тази бригада нямаше никаква връзка с щаба на дивизията. Изпратените с заповедта за днешните действия ординарци я намериха едвам след пладне. Бригада настъпи право на юг, но щом се почна боят при Ериклер, тя свърна на запад, като изгуби времето до вечерта за развръщане в боен ред, без да има някакъв неприятел срещу нея. Така през целия ден тази бригада се лута из дълбоките долчини, измина само 3 - 4 км и не можа да повлияе на боя на дивизията.

Заемането на Лозенград
10 октомври

На 10 октомври вечерта частите от 3 армия заемаха следното положение:

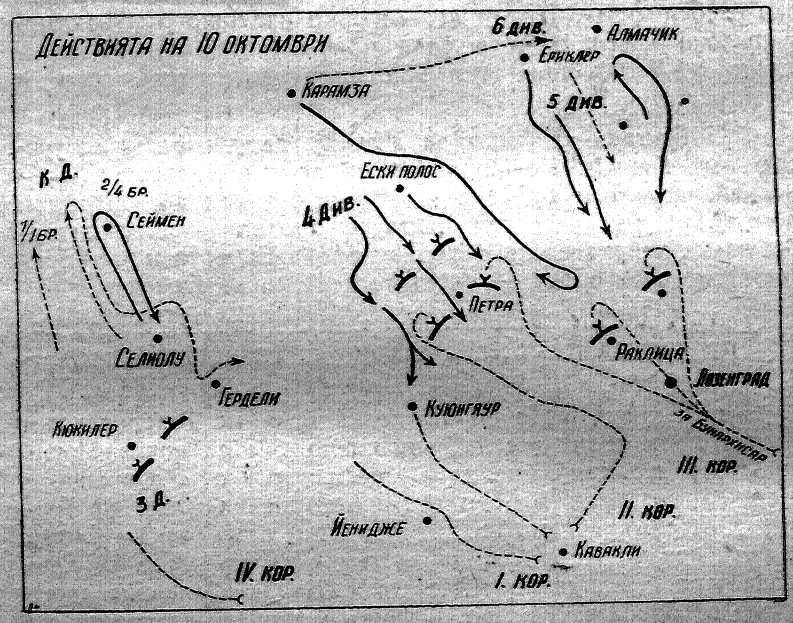

Конната дивизия, която беше се оттеглила без заповед южно от Татарлар, получи повторна заповед от командващия армията да продължи настъплението и да изпълни възложената й задача. След пладне тя боязливо настъпи и достигна до Гердели, дето нощува, като се охраняваше от всички страни. По пътя си тя срещна само отделни заблудени части и малки неприятелски групи.

2/4 бригада щом пристигна до развалините Сеймен, дето по-рано бе отстъпила 1/1 бригада, получи категоричната заповед от началника на 4 дивизия да продължи настъплението си към Куюнгяур, за да излезе на фланга на турците около Петра. След пладне тази бригада настъпи и вечерта късно достигна в Селиолу, дето не завари никакви неприятелски части. По този начин и днес тази бригада не можа да достигне своя обект.

4 пех. дивизия (1 и 3 бригади) нощува на завладяната турска позиция около Петра.

5 пех. дивизия след боя при Ериклер остана да нощува на неприятелската позиция. На 10 октомври 1 и 3 бригади от тази дивизия завързаха бой с частите на 7 турска дивизия, които бяха се оттеглили на една по-задна позиция и с артилерийски огън се мъчеха да спрат нейното настъпление.

Командващият армията, който беше в района на тази дивизия, заповяда да се развърне в боен ред и едната бригада от 6 дивизия. Това причини само излишно разбъркване на повече части, защото след поражението при Петра и появата на 7 пех. полк към Раклица турците отстъпиха към Лозенград.

2/5 бригада трябаше да атакува десния фланг на турците към Ахмача. Но по липса на всякаква връзка с щаба на дивизията тази бригада изгуби целия ден 10 октомври да се връща назад, за да действува против някаква си въображаема неприятелска обходна колона. Вечерта и тази бригада заема своя обект — височите северно от Ахмача.

И тъй, цялата 5 дивизия на 10 октомври вечерта нощува по височините северозападно от линията Каракоч — Ахмача.

7 пех. полк, насочен по левия бряг на Текедере към Раклица, през този ден настъпи смело, без да дочака артилерията, която трябваше да му се изпрати от 6 дивизия, и скоро се развърна в боен ред против левия фланг на турците. Обстрелян силно с артилерийски огън откъм форта Раклица, полкът спря своето настъпление, но неговото появяване в решителния момент застави 7 турска дивизия да се откаже от борбата. Полкът остана да нощува на позицията си около Раклица.

6 дивизия, както видяхме, през този ден беше в разпореждането на командващия армията. Втората бригада по негова заповед усили бойния ред на 5 дивизия, а първата нощува при с. Ериклер.

11 октомври

Командващият 3 армия предполагаше да атакува укрепления пункт Лозенград по следния план:

1) На 9 октомври армията да се приближи до линията Куюнгяур—Петра—Кадъкьой;

2) На 10 октомври всички части да се утвърдят на тази линия;

3) На 11 октомври частите да настъпят с цел да заемат и прикрият удобни позиции, на които да се извади всичката артилерия;

4) Същия ден, след солидна артилерийска подготовка, да се започне пехотната атака.

На 10 октомври вечерта между потресените и отстъпващи части на III корпус избухна страшна паника. Всички бягаха да се спасят от българите, смятайки че в нощната тъмнина те продължават настъплението си. Турците са били дотолкова ужасени от предшествуващите боеве, че от целия корпус не е можал да се остави нито един ариергард, който да прикрива отстъплението; всички материали, обози, оръжие, снаряжение са били захвърлени из разкаляните пътища.

Но нашите части след успешните, но упорити боеве, бяха доста разстроени, разбъркани и изморени. Неизморените части (6 дивизия, конната дивизия) не бяха употребени за преследване или поне за да поддържат контакта с неприятеля.

В щаба на армията нямаше ни едно сведение за това, що става около Лозенград, и затова на 10 октомври вечерта командващият армията издаде следната заповед за атаката на града:

„След днешния бой за завладяване на предните неприятелски позиции, противникът в състав около 15-20 табора с 3-4 батареи отстъпи на височините по левия бряг на р. Кетенлидере, до селата Каракоч, Ахмача. Първа дивизия при Селиолу е отхвърлила на юг насочените срещу нея неприятелски части от Одринския гарнизон.

Утре на разсъмване армията ще щурмува крепостта Лозенград, за което:

1) Кавалерийската дивизия да продължава да изпълнява възложената й задача още на 9 октомври, като особено се старае да разруши железопътната линия Бабаески — Лозенград.

2) *4) пех. дивизия* да атакува западния фронт на крепостта от редута Раклица до с. Карагдер включително.

3) 4 пех. дивизия да атакува северния фронт на крепостта от редута Раклица изключително до редута Скопо включително.

4) 6 пех. дивизия да се съсредоточи в дола западно от кота 215.

5) Гаубичното отделение и всичката артилерия на 5 и 6 дивизии да заемат позиции на гребена Каракая и да бъдат готови да поддържат атаката на пехотните части".

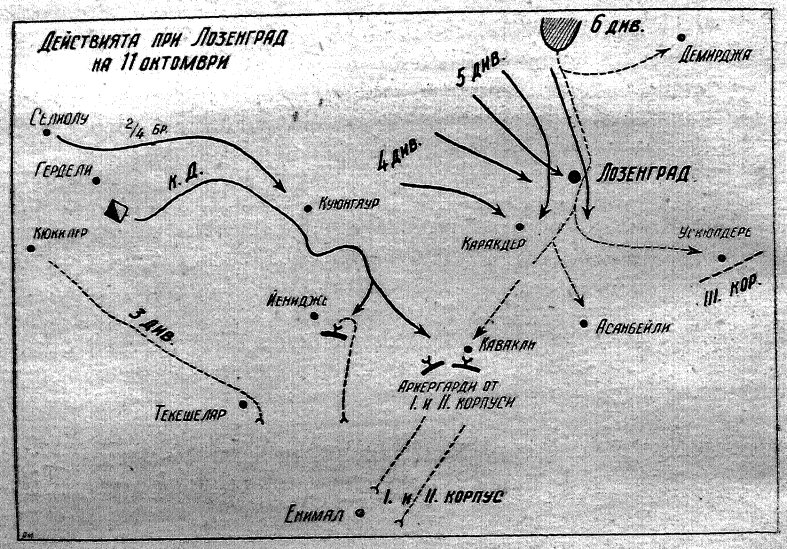

На 11 октомври всички части настъпиха твърде предпазливо към дадените им обекти. Всички началници правят рекогносцировка с цел да възстановят съприкосновението с неприятеля. Сам командващият армията лично и със своя щаб разузнава форта Раклица и едвам на пладне се узнава, че неприятелят е напуснал Лозенград. Началникът на 4 дивизия наблюдава последните отстъпващи в безредие неприятелски части от двете страни на шосето Лозенград — Кавакли и съобщава това на съседната кавалерийска дивизия. Последнята бавно настъпваше от Куюнгяур към Кавакли, но наместо да се стреми да отсече пътя за отстъпление на разстроения неприятел, като го надмине с по-бързо движение, тя се увлече в малки боеве с отделните бягащи групи, които заемаха местните предмети, а остави главните турски тълпи спокойно да се оправят след ужасната паника.

След пладне трите дивизии на 3 армия достигнаха до града, където командващият армията ги посрещаше. Обаче

вследствие насочването на толкова много войски в една точка, улиците на града бяха задръстени от кръстосаните колони дотолкова, че отделен яздач мъчно си пробиваше път. В този момент армията представляваше негодна за бойна работа войскова маса и можеше да стане плячка и на най-малката организирана турска част, ако тя би действувала решително.

Вследствие бездействието на конната дивизия, която оставаше постоянно прикована към пехотните части, в щаба на армията нямаше никакви сведения за неприятеля. Само разхвърлените по пътищата обози, оръдия, снаряжение, показваха паническото бягство на турците.

Командващият армията заповяда на началника на 6 дивизия да изпрати два авангарда към Кавакли и Скопо, а останалите части нощуваха в Лозенград и околността му.

На 12 и 13 октомври 3 армия остава в същия район, като води нерешителни боеве с неприятелски ариергад около Кавакли, а в това време целият 4 корпус, който не беше се подал на паниката, както и 3 дивизия от 1 корпус, която бе останала на позицията си при Гечкенли, отстъпваха към Люлебургас, като извършваха най-опасен флангов марш в непосредствена близост с цялата наша конна дивизия, която не можа да открие и това неприятелско движение.

И тъй, след един труден марш-маньовр, 3 армия преодоля планинския район северозападно от Лозенград, изненада турците и в ред стремителни атаки разнебити съвършено цялата им източна армия, състояща от 4 корпуса. Вследствие на този успех тя завладя без бой укрепения пункт Лозенград и застана в много благоприятно положение за действие против Цариград. Операцията обаче не беше завършена, защото разбитият неприятел бе оставен спокойно да остъпи и да се организира за нова борба на една по-задна линия.

На 12 октомври командващият армията узна с подробности катастрофата на източната турска армия. Той имаше в ръцете си достатъчно неизморени войски, за да продължи операцията, без да очаква нови заповеди от главната квартира. Той не стори това, а дочака заповедта по действуващата армия, с която се искаше сгрупиране на двете армии за една нова операция. Тая заповед бе дадена обаче по картата, без да се изучи основателно обстановката. Въпреки закъснелите настоявания на командващия 3 армия, нашите две армии изгубиха два цели дни (12 и 13 октомври) и дадоха възможност на турците да се приготвят за решително сражение, което можеше да се избегне, ако бяхме ги преследвали по петите.

ГЛАВА II

Решителното сражение на линията Бунархисар—Карагач—Люлебургас

1. Положението на двете страни на 13 октомври

Ние видяхме в какво безредие отстъпиха турците от линията Одрин—Лозенград. Поради неорганизираното разузнаване нашата главна квартира смяташе, че те се стремят към линията Бабаески—Люлебургас. В същност безредните и панически настроени тълпи напуснаха Бабаески и продължиха отстъплението си към Люлебургас, а голяма част от войските около Лозенград едвам се спряха чак в околностите на Виза, дето в това време се формираха резервни части. На 13 октомври пристигнаха при Люлебургас последните две втора и трета дивизии, които бяха запазили по-добър ред; те повдигнаха малко духа у турските началници, които бяха се изгубили из грамадната военна тълпа в този град.

Ставаше ясно, че българите не преследват. Назначи се комендант на града. За да въведе ред, той заповяда да се формират сборни команди от разни корпуси, които да се изведат от града, като на всеки корпус бе определено място за събиране: 2 корпус—около Тюркбей и Карагач; 3 корпус —във Виза, 17 корпус, чийто щаб се намираше в града, също се насочи към Виза, а другите два корпуса останаха около града. Това разместване на части и команди от корпусите продължи и следващите дни 14 и 15 октомври.

И тъй, турската армия, оставена без общо ръководство, защото големите й щабове бяха напуснали своята служба, случайно, по комендантски съображения, се събра в две отделни групи: *северна* (3, 17, 18 корпуси) в района Виза — Сарай и *южна* (1, и 4 корпуси) в околностите на Люлебургас. По-късно корпусите на всяка група се подчиниха на отделен началник, Хамди паша, командира на 18 корпус, и Абук Паша, командира на 4 корпус, и образваха един вид група от две отделни армии, подчинени на командващия източната армия.

На 13 октомври нашите армии останаха почти на същите си места: трета армия укрепяваше усилено позициите си на Соуджакдере, а на първа армия биде заповядано да настъпи малко на юг, за да се изравни с третата.

2. План на операцията

Главната квартира в Цариград получи всички донесения от бойното поле, но главнокомандващият нямаше още ясна представа за размерите на катострофата, претърпяна от източната армия около Лозенград. В Цариград още смятаха, че може да се дочакат българите на една по-здрава позиция, да се разбият и след това да се пренесе войната пак на българска територия. Затова всичкото внимание на турската главна квартира бе насочено да се изпращат храни и бойни запаси от Цариград към фронта.

Командващият източната армия се намираше под впечатлението на преживяната катастрофа. Той видя как някои части се разстроиха още преди да влязат в бой и затова смяташе, че не може вече да се мисли за настъпление в пределите на България с тази неспособна за никакви маневрирания армия, а трябва да се води строго отбранителна война. В щаба на армията се предполагаше да се оставят силни ариергарди на добрите позиции на левия бряг на Карагачдере. Цялата източна армия да се оттегли на силната позиция зад р. Еркене, която позиция не беше укрепявана, но беше разучвана с големи подробности от турския генерален щаб. Ариергардите да задържат неприятеля, докато се укрепи позицията, докато пристигнат подкрепленията, бойните припаси и храните и най-сетне докато последните се разнесат от последната железопътна станция до позицията. Командващият източната армия смяташе, че само така ще може да се поправи положението и да се даде сражение с изгледи поне да се спре нашето по-нататъшно напредване.

Всичките корпусни командири, които едвам бяха успели да посъберат своите части, се плашеха от едно ново отстъпление чак до р. Еркене, защото се опасяваха да не изпуснат пак войниците от ръцете си. Само командирът на 3 корпус се надяваше, че ако се употребят по-големи усилия от страна на всички началници, ще може пак да се премине в настъпление. Корпусните командири изложиха на командващия армията своите схващания и молеха да останат на позицията при Карагачдере. Но понеже тяхното мнение не се споделяше от последния, те се отнесоха направо до главната квартира в Цариград. Целият ден 14 октомври бе изгубен в преговори и съвещания, докато най-после надделя мнението на корпусните командири

Главната квартира даде заповед източната армия да отбранява позицията на левия бряг на Карагачдере. Но нито главната квартира, нито командващият източната армия не определиха целта на отбраната, а и корпусните командири не

се погрижиха да узнаят тази цел: никой изобщо не знаеше дали да се отбранява позицията временно, дали целта е да се не пропуска неприятеля да мине през нея (упорита отбрана) или трябва да се изтощи той и след това да се премине в общо близко или по-далечно настъпление.

След сполучливата първа операция нашата главна квартира започна да обмисля плана за следващата. При това тя бе поставена в най-неблагоприятни условия и трябваше да действува като в тъмно: след като конната дивизия не беше употребена за преследване на разбития неприятел, тя остана неподвижна и по-нататък и не бе употребена поне да събере онези данни, които са необходими за вземане решение. За нас бе ясно само, че турците остъпиха в южна посока, но до къде ще се продължи тяхното остъпление, какво мислят по-нататък да предприемат — това никой не знаеше. Затова и нашата главна квартира пристъпи към изпълнението на втората операция без подробен план за нея и със следната основна идея: Да се настъпи в следите на турската армия, да се настигне и разбие тя, като се нанесе решителния удар на десния й фланг с 3 армия и се застане на пътя на отстъплението й Странджа—Сарай.

Двете наши армии се насочиха според тази основна идея в югоизточна посока. След това посоката постепенно се изменяваше на изток и най-после, когато част от нашите войски (почти цялата 3 армия) бяха ангажирани в сериозен бой, нашите сили се явиха пред неприятелската позиция групирани не тъй, както бе желанието на главната квартира. Нашата първа армия случайно излезе срещу левия неприятелски фланг, дето собствено и беше истинския път на отстъплението на турците към Цариград. Но това благоприятно положение не можа да се използува, защото всички наши големи щабове бяха овладени от първоначално посочената основна идея — да се атакува десният неприятелски фланг.

3. Марш-маньовър към Карагачдере

След като взе решение да се продължи настъплението по следите на разбитата турска армия, нашата главна квартира веднага заповяда да се подравнят двете армии. На 13 октомври 1. армия трябваше да настъпи на юг, а 3 армия да остане на мястото си, за да починат частите й след уморителния поход и боевете около Лозенград. Директивата за това се получи в щаба на 1. армия много късно, вследствие на което всички части от тази армия останаха на местата си, а само първа дивизия се премести на няколко километра на юг. Трета армия също не изпълни директивата и не можа

да обезпечи на своите части тъй необходимата им почивка. В щаба на армията се получи фалшиво донесение, че силни неприятелски колони настъпват от Хаскьой към Лозенград. Впечатлителният щаб вместо да провери това донесение, даде заповед да се изместят по на няколко километра почти всички части от армията, с цел да се заеме по-благоприятно положение против мнимите неприятелски колони. По-после дивизиите със собствените си средства разузнаха казаните посоки и се видя заблуждението. Но почивката им бе осуетена.

Походът на 14 октомври

Разузнаването на 13 октомври не даде никакви резултати. Според директивата на главната квартира, първа и трета армии трябваше да настъпят и да достигнат линията Докузек—Азнатар—чифлик Мандра—Бунархисар, при което първата армия трябваше да извърши значително захождане с десния си фланг. Но командващият тази армия, както видяхме по-горе, беше останал с впечатление, че неприятелят е отстъпил на юг към линията Бабаески—Люлебургас. Затова той, преди да се получи директивата, заповяда дивизиите да настъпят на юг, за да достигнат обектите, които им бяха дадени с вчерашната директива. Походните колони бяха отишли доста на юг, когато се получи директивата за този ден, с която цялата армия се насочваше в югоизточна посока. Те трябваше да се връщат назад и едвам късно през нощта достигнаха до дадената им линия Азнатар—Докузек.

Трета армия трябваше да достигне линията Бунархисар —чифлик Мандра. Командващият армията реши едновременно със изменяване посоката на югоизток да остави 4 дивизия във втора линия. В бригадни колони дивизиите от тази армия се насочиха към указаните им обекти, но пътищата бяха извънредно трудни, а някои от колоните се движеха съвсем без път. Само 5 дивизия, която се движеше по най-удобните пътища, достигна до мястото си по-рано. Останалите дивизии пътуваха до сред нощ и нощуваха малко по-назад от посочените им обекти. Вследствие на това 6 дивизия не можа да излезе напред и 4 дивизия не можа да остане във втора линия; трите дивизии нощуваха пак в една линия.

И през този ден не можаха да се съберат никакви сведения за неприятеля, който, както знаем, бе взел решение да укрепи и отбранява позицията по левия бряг на Карагачдере, за което трябваше северната група да се подаде на-

пред към общата позиция, защото беше съсредоточена зад нея, между Виза и Сарай.

Походът на 15 октомври

През миналия ден конната дивизия не бе използувана за далечно разузнаване, а остана прилепена към десния фланг на двете армии. Ако тази дивизия бе изпратена поне на един преход пред фронта на армиите, тя би достигнала непосредствено пред неприятелската позиция, защото турците нямаха пред нея нито един войник. В такъв случай биха се събрали много ценни сведения, които да послужат на главната квартира при вземане решение за по-нататъшните действия. Без тези сведения главната квартира и през този ден търси неприятелската войска и дава директива за продължение на настъплението, смятайки неприятеля в югоизточна посока. Според тази директива трета армия трябваше да достигне линията Соуджак—чифл. Ташли, а първа армия — линията Бабаески—Кумбурлар.

Тази директива се получи в първа армия чак в 8 ч. и 30 м., когато частите бяха вече тръгнали и изминали значително пространство на юг в старата посока. Пак стана едно връщане на колоните назад, за да излязат на новите си пътища, и затова армията достигна дадената й линия късно през нощта.

В трета армия директивата се получи още по-късно и дивизиите можаха да тръгнат едвам към 10 часа. Бригадните колони се движеха по съвсем лоши пътища, а често излизаха и вън от пътищата, защото посоката им не съвпадаше с посоката на нашето настъпление.

Освен това лявата колона на 6 дивизия сбърка пътя си и тръгна на североизток, вследствие на което тя два пъти се кръстосва с дясната колона на 4 дивизия, което причини голямо закъснение и в двете колони. След пладне и в двете дивизии се чуваха артилерийските гърмежи пред фронта на 5 дивизия, които показваха, че тази дивизия е ангажирана в сериозен бой, но макар да беше ускорено движението, частите пътуваха до късно и нощуваха малко по-назад от посочените им в заповедта по армията места.

Боят на 5 дивизия при Мандрица

Според заповедта по трета армия, 5 дивизия, която нощува на линията Бунархисар—Инжеклар, трябваше да настъпи и достигне хребета между реките Карагачдере и Соуджак-

дере. Дивизията настъпи в две колони. Лявата колона (2-ра бригада) не срещна пред себе си неприятел, защото турската северна група на Махмуд Махтар паша се намираше още към Виза. Към 15 ч. 50 м. колоната достигна до хребета между двете реки, където започна да се укрепява. В същото време и лявото странично прикритие, изпратено по заповед от щаба на армията, се укрепяваше на височините западно от с. Соуджак.

Дясната колона (1 и 3 бригади) настъпваше по пътя Инжеклар—Чонгара. Двете бригади бяха ешелонирани една зад друга. Авангардът на колоната, преди да достигне до р. Карагачдере, забеляза няколко неприятелски колони, които по разни пътища се движеха в североизточна посока. Вероятно това са били онези сборни команди от разните корпуси,

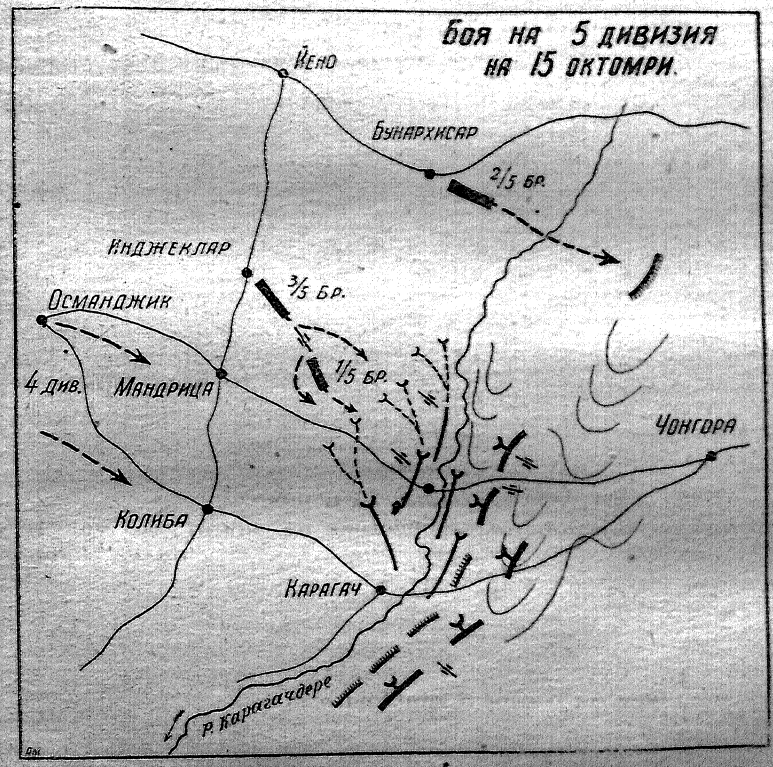

които постепенно се формираха от комендантството в Люлебургас, а оттам се насочваха да търсят своите части. Авангардът се развърна в боен ред и с енергичното си настъпление застави турдите да се спират за отбрана, при което

ясно личеше, че тези отделни колони действуват самостоятелно и не са подчинени на един общ началник. Но когато нашият авангард продължаваше настъплението си, няколко неприятелски батареи, разположени на позиция по левия бряг на Карагачдере, откриха силен огън по него и го заставиха да спре. В същото време той бе обстрелян с артилерийски огън от една или две батареи, разположени на позиция северно от селото Калайджи. От двете страни на авангарда се развърна в боен ред цялата първа бригада, а по-после и частите от трета бригада постепенно усилваха бойния ред. Артилерията на колоната зае позиция източно от с. Мандрица и със своя точен огън веднага разстрои неприятелския боен ред, който започна да се колебае. Започна се безредно отстъпление на юг. Турците оставиха в наши ръце една батарея. Поради напредналото време, неприятелят не бе преследван освен с огън.

Боят продължи до 18 часа. Началникът на дивизията, който се намираше по-близу до лявата колона, не можа да вземе участие в боя; последният се водеше от двамата бригадни командири. След свършването му началникът на дивизията заповяда и двете бригади да отстъпят назад и да нощуват в с. Инжеклар. Това било необходимо, за да се очистел фронта на четвърта дивизия. В същност това връщане на частите след един сполучлив бой бе съвършено нецелесъобразно, защото бригадите съвсем не бяха пред фронта на 4 дивизия, а връщането им назад действуваше зле върху духа и излагаше на отделно разбиване втората бригада от дивизията, която беше издадена много напред. На 16 октомври тази бригада едвам можа да се удържи на позицията си, докато да пристигнат другите две бригади, които трябваше от Инжеклар да настъпят в същата посока, откъдето се бяха върнали.

4. Сражението на р. Карагачдере

План на сражението

На 15 октомври в турската главна квартира окончателно бе взето решение да се отбранява позицията на левия бряг на р. Карагачдере. Южната група (I, II и IV корпуси под началството на Абук паша) вече укрепяваше тази позиция от Люлебургас до височината североизточно от Карагач. Турците бяха развърнати в боен ред, без да има срещу тях някакъв противник, и държаха всичките си дивизии в една линия. Само непълната 3 дивизия бе оставена при с. Сатъкьой като резерв. Върху укрепяването на позицията работеха само най-

предните вериги. Самото укрепяване се състоеше в изкопаване окопи за веригите и окопчета за отделните стрелци. Всичката артилерия на южната група бе разположена на маскирани позиции, но не всички батареи бяха окопани. Поддръжките бяха разположени в гънките на местността и за тях не бяха приготвени никакви закрития.

Позицията представлява един дълъг хребет, който полегато се спуща от Карагач към Люлебургас. Западният склон на този хребет е стръмен и поради стръмнината си е по-недостъпен около Карагач и по-достъпен към Люлебургас. В подножието на този склон тече р. Карагачдере, лесно-проходима на север и с дълбоко корито и тинесто дъно при Люлебургас, дето е и по-труднопроходима. От източния склон на хребета се издават напред няколко носове, от които се фланкира целият фронт на позицията. Местността пред позицията е открита, с малки гънки, които не дават никакво закритие за настъпващите войски.

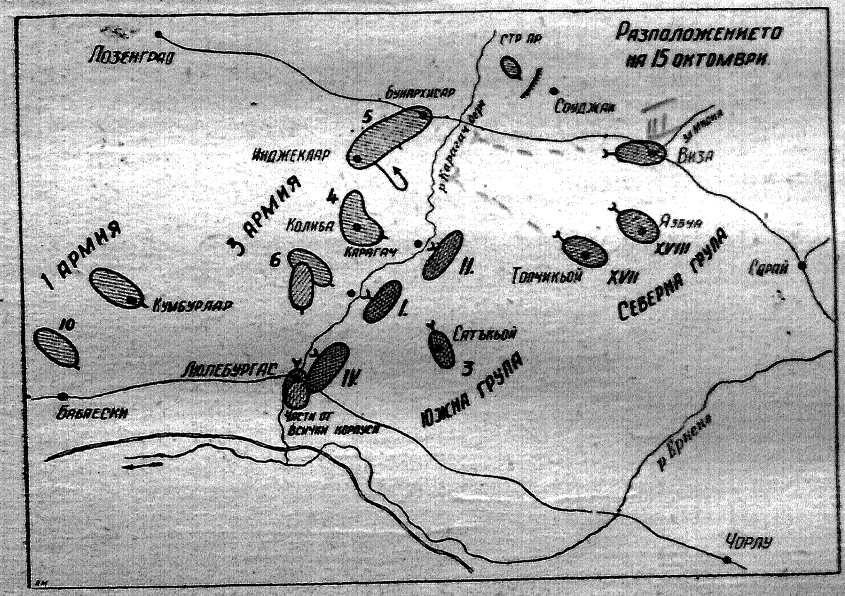

Северната група (III, XVII, и XVIII корпуси, под командата на Хамди паша) беше сгрупирана в района на Виза—Сарай и, когато се взе решение да се отбранява казаната позиция, получи заповед на 16 октомври да настъпи напред, за да се подравни с южната група, като достигне до Карагачдере.

От боя на 5 дивизия на 15 октомври и от разузнаванията на дивизионната конница на 4 дивизия ставаше ясно,

че значителни неприятелски сили се намират по левия бряг на Карагачере. Но тези сведения станаха известни в щаба на армията и главната квартира много късно. Ако се спазваха правилата за марш-маньовриге, би трябвало след двудневния най-уморителен поход да се даде на войските дневка и да се организира по-усилено разузнаване за неприятеля, за което не ни липсваха средства (дивизионната коница и цялата конна дивизия). Но главната квартира си оставаше със същите непълни сведения за неприятеля: „Положението на противника е неуяснено, може да се предполага, че той се групира на линията Чорлу — Сарай или на изток по височините. Може тъй също да се допусне, че ако неприятелят разтоварва войски в Родосто, ще иска да прикрие посоката от този пункт към ст. Муратли“ (из директивата за 16 октомври)*. На основание на тези, почиващи на предположения данни за неприятеля, нашата главна квартира реши да се продължи настъплението на 16 октомври, за да се достигне линията Виза—Сатъкьой—Бедеркьой. Понеже тази линия е зад неприятелската позиция, съществуването на която не се подозираше от нашата главна квартира, то при изпълнението на заповедта, армиите и дивизиите, стремейки се да достигнат гореказаната линия, се срещнаха с неприятелската позиция и се започна решително сражение на линията Бунархисар — Люлебургас, което се изроди във отделни дивизионни боеве, както ще видим по-нататък.

16 Октомври. Развръщане в боен ред. Пробив при Карагач

На основание директивата на главната квартира командващите 1 и 3 армии заповядаха на 16 октомври да се продължи настъплението. Според тези заповеди армиите трябваше да достигнат вечерта хребета между реките Каракачдере и Соуджакдере. Но както видяхме, турците бяха взели вече решение да отбраняват позицията по левия бряг на Карагачдере и затова нашите дивизии срещнаха пред себе си големи неприятелски сили. Те се развърнаха в боен ред и всяка за себе си се стараеше само да отхвърли неприятеля и да достигне своя обект.

5 *дивизия* беше най-близу до обекта си. Най-напредналата ѝ 2 бригада, щом се изтегли в походен ред, забеляза

* Такива бяха сведенията, с които е разполагала нашата главна квартира, когато цялата 3 армия беше в непосредствено съприкосновение с противника и когато една от нейните дивизии бе вече водила най-упорит бой.

пред себе си силни неприятелски колони, които настъпваха в широк фронт на запад. Това бяха колоните на северната турска група, която бързаше да се изравни с южната. Посрещната с артилерийски огън, 2/5 бригада се развърна в боен ред и реши да се отбранява на достигнатите позиции, докато се приближат 1 и 3 бригади. Същото направиха и най-напредналите части от 3 турски корпус, за да дочакат пристигането на фланговите колони (от 3 и 17 корпуси).

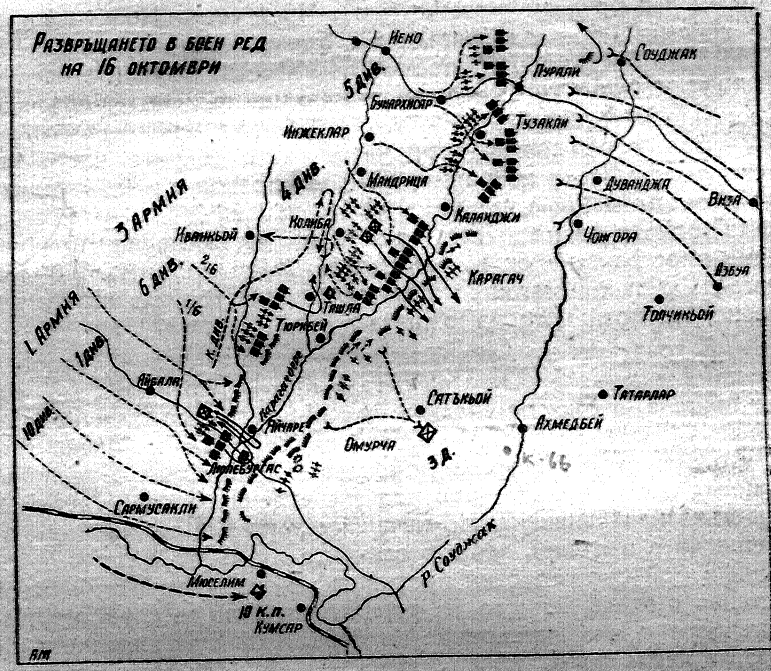

Турците настъпваха в много широк фронт и обхващаха и двата фланга на 2/5 бригада. Затова 1/5 бригада, която пристигна на бойното поле към 14 часа, веднага се развърна в боен ред и удължи и двата фланга на 2/5 бригада. Този начин на развръщане затрудняваше командването и затова двамата бригадни командири по взаимно съгласие разделиха на две части целия боен ред и всеки пое командването на един участък, в който влизаше по един полк от неговата и един от другата бригада.

Задните турски колони постепенно се приближаваха и техният боен ред започна наново настъплението. Изпратеното миналия ден странично прикритие на дивизията, макар да бе-

ше успяло солидно да се окопае по височините западно от Соуджак, не можа да удържи позицията срещу по-многобройния неприятел (около един полк) и бе принудено да се оттегли към Урумбейли. По на юг неприятелят енергично настъпваше от двете страни на пътя Виза—Бунархисар и се надвесваше над височините непосредствено източно от последния град. Ако насочените там около 12 табора сполучеха да вземат тези височини, положението на доста издадените напред две бригади ставаше много критическо. Но в това време пристигна третата бригада и с бързото си развръщане и безспирно настъпление сполучи да изпревари турците. И тук те бяха приковани, без да могат по-нататък да продължат настъплението си.

Боят продължи до смръкване, като нашите части навсякъде удържаха позициите си и не позволиха на турците да продължат настъплението си. Но и последните не се стремяха толкова да настъпват, защото им оставаше да изминат едно пространство от 1-2 километра, за да достигнат до Карагачдере, а при сегашното си положение те бяха почти изравнени с позицията на южната група.

В това време началникът на дивизията получи заповед от командващия армията да остави при Бунархисар само една бригада, а със останалите две бригади да атакува във фланг турците, които действуваха пред фронта на 4 дивизия. Както ще видим по-после, командващият 3 армия е дал тая заповед, като се е намирал под впечатлението на кризата в участъка на 4 дивизия. Но началникът на 5 дивизия не можеше да я изпълни, защото всичките му части бяха ангажирани в бой със сериозен противник, а освен това той беше останал с впечатлението, че турците няма да се спрат на Карагачдере, а имат намерение да продължат настъплението си против левия фланг на армията. След като донесе на командващия армията, че заповедта му не може да се изпълни, началникът на 5 дивизия реши да прекрати настъплението и да се подготви за упорита отбрана, ако турците действуват според неговото предположение.

4 дивизия. На 15 октомври след пладне дивизията в две колони настъпваше към Карагач—Чонгора. След пладне ясно се чуваше артилерийският бой на 5 дивизия, но от началника на тази дивизия не се получи никакво съобщение, а по далечината на гърмежите можеше да се определи, че и да се ускори движението, до вечерта дивизията едвам ще може да се приближи до бойното поле. Когато на мръкване авангардът на дясната колона се показа на гребена западно от Карагач, той бе обстрелян с артилерийски огън откъм съ-

щото село. Изпратените от дивизионната конница разезди донесоха, че по левия бряг на Карагачдере има значителни неприятелски части с артилерия, които усилено се укрепяват. Най-после, от ранени и изостанали войници от 5 дивизия се узна, че тя е водила упорит бой с неприятеля, настъпващ по двата бряга на Карагачдере, който е бил принуден да отстъпи на юг и югоизток. С тези сведения за неприятеля разполагаше началникът на 4 дивизия на 16 октомври, когато получи заповед за продължение на маршманьовра. Затова той реши предварително да отблъсне неприятеля, разположен на левия бряг на Карагачдере, и заповяда на 16 октомври дивизията да се развърне в боен ред, като бяха поставени първа и втора бригади в първа линия, а третата в маневрени войски зад средата на бойния ред. Всичката артилерия постепенно заемаше позиция и, когато се оформи бойният ред на пехотата, зад него се очерта една грамадна батарея от 72 полски оръдия. Трите планински батареи бяха дадени на първите две бригади, за да придружават пехотата при настъплението. Нашите батареи застанаха на удобни позиции, но фронтът им беше тъкмо на изток, слънцето бляскаше право в очите на наблюдателите, вследствие на което пред пладне стрелбата по неприятелската позиция трудно се наблюдаваше.

Частите настъпиха решително, но щом се показаха на гребена, те бяха изненадани със ураганен артилерийски огън от множество батареи, разположени на маскирани позиции непосредственно зад неприятелските пехотни окопи. Нашите части очакваха да бъдат обстрелвани, но бяха изненадани от силата на артилерийския огън, още повече че пред себе си не виждаха нито едно прикритие, нито една гънка на местността. Пред целия фронт на дивизията местността бе открита, равна; рядката горичка при с. Карагач можеше да даде укритие само от погледите и то на не повече от 1-2 дружини.

Нашата артилерия веднага се намеси в борбата и откри огън по неприятелските батареи с цел да ги умаломощи и да привлече върху себе си техния огън. Но както видяхме, стрелбата пред пладне не можеше да се наблюдава, тя беше неточна и неопасна за неприятелските батареи, макар последните да бяха почти на открити позиции. Те не се увлякоха в артилерийски двубой: само няколко батареи обстрелваха твърде несполучливо нашата артилерия, а останалите продължиха обстрелването на безспирно настъпващата наша пехота. Макар неприятелската артилерия да стреляше с много високи шрапнелни пукания, нашите загуби ставаха все по-чувствителни. Като не намираха никакво закритие по тази

ска местност, пехотните части удвоиха енергията на
ието си, с цел да достигнат по-скоро до коритото
гачдере, дето смятаха да намерят убежище. Но тук
под още по-убийствен флангов огън. Помъчиха се
готвят скривалища с лопатата, но загубите всяка
аваха по-значителни. Настъпи страшна криза в це-
ред на дивизията: неможейки да напредват повече,
азредени части, останали без началници, започнаха
ебаят. Те не само не можеха да напредват, но не мо-
и да издържат пехотния и артилерийски огън. Ско-
ърволиците ранени, които се движеха назад към
ните пунктове, започнаха да се присъединяват ужа-
оя групи здрави войници, които напущаха своите
ърсеха спасение назад.

то началникът на дивизията видя, че спечеленото с
кертви пространство ще бъде изгубено и че тур-
преминат в настъпление, ако се оставят предните
отстъпят, той реши да произведе решителен удар
3 бригада. Шест дружини от тази брига се понесо-
елно напред, преминаха обстрелваното пространство
ане, увлякоха всички предни части и сполучиха да
до подножието на високата неприятелска позиция
рагач. В това време и нашата артилерия получи
е над неприятелската, защото след пладне стрелбата
наблюдаваше. На много неприятелски батареи при-
те бяха избити, а останалите се разбягаха; много от
бяха разрушени. Виждаше се ясно, как пехотни ча-
наха на групи да напущат своите окопи, а други от
ките се изпращаха напред да заемат напуснатите око-
ечер нашите най-напреднали части от двете страни
агач се спустнаха на нож против неприятелската по-
еприятелят без заповед и безредно отстъпи в източ-
а, а увлеклите се в борбата турци бидоха промуше-
ите окопи. Всичката турска артилерия в този уча-
на в нашите ръце.

че този успех бе достигнат с извънредно големи
Частите пристигнаха в неприятелската позиция съ-
изтощени и разбъркани. Цялата нощ срещу 17 ок-
е употребиха за закрепване на достигнатия успех,
подреждаха и укрепяваха на завладяната неприятел-
ция.

щу двата фланга на 4 дивизия неприятелят упорст-
ще. Виждаше се, че на тях не подействува нашият
дентъра. В ляво 5 дивизия беше много далеч от ле-
г на 4 и турците бяха спокойни в своите окопи. От

дясно 6 дивизия водеше само артилерийска борба и настъп-
ваше тъй бавно, че турците насочиха по настъпващите части
от 4 дивизия огъня и на част от артилерията си, действува-
ща към Тюркбей.

Началникът на 4 дивизия не разполагаше вече с никак-
ви средства за използуване на успеха и за разширението
му. Командващият армията, който наблюдавал боя от зад-
ните височини и бил под впечатлението на кризата, изпра-
тил споменатата по-горе заповед: 5 дивизия да атакува с две-
те бригади във фланг противника при Карагач.

През нощта турците не предприеха нищо, за да си въз-
върнат изгубената позиция, и нашите части се окопаваха спо-
койно. Само на двата фланга се водеха слаби престрелки.

Отпосле се узна, че изплашените турци през цялата
нощ стреляли по заповед на своите началници, защото се
много бояли от нощна атака.

Две придружаващи планински батареи излязоха на зав-
ладяната позиция, но по малодушие на командира на отде-
лението се оттеглиха назад. Началникът на артилерията в ди-
визията не можа да наложи да се изпълни заповедта му да
излязат няколко полски батареи на заетия от нашите пехот-
ни части гребен. Независимо от това, благодарение бездей-
ствието на турците, нашите части се чувствуваха способни да
удържат завладяното от турците.

6 дивизия. Още преди получаване заповедта за настъп-
лението дивизията се раздели на две бригадни групи, които
през целия ден водиха бой съвършено самостоятелно. Пре-
ди да получи заповедта за настъплението, командирът на пър-
ва бригада, предполагайки, че то ще се продължи в южна
посока, прояви неуместна инициатива: той насочи рано сут-
ринта своята бригада на юг с цел да заеме височите северо-
западно от Люлебургас, за да се обезпечи разузнаването към
града. Бригадата срещна слаби неприятелски части, окопани
в лозята по тези височини. Авангардът по собствена инициа-
тива се развърна в боен ред и започна решително настъп-
ление през силно обстрелваната с пушечен и картечен огън
открита местност. Усилен с две дружини от главните сили и
със съдействието на артилерията, той премина лозята и за-
почна близък бой с множество разпръснати из тях турски
групи. Още две дружини се насочиха в обход на неприятел-
ското разположение и от тяхното стремително настъпване
турците бяха заставени да очистят позициите си и да отстъ-
пят назад към града.

Към 15 ч. и 30 мин. тук пристигнаха първите части на
първа дивизия, които веднага се развърнаха в боен ред, като

почти плоска местност, пехотните части удвоиха енергията на настъплението си, с цел да достигнат по-скоро до коритото на р. Карагачдере, дето смятаха да намерят убежище. Но тук попаднаха под още по-убийствен флангов огън. Помъчиха се да си приготвят скривалища с лопатата, но загубите всяка минута ставаха по-значителни. Настъпи страшна криза в целия боен ред на дивизията: неможейки да напредват повече, нашите разредени части, останали без началници, започнаха да се колебаят. Те не само не можеха да напредват, но не можеха вече и да издържат пехотния и артилерийски огън. Скоро към върволиците ранени, които се движеха назад към превързочните пунктове, започнаха да се присъединяват ужасени от боя групи здрави войници, които напущаха своите места и търсеха спасение назад.

Когато началникът на дивизията видя, че спечеленото с толкова жертви пространство ще бъде изгубено и че турците ще преминат в настъпление, ако се оставят предните части да отстъпят, той реши да произведе решителен удар с цялата 3 бригада. Шест дружини от тази брига се понесоха решително напред, преминаха обстрелваното пространство без спиране, увлякоха всички предни части и сполучиха да достигнат до подножието на високата неприятелска позиция при с. Карагач. В това време и нашата артилерия получи надмощие над неприятелската, защото след пладне стрелбата добре се наблюдаваше. На много неприятелски батареи прислужниците бяха избити, а останалите се разбягаха; много от оръдията бяха разрушени. Виждаше се ясно, как пехотни части започнаха на групи да напущат своите окопи, а други от поддръжките се изпращаха напред да заемат напуснатите окопи. Привечер нашите най-напреднали части от двете страни на с. Карагач се спустнаха на нож против неприятелската позиция. Неприятелят без заповед и безредно отстъпи в източна посока, а увлеклите се в борбата турци бидоха промушени в своите окопи. Всичката турска артилерия в този участък падна в нашите ръце.

Обаче този успех бе достигнат с извънредно големи жертви. Частите пристигнаха в неприятелската позиция съвършено изтощени и разбъркани. Цялата нощ срещу 17 октомври те употребиха за закрепване на достигнатия успех, като се подреждаха и укрепяваха на завладяната неприятелска позиция.

Срещу двата фланга на 4 дивизия неприятелят упорствуваше още. Виждаше се, че на тях не подействува нашият успех в центъра. В ляво 5 дивизия беше много далеч от левия фланг на 4 и турците бяха спокойни в своите окопи. От

дясно 6 дивизия водеше само артилерийска борба и настъпваше тъй бавно, че турците насочиха по настъпващите части от 4 дивизия огъня и на част от артилерията си, действуваща към Тюркбей.

Началникът на 4 дивизия не разполагаше вече с никакви средства за използуване на успеха и за разширението му. Командващият армията, който наблюдавал боя от задните височини и бил под впечатлението на кризата, изпратил споменатата по-горе заповед: 5 дивизия да атакува с двете бригади във фланг противника при Карагач.

През нощта турците не предприеха нищо, за да си възвърнат изгубената позиция, и нашите части се окопаваха спокойно. Само на двата фланга се водеха слаби престрелки.

Отпосле се узна, че изплашените турци през цялата нощ стреляли по заповед на своите началници, защото се много бояли от нощна атака.

Две придружаващи планински батареи излязоха на завладяната позиция, но по малодушие на командира на отделението се оттеглиха назад. Началникът на артилерията в дивизията не можа да наложи да се изпълни заповедта му да излязат няколко полски батареи на заетия от нашите пехотни части гребен. Независимо от това, благодарение бездействието на турците, нашите части се чувствуваха способни да удържат завладяното от турците.

6 дивизия. Още преди получаване заповедта за настъплението дивизията се раздели на две бригадни групи, които през целия ден водиха бой съвършено самостоятелно. Преди да получи заповедта за настъплението, командирът на първа бригада, предполагайки, че то ще се продължи в южна посока, прояви неуместна инициатива: той насочи рано сутринта своята бригада на юг с цел да заеме височите северозападно от Люлебургас, за да се обезпечи разузнаването към града. Бригадата срещна слаби неприятелски части, окопани в лозята по тези височини. Авангардът по собствена инициатива се развърна в боен ред и започна решително настъпление през силно обстрелваната с пушечен и картечен огън открита местност. Усилен с две дружини от главните сили и със съдействието на артилерията, той премина лозята и започна близък бой с множество разпръснати из тях турски групи. Още две дружини се насочиха в обход на неприятелското разположение и от тяхното стремително настъпване турците бяха заставени да очистят позициите си и да отстъпят назад към града.

Към 15 ч. и 30 мин. тук пристигнаха първите части на първа дивизия, които веднага се развърнаха в боен ред, като

изкараха и артилерията си от двете страни на бойния ред на 1/6 бригада.

В това време целият 15 пех. полк с част от 3 пех. полк, увлечен от отстъпващите турци, стремително настъпи по петите им и с бой премина през града, като се спря в боен ред чак на източния му край, дето бе посрещнат със силен пушечен огън от височите източно от града, на които се забелязваха и окопи.

Командирът на бригадата още през деня беше получил заповед от началника на дивизията да настъпи през Тюркбей—Сатъкьой и да достигне кота 66, южно от Ахмедбей. Ангажиран в бой в друга посока, той не можеше да изпълни тая заповед, но щом пристигна първа дивизия и се развърна в боен ред, командирът на бригадата се срещна с нейните началници и се споразумя с тях за начина на оттеглянето на бригадата от боя. Командирите на полковете обаче предварително бяха заповядали на дружините си да се приберат на височината в лозята, което и стана посред нощ.

При оттеглянето на частите от 1/6 бригада, няколко неприятелски дружини настъпиха по хребета източно от Люлебургас. Това са били вероятно поддръжки, които са отивали напред за усилване на бойната част. Обаче нашите части смятаха това за неприятелско настъпление и съсредоточиха по настъпващите силен артилерийски огън, който ги принуди да се разпръснат и изпокрият из окопите и гънките на местността.

Частите от 1/6 бригада занощуваха в боен ред, като имаха от двете си страни частите от първа дивизия.

Началникът на 6 дивизия беше при своята втора бригада и заповяда бригадата да настъпи на изток, като съобразява своите действия с първа бригада, която пък щеше да поддържа връзка с първа дивизия. Тази своеобразна заповед, в която действията на една бойна единица се поставят в зависимост от двама много далечни съседи, стана причина щото бригадата да премине целия решителен ден в пълно бездействие.

Най-напред командирът на бригадата смяташе да заеме селото Тюркбей, но когато видя, че насреща му има значителни турски сили, той се отказа от това си намерение под предлог, че трябва да дочака пристигането на първата бригада, която както видяхме вече, беше се увлякла в друга посока и до вечерта нямаше да пристигне.

Втората бригада се развърна в боен ред, но не настъпи. Артилерията ѝ беше толкова далеч от неприятелската позиция че само няколко оръдия можеха да я достигат. Дори когато

се получи съобщение от командващия армията, че 4 дивизия има нужда от съдействие, началникът на 6 дивизия се намеси, но взе решение да действува нерешително: хем да настъпи, хем да дочака появяването на първата бригада.

Една полк (36) биде оставен да отбранява гребена западно от Тюркбей, а другия (35) биде насочен да настъпи в интервала между двете дивизии. Разбира се, че от такова полунастъпление не можеше да се очаква никакъв резултат и вечерта бригадата остана да нощува в боен ред почти в същото положение.

Нещо повече — окуражени от нашето бездействие в този участък, турците настъпиха с цел да заемат едни окопи по-напред от своята позиция, вероятно случайно останали незаети до сега. Едвам тогава артилерията на 6 дивизия се намеси в борбата по-сериозно; по-рано тя мълчеше, за да не привличала огъня на неприятелската артилерия и да спестяла снарядите си.

Действително тя не привлече този огън, но това се отрази гибелно върху хода на боя в участъка на 4 дивизия, защото няколко турски батареи пред нашите очи измениха фронта си и обстрелваха във фланга настъпващите части от 4 дивизия. На тези батареи, може да се каже, се дължи ненапредването на десния фланг на 4 дивизия (19 пех. полк).

Първа армия, както видяхме, беше много назад, когато до нея достигнаха гърмежите от започнатия бой пред фронта на 3 армия. Командващият армията получи от съседната армия съобщение, че цялата 3 армия е ангажирана в сериозен бой и че е необходимо армията да ускори движението, за да ангажира неприятеля пред себе си; при все това армията прави само по 2-3 км в час. Само първа дивизия настъпи по-сериозно и навреме пристигна на бойното поле в най-решителния момент за 1/6 бригада, когато тя водеше боя пред града Люлебургас.

10 дивизия пристигна на бойното поле малко по-късно. Тя се развърна в боен ред без предварително разузнаване, без да провери какъв неприятел има пред своя фронт и настъпи към ст. Люлебургас и по̀ на север. Настъплението ѝ бе спряно с артилерийски и пехотен огън. Щом влезе в сферата на неприятелския пехотен огън, бойния ред на дивизията спря и започна да се укрепява.

10 конен полк достигна до Мюселим, отдето наблюдава всички движения в тила на неприятелската позиция.

Конната дивизия, не получила от главната квартира заповедта за настъплението и като видя, че 3 армия е ангажирана в сериозен бой, началникът ѝ реши да мине в тила

изкараха и артилерията си от двете страни на бойния ред на 1/6 бригада.

В това време целият 15 пех. полк с част от 3 пех. полк, увлечен от отстъпващите турци, стремително настъпи по петите им и с бой премина през града, като се спря в боен ред чак на източния му край, дето бе посрещнат със силен пушечен огън от височините източно от града, на които се забелязваха и окопи.

Командирът на бригадата още през деня беше получил заповед от началника на дивизията да настъпи през Тюркбей—Сатъкьой и да достигне кота 66, южно от Ахмедбей. Ангажиран в бой в друга посока, той не можеше да изпълни тая заповед, но щом пристигна първа дивизия и се развърна в боен ред, командирът на бригадата се срещна с нейните началници и се споразумя с тях за начина на оттеглянето на бригадата от боя. Командирите на полковете обаче предварително бяха заповядали на дружините си да се приберат на височината в лозята, което и стана посред нощ.

При оттеглянето на частите от 1/6 бригада, няколко неприятелски дружини настъпиха по хребета източно от Люлебургас. Това са били вероятно поддръжки, които са отивали напред за усилване на бойната част. Обаче нашите части смятаха това за неприятелско настъпление и съсредоточиха по настъпващите силен артилерийски огън, който ги принуди да се разпръснат и изпокрият из окопите и гънките на местността.

Частите от 1/6 бригада занощуваха в боен ред, като имаха от двете си страни частите от първа дивизия.

Началникът на 6 дивизия беше при своята втора бригада и заповяда бригадата да настъпи на изток, като съобразява своите действия с първа бригада, която пък щеше да поддържа връзка с първа дивизия. Тази своеобразна заповед, в която действията на една бойна единица се поставят в зависимост от двама много далечни съседи, стана причина, щото бригадата да премине целия решителен ден в пълно бездействие.

Най-напред командирът на бригадата смяташе да заеме селото Тюркбей, но когато видя, че насреща му има значителни турски сили, той се отказа от това си намерение под предлог, че трябва да дочака пристигането на първата бригада, която както видяхме вече, беше се увлякла в друга посока и до вечерта нямаше да пристигне.

Втората бригада се развърна в боен ред, но не настъпи. Артилерията ѝ беше толкова далеч от неприятелската позиция, че само няколко оръдия можеха да я достигат. Дори когато

се получи съобщение от командващия армията, че 4 дивизия има нужда от съдействие, началникът на 6 дивизия се намеси, но взе решение да действува нерешително: хем да настъпи, хем да дочака появяването на първата бригада.

Една полк (36) биде оставен да отбранява гребена западно от Тюркбей, а другия (35) биде насочен да настъпи в интервала между двете дивизии. Разбира се, че от такова полунастъпление не можеше да се очаква никакъв резултат и вечерта бригадата остана да нощува в боен ред почти в същото положение.

Нещо повече — окуражени от нашето бездействие в този участък, турците настъпиха с цел да заемат едни окопи по-напред от своята позиция, вероятно случайно останали незаети до сега. Едвам тогава артилерията на 6 дивизия се намеси в борбата по-сериозно; по-рано тя мълчеше, за да не привличала огъня на неприятелската артилерия и да спестяла снарядите си.

Действително тя не привлече този огън, но това се отрази гибелно върху хода на боя в участъка на 4 дивизия, защото няколко турски батареи пред нашите очи измениха фронта си и обстрелваха във фланга настъпващите части от 4 дивизия. На тези батареи, може да се каже, се дължи ненапредването на десния фланг на 4 дивизия (19 пех. полк).

Първа армия, както видяхме, беше много назад, когато до нея достигнаха гърмежите от започнатия бой пред фронта на 3 армия. Командващият армията получи от съседната армия съобщение, че цялата 3 армия е ангажирана в сериозен бой и че е необходимо армията да ускори движението, за да ангажира неприятеля пред себе си; при все това армията прави само по 2-3 км в час. Само първа дивизия настъпи по-сериозно и навреме пристигна на бойното поле в най-решителния момент за 1/6 бригада, когато тя водеше боя пред града Люлебургас.

10 дивизия пристигна на бойното поле малко по-късно. Тя се развърна в боен ред без предварително разузнаване, без да провери какъв неприятел има пред своя фронт и настъпи към ст. Люлебургас и по̀ на север. Настъплението ѝ бе спряно с артилерийски и пехотен огън. Щом влезе в сферата на неприятелския пехотен огън, бойния ред на дивизията спря и започна да се укрепява.

10 конен полк достигна до Мюселим, отдето наблюдава всички движения в тила на неприятелската позиция.

Конната дивизия, не получила от главната квартира заповедта за настъплението и като видя, че 3 армия е ангажирана в сериозен бой, началникът ѝ реши да мине в тила

й и да действува на фланга към Бунархисар. Движението й обаче е много бавно и тя измина 12 км за 3 часа. Чак тогава началникът на дивизията получи заповедта да действува в посока Люлебургас—Аладжали. Той реши да се върне назад от с. Колиби. Тук дивизията беше посрещната от командващия 3 армия, който пак я повръща при с. Колиби със задача да се подготви за намеса в борбата в участъка на 4 дивизия. Ние видяхме по-горе, че 4 дивизия със собствени сили се справи с кризата в своя участък. Затова от конната дивизия бяха отделени само картечните ескадрони и придадената й пехотна дружина (от 35 пех. полк), които заеха позиция на платото източно от с. Колиби. Самата дивизия се оттегли за нощуване в с. Иванкьой.

Действията на 17 октомври

Положението на двете страни на 16 вечерта

И тъй, през целия ден на 16 октомври 3 армия води упорит бой, за да достигне посочената й линия. Боят се завърши с укрепяване на левия фланг против настъпващите турци, с пробиване центра на неприятелската позиция, което пробиване едвам бе узнато в щаба на армията, и най-после с ангажирането в бой по целия турски фронт от страна на 6 дивизия и току-що пристигналата на бойното поле първа армия.

Вечерта двете наши армии замръкнаха в боен ред, като имаха всичките си дивизии наредени в една линия. Турците от своя страна също се наредиха в една линия: южната група намеси в борбата и последната си 3 дивизия, като на нейно място за резерв бяха събрани няколко дружини от помалко заплашените бойни участъци; северната група не беше окончателно съсредоточена и от тази група се насочиха части против образувания прорив (Чонгора).

Решението на двете страни

Турците макар и да претърпяха решителен неуспех в своя център, бяха доволни от развитието на боя. В първия ден тяхната северна група сполучи да се изнесе напред и да затвори прорива; почти цялата позиция остана в техни ръце, а проривът при Карагач не беше узнат от другите участъци. Главнокомандващият остана доволен и от държането на своите войски, които като че имаха морални сили да се противопоставят на нашето настъпление. В същност турците удържаха своите позиции само там, дето не бяха сериозно атакувани, и затова трябва да се смята, че турските командири са се лъгали в своите преценки. Доволни от развитието на боя през деня, турците останаха да нощуват на позицията си, като бяха вкарали окончателно в първата линия всички свои части: голяма част от 17 корпус отиде да запуши междината между двете групи, а единственият резерв в ръцете на командващия южната група (3 дивизия) още в началото на боя беше запълнила празнината между 1 и 2 корпуси.

Нашата главна квартира, понеже беше много далеч от бойното поле, не можеше да получи всички донесения, за да се ориентира напълно както за положението на неприятеля, така и за положението на нашите войски и за резултатите от боя. Затова изпрати следната заповед за действията на 17 октомври: — Първа армия остава в резерв на трета армия, като заеме с една бригада позиция при Люлебургас и се окопае. — Трета армия да обърне особено внимание на левия си фланг, като го обезпечи от към посоките Урумбейли — Айваджикьой. — Бригадата от трета дивизия от Османли да тръгне още в 5 часа в две колони към линията Лозенград—Хасанбегли, като влиза в разпореждането на командващия 3 армия. — Конната дивизия да охранява десния фланг на армията и наблюдава по посока Айоробол—Муратли. — Командващият 3 армия да се старае да отхвърли противника на изток. — Втората армия да облага Одринската крепост.

Не може да се добере човек до данните, които са продиктували тази чудовищна по съдържание и по техника заповед, която никак не отговаряше на обстановката.

Командуващият 3 армия също така не беше добре ориентиран върху положението пред фронта на армията. Той не предприе никакви действия и не даде никакви заповеди, за да урегулира боя и да обедини усилията на отделните дивизии. Той се задоволи да заповяда на 5 дивизия да остави една бригада пред своя фронт, а с другите две да атакува неприятеля в югоизточна посока — заповед, която никак не отговаряше на обстановката на левия фланг и която не биде изпълнена. След като през деня осведоми командващия първа армия, че е ангажиран в сериозен бой, помоли го да ускори атаката пред себе си, за да се помогне на изнемощелите части. И това негово желание обаче не отговаряше на обстановката и не можеше да бъде изпълнено, защото цяла армия не така лесно можеше да се втурне в борбата, когато отстоеше на много километри от бойното поле.

Началниците на дивизиите не бяха взаимно разменили сведения за боя през деня и всеки от тях познаваше само

положението в своя участък. Началникът на 6 дивизия даже не знаеше какво става на десния му флант с неговата първа бригада и едвам през нощта можа да узнае за действията на тази бригада около Люлебургас.

Така щото всички висши началници оставиха положението тъй, както се беше развило от само себе си, и никой от тях не взе едно решение за систематезиране на боя. На следващия ден боят трябваше да започне пак с отделни, несвързани усилия в двете армии и да продължи тъй несвързано и в самите дивизии, без план, без система, без дори да знаят непосредствените ръководители на боя, началниците на дивизиите, какви задачи да преследват. Затова в някои дивизионни участъци стремлението бе да се удържи положението (5, 4 дивизии), други дивизии се мъчеха да превземат неприятелската позиция пред себе си, а в първа армия командващият заповядваше да се събере армията назад, а началниците на дивизиите смятаха, че трябва да се продължава борбата. Изобщо борбата на 17 октомври беше водена без план от наша страна. Може да се каже, че инициативата още беше в ръцете на разбитите вече турци, но и те нямаха никакъв план за действията през този ден.

Действия в дивизионните участъци

Пета дивизия осъмна на своята позиция в непосредствено съприкосновение с неприятеля. Десета погранична дружина също се укрепяваше на височините югоизточно от Урумбейли. На разсъмване боят се поднови по цялата линия. У турците се забелязваше едно прииждане на подкрепления. Това бяха вероятно по-задните части на 3 и 18 корпуси, които току-що пристигнаха на бойното поле. Някои турски части сполучиха даже да напреднат на няколко стотин крачки, защото видяхме, че турците продължаваха да преследват все същата задача—подравняване на двете групи на брега на Карагачдере.

Артилерията на дивизията, особено в южния участък (1 и 2 бригади), беше застанала на позиция далеч от пехотата на запад от Карагачдере; позицията й беше освен това ниска и липсваха удобни наблюдателни пунктове; артилерийските началници не виждаха нито разположението на своите войски, нито неприятеля; те не можеха да окажат никакво съдействие на своята пехота и тя беше оставена сама на себе си, обсипвана със страшен артилерийски огън от небезпокоените неприятелски батареи. Макар и окопани, частите от 1 и 2 бригади претърпяха толкова големи загуби, че из-

губиха способността си да издържат повече неприятелския огън. След като бяха вкарани всички поддръжки, започна се едно безредно отстъпление, което продължи чак до Иено.

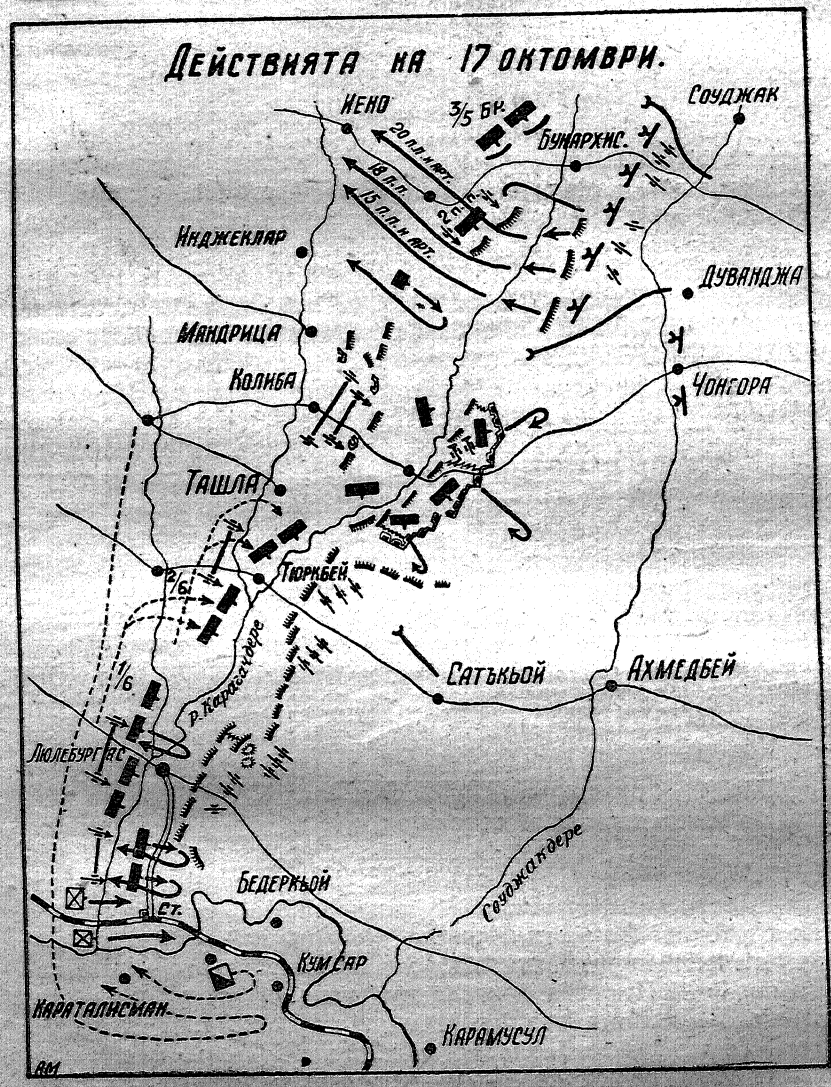

Само части от 2 пех. полк сполучиха да се задържат на височите пред Бунархисар, дето началникът на дивизията смяташе да организира разстроения си боен ред. Фронтът пред 5 дивизия може да се каже беше открит за турците, които

можеха да поженат добри резултати, ако бяха настъпили. Но те се задоволиха само да достигнат даденият им обект Карагачдере, дето започнаха да се укрепяват, неподозирайки разстройството на левия фланг на 3 армия.

Четвърта дивизия се готвеше да разшири своя успех. Началникът на дивизията като смяташе, че съседните дивизии ще използуват благоприятното положение и лесно ще сломят поколебания неприятел, мислеше да продължи настъплението, за да разширочи успеха. Но неспособността на артилерията да маневрира забави развиването на успеха със собствени сили. Подкрепени само с две планински батареи, частите, които бяха извършили пробива, се спуснаха да преследват на изток, прогониха противника от втората му позиция и достигнаха средата на Карагачкото плато. Опитите на турците да контраатакуват бяха осуетени с артилерийски огън, без да сменяват нашите батареи своите позиции. И този малък успех на дивизията обаче пропадна напразно и частите се върнаха на старите си места, защото в това време започна отстъплението на 5 дивизия. Ако турците използуваха това отстъпление, врязаната като клин напред 4 дивизия се поставяше в най-критическо положение. Затова цялата нощ срещу 18 октомври началникът на дивизията употреби във вземане обширни мерки против възможното неприятелско настъпление съм левия фланг на дивизията, по следите на 5 дивизия; с усилена работа през цялата нощ се създаде една солидна укрепена позиция в отстъп зад левия фланг на дивизионния боен ред и се събра значителен резерв, който да отбранява тази позиция, ако турците преминат в настъпление.

Шеста дивизия. Началникът на дивизията по собствена инициатива реши да измести фронта си на север, за да действува непосредствено в съседство с 4 дивизия. Той заповяда извършването на този маньовър пред очите на неприятеля, с което се загуби извънредно много време. Артилерията и на тази дивизия остана на далечни позиции и затова още в началото на настъплението стана нужда да се изнася напред, а пехотата трябваше да дочаква заставането ѝ на новите позиции. Първата бригада трябваше да се прибере при 2, защото в нейния участък вече действуваше цялата първа армия. Тя тръгна от Люлебургас едвам в 10 ч. и едвам към $14^1/_2$ ч. можа да се развърне в боен ред против Тюркбей, дето по-предния ден втората бригада беше започнала своето настъпление, което беше спряно от неприятелския огън. Бригадата настъпи енергично, но не можа да извърши нищо, защото и тя не беше подкрепена с артилерия и, макар неприятелският артилерийски огън да беше отслабнал вследствие излизането из строя на няколко батареи, пак нашите пехотни части имаха големи загуби от него. Като се намесиха в борбата поддъжки, нашите части сполучиха да заемат неприятелските предни окопи в равнината и около Тюркбей.

Вечерта частите от 6 дивизия се устройваха в завладените от турците окопи, но и тук артилерията не се извади напред, за да се преследва с огън отстъпващия неприятел. Това му даде възможност да се устрои в своите по-задни окопи по гребена зад Карагачдере и да се приготви за нова съпротива. Така щото и пред фронта на 6 дивизия не можа да се постигне решителен успех. Макар да се забелязваше общо разстройство в неприятелското разположение, началникът на дивизията не донесе за това в щаба на армията.

Първа армия. Вследствие настояването на командващия 3 армия, преди да се получи директивата от главната квартира командващият първа армия заповяда да се атакува решително, като насочи десета дивизия малко в ляво. Боят се започна на разсъмване, но артилерията не можа да вземе участие в него по причина на мъглата и настъплението можеше да се започне чак в 11 часа. Когато се получи директивата от главната квартира, според която първа армия се оставяше в резерв на трета, командващият армията даде заповед да се оттегли от всяка дивизия по една бригада, които да се съберат към Айвали и Сараджали. Но дивизиите бяха вече ангажирани в сериозния бой и тая заповед остана неизпълнена. След като артилерията се намеси в борбата, първа дивизия решително настъпи напред, но вследствие закъснението на 10 дивизия тя попадна под флангов шрапнелен огън, който спря по-нататъшното ѝ настъпление.

Десета дивизия настъпи само с едната си бригада и достигна чак до Еркене, откъдето добре виждаше разстройството на неприятеля. Скоро обаче бригадата биде заставена с артилерийски огън да се оттегли малко назад. Десети конен полк, който имаше задача да наблюдава десния фланг на армията, остана на мястото си, докато там пристигна цялата кавалерийска дивизия и, когато тя се оттегли, полкът се присъедини към нея, без да е получил за това заповед от командващия армията, комуто беше подчинен.

През деня командващият армията няколко пъти подканя началниците на дивизиите към по-енергично действие и маньовър, но сам не предприе нищо, за да организира едното или другото. Това може да се види от всички бездушни разпореждания на щаба на армията: „Решителните действия на първа армия ще облекчат ония на трета армия, за което още

веднъж ви напомням, че съкрушението на противника пред нашия фронт ще повлече крушение и на общия леви фланг на противника. Ето защо, да се действува най-енергично, за да се довърши атаката до вечерта и при успех да се пре следва най-жестоко в посока на Евреинсекис и развалините Кючюк Каристран. Упражнявайте и малък маньовър за обхват и обход на противника откъм юг."

Вечерта частите на първа армия замръкнаха непосред ствено пред неприятелската позиция, без да имат достатъчно сили да я преодолеят.

Конната дивизия в 7 часа получи заповед да охранява десния фланг и да наблюдава посоките Айробол и Муратли но главно да се стреми да действува на съобщенията на про тивника със Чорлу. Ние видяхме, че противникът съвсем ня маше намерение да се движи към Чорлу и затова най-глав ната задача на конницата пропадаше. При все това дивизията тръгна от Иванкьой, премина зад фронта на първа армия и се насочи към Кумсар. Тук дивизията се спря и около Кай бели се завързаха нищожни схватки със слаби неприятелски пехотни и спешени конни групи, подкрепени от една бата рея. Дивизията наблюдаваше безредното движение в тила на неприятелската позиция, признаци на отстъпление, но не пред прие нищо нито за да преследва разстроения неприятел, нито за да разузнае по-подробно какво става в неприятелския тил Вечерта цялата дивизия се оттегли за нощуване към Карата лисман, като увлече след себе си и придадения към първата армия 10 конен полк.

Действия на 18 октомври. Общо остъпление на турците. Преследване

На 17 октомври частите от двете армии замръкнаха при най-неблагоприятни условия и при една обстановка съвършено неизвестна.

Нашата главна квартира, понеже се намираше много далеч от бойното поле, не можеше да си представи добре обстановката и да вземе съответно решение. При тези условия тя не можеше по-нататък да ръководи решителното сражение и затова реши да се откаже от командването на двете армии и да го предаде в ръцете на командващия 3 армия, който бе назначен за „командващ съединените армии".

По този случай бе изпратена следната директива до командващия съединените армии:

„За днешно число с подчинените вам армии да продължите операцията, като се възползувате от положението на 5 дивизия, за да отхвърлите дясното неприятелско крило към Странджа; конната дивизия се дава във ваше разпореждане, която да преследва отстъпващия противник. Със завършването боя завземете неприятелската позиция, без да се увличате в далечно преследване".

От тази директива се вижда, че главната квартира няма една ясна представа за положението на 5 дивизия. На двете армии се възлага задача „да заемат неприятелската позиция", което противоречи на плана на операцията и на военното изкуство. Най-после, с тази директива се заповяда да не се преследва неприятелят, а тая заповед унищожава всички наши успехи и прави усилията и жертвите ни напразни.

Командващият трета армия се намираше под впечатлението на получените от 5 дивизия неблагоприятни донесения. Началникът на тази дивизия донасяше, че дивизията е разбита, умаломощена и не може да води бой по-рано от 5 деня — донесение, показващо неговата впечатлителност.

През целия ден 17 октомври първа армия не изпълни искането му да атакува решително левия неприятелски фланг. 6 дивизия достигна само привиден успех. В това време той получи заповед от главната квартира, че се обединява командването на двете армии в негови ръце. Веднага след получаване на тази заповед той обиколи участъка на 4 дивизия тъкмо в момента, когато се приготовляваха обширните мерки за закрепване успеха и за противодействие на турците. Той срещна също и част от приготовлявания резерв (19 пех. полк), който му направи отлично впечатление със своя бодър вид. След завръщането си в щаба командващият армията взе решение за следващия ден 18 октомври, което упорядъчава боя и е напълно съобразно с обстановката. Той установи нов план за сражението, който коренно се отличава от досегашния план на главната квартира: докато главната квартира още имаше пред вид да нанесе удар с 3 армия, командващият 3 армия, щом пое общото командване на двете армии, реши: „Частите от 3 армия да действуват на линията Бунархисар—Тюркбей, като с енергичните си атаки приковат неприятеля на заеманата от него сега позиция. Първа армия в 6 часа да атакува противника по направление на Саранли—Сатъкьой". Трябва да признаем, че това решение трябваше да се вземе от страна на главната квартира още в началото на сражението, когато нашите две армии случайно попаднаха в изгодно за удар на левия неприятелски фланг положение. В същност, ако командващият 3 армия и щабът на тази ар-

веднъж ви напомням, че съкрушението на противника пред нашия фронт ще повлече крушение и на общия леви фланг на противника. Ето защо, да се действува най-енергично, за да се довърши атаката до вечерта и при успех да се преследва най-жестоко в посока на Евреинсекис и развалините Кючюк Каристран. Упражнявайте и малък маньовър за обхват и обход на противника откъм юг."

Вечерта частите на първа армия замръкнаха непосредствено пред неприятелската позиция, без да имат достатъчно сили да я преодолеят.

Конната дивизия в 7 часа получи заповед да охранява десния фланг и да наблюдава посоките Айробол и Муратли, но главно да се стреми да действува на съобщенията на противника със Чорлу. Ние видяхме, че противникът съвсем нямаше намерение да се движи към Чорлу и затова най-главната задача на конницата пропадаше. При все това дивизията тръгна от Иванкьой, премина зад фронта на първа армия и се насочи към Кумсар. Тук дивизията се спря и около Кайбели се завързаха нищожни схватки със слаби неприятелски пехотни и спешени конни групи, подкрепени от една батарея. Дивизията наблюдаваше безредното движение в тила на неприятелската позиция, признаци на отстъпление, но не предприе нищо нито за да преследва разстроения неприятел, нито за да разузнае по-подробно какво става в неприятелския тил. Вечерта цялата дивизия се оттегли за нощуване към Карталисман, като увлече след себе си и придадения към първата армия 10 конен полк.

Действия на 18 октомври. Общо остъпление на турците. Преследване

На 17 октомври частите от двете армии замръкнаха при най-неблагоприятни условия и при една обстановка съвършено неизвестна.

Нашата главна квартира, понеже се намираше много далеч от бойното поле, не можеше да си представи добре обстановката и да вземе съответно решение. При тези условия тя не можеше по-нататък да ръководи решителното сражение и затова реши да се откаже от командването на двете армии и да го предаде в ръцете на командващия 3 армия, който бе назначен за „командващ съединените армии".

По този случай бе изпратена следната директива до командващия съединените армии:

„За днешно число с подчинените вам армии да продължите операцията, като се възползувате от положението на 5 дивизия, за да отхвърлите дясното неприятелско крило към Странджа; конната дивизия се дава във ваше разпореждане, която да преследва отстъпващия противник. Със завършването боя завземете неприятелската позиция, без да се увличате в далечно преследване".

От тази директива се вижда, че главната квартира няма една ясна представа за положението на 5 дивизия. На двете армии се възлага задача „да заемат неприятелската позиция", което противоречи на плана на операцията и на военното изкуство. Най-после, с тази директива се заповяда да не се преследва неприятелят, а тая заповед унищожава всички наши успехи и прави усилията и жертвите ни напразни.

Командващият трета армия се намираше под впечатлението на получените от 5 дивизия неблагоприятни донесения. Началникът на тази дивизия донасяше, че дивизията е разбита, умаломощена и не може да води бой по-рано от 5 дена — донесение, показващо неговата впечатлителност.

През целия ден 17 октомври първа армия не изпълни искането му да атакува решително левия неприятелски фланг. 6 дивизия достигна само привиден успех. В това време той получи заповед от главната квартира, че се обединява командването на двете армии в негови ръце. Веднага след получаване на тази заповед той обиколи участъка на 4 дивизия тъкмо в момента, когато се приготовляваха обширните мерки за закрепване успеха и за противодействие на турците. Той срещна също и част от приготовлявания резерв (19 пех. полк), който му направи отлично впечатление със своя бодър вид. След завръщането си в щаба командващият армията взе решение за следващия ден 18 октомври, което упорядъчава боя и е напълно съобразно с обстановката. Той установи нов план за сражението, който коренно се отличава от досегашния план на главната квартира: докато главната квартира още имаше пред вид да нанесе удар с 3 армия, командващият 3 армия, щом пое общото командване на двете армии, реши: „Частите от 3 армия да действуват на линията Бунархисар—Тюркбей, като с енергичните си атаки приковат неприятеля на заеманата от него сега позиция. Първа армия в 6 часа да атакува противника по направление на Саранли—Сатъкьой". Трябва да признаем, че това решение трябваше да се вземе от страна на главната квартира още в началото на сражението, когато нашите две армии случайно попаднаха в изгодно за удар на левия неприятелски фланг положение. В същност, ако командващият 3 армия и щабът на тази ар-

мия се бяха погрижили да съберат, систематизират и изучат изобилните сведения за неприятеля, получени от тридневните упорити боеве, те щяха да вземат не решение за атака на отстъпващия неприятел, а щяха да организират едно правилно преследване, защото неприятелят беше в пълно отстъпление, особено със своята южна група. Това ще ни стане по-ясно, след като видим, как се развиха действията по целия фронт.

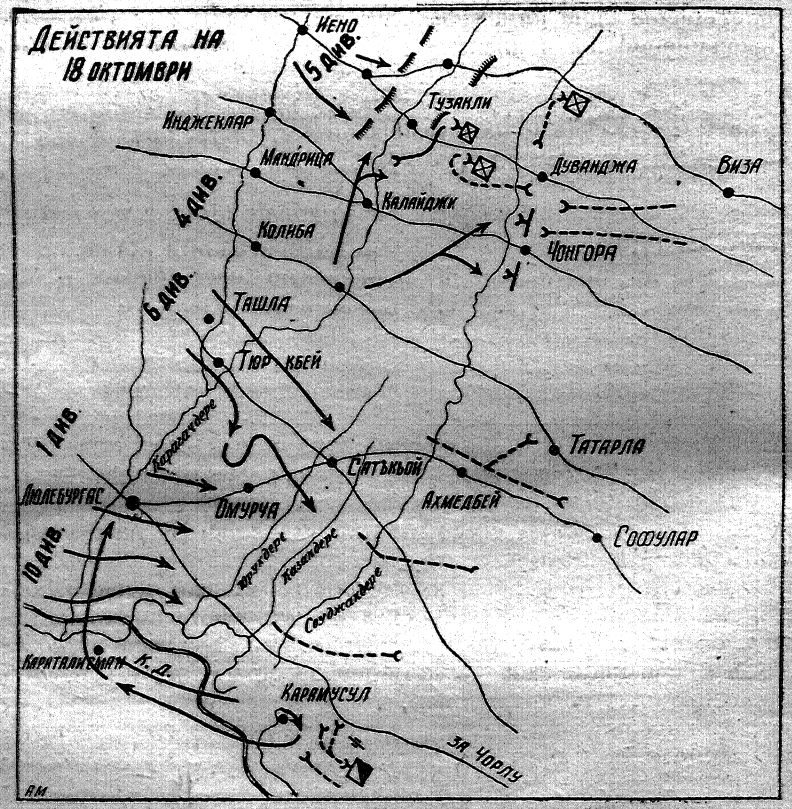

Пета дивизия, въпреки мнението на началника ѝ, че е вече негодна за никакви действия, благодарение усилията на останалите в строя офицери сполучи да организира своите части и артилерията, които към 10 часа започнаха да пристигат на позицията пред Бунархисар. Началникът на дивизията получи съобщение, че неприятелят е в пълно отстъпление и че 4 дивизия ще му помогне с около 10 дружини. Той обаче не вярваше това и смяташе, че това са тенденциозни съобщения, целящи да поддържат духа на войските. Впрочем и след боя, когато е писана релацията на дивизията, началникът на 5 дивизия още смяташе, че донесенията на съседите са неверни и че неприятелят не е бил отстъпил. В същност, увлечени от отстъплението на южната турска група, и най-южните части от северната започнаха да се отдръпват. Северните части (3 корпус) още продължаваха борбата и дори смятаха, че ще бъде възможно едно настъпление към Бунархисар, защото съзнаха ясно, че 5 дивизия през миналия ден е претърпяла една катастрофа. Но щом се обозначи фланговото настъпление на 4 дивизия към Чонгора, частите от 3 корпус бяха принудени да се оттеглят, като оставиха на позициите си значителни ариергарди с достатъчно артилерия. Въпреки подканите на съседа и на командващия армията, през целия ден дивизията не мръдна от мястото си, защото началникът ѝ очаквал да пристигнат обещаните му от 4 дивизия подкрепления. Първата и втората бригада, щом забелязаха оттеглянето на турците, по инициатива на бригадните командири се опитаха да преследват с едно късно настъпление в боен ред, но те бяха повърнати назад към позициите си от началника на дивизията. Това даде възможност на турците да изнесат из боя всички тяжести и оръдия и да организират добре своите ариергарди, които се съпротивляваха и на 19 октомври.

Четвърта дивизия получи през нощта заповедта, която я приковаваше на място пред слабите неприятелски ариергарди. Началникът на дивизията обаче по собствена инициатива реши да организира преследването в посока на Чонгора, като даде и мощно съдействие на съседната 5 дивизия с появата си в тила на неприятелските войски, действуващи против нея. На съседа се съобщи за насочената помощ. Както видяхме, началникът на 5 дивизия криво си обясни тази помощ и очакваше тези 10 дружини да дойдат и действуват в участъка на неговата дивизия.

Две колони от 4 дивизия настъпиха сутринта, поддържани от силна артилерия. Артилерията от старата си позиция забеляза голямо движение в неприятелските позиции срещу шеста дивизия и с ураганен огън обърна в паническо бягство всички видими войски. Настъпващите колони също използуваха своята артилерия и вселиха паника в резервите на войските, действуващи против 6 дивизия, които почнаха бързо да отстъпват. Вечерта дясната колона остана да нощува на достигнатите позиции пред Чонгора, а лявата колона се прибра към Карагач. Забелязваше се бързо отстъпление на тур-

по целия фронт, а така също и съсредоточаване на
около Чонгора, дето вероятно се формираше по-силен
гард.

Шеста дивизия очакваше голямо съпротивление от стра-
рците и началникът ѝ остана учуден, когато сутринта
се обаждаха с пехотен и артилерийски огън. Частите
пиха в боен ред, достигнаха до гребена на неприятел-
позиция и продължиха настъплението си, като имаха
себе си само слаби пехотни групи, които заемаха от-
ите храсталаци. Артилерията на дивизията обаче остана
арата си позиция и не можа да преследва с огъня си
те турски маси, които се лутаха в неприятелския тил.

Командирът на първа бригада наместо да продължи на-
лението си в дадената му посока, насочи цялата си бри-
в югоизточна посока с цел да съдействува на първа ди-
я, която още водеше бой с неприятелски ариергарди.
о пристигна и артилерията на тази бригада, но не мо-
е да открие огън, защото позициите ѝ бяха много да-
и не можеше да различи, кои са нашите части и кои на
иятеля. Началникът на дивизията заповяда бригадата да
овърне назад и да излезе на първоначалната посока, ка-
ъобразява действията си с тези на първа дивизия. Това
ничение тук беше още по-неуместно, отколкото онова в
ия ден на боя, защото при преследването никога не
ва да се дава задача за равнение по най-изостаналата
А то стана причина дивизията да закъснее и да не мо-
да достигне Соуджакдере, както заповядваше след пладне
андващият армията.

Първа армия не можа да изпълни дадената ѝ задача,
ото чака до 11 часа, за да се вдигне мъглата и да се
отви атаката с артилерийски огън. Никой в първа армия
редполагаше, че турците са отстъпили и на позициите им
само незначителни ариергарди. Скоро се забелязва обаче,
ъпротивлението е много по-слабо, отколкото беше по-
, частите по собствена инициатива настъпиха и първа
зия зае турската позиция, като преследва с артилерийски
отстъпващите неприятелски групи. Десета дивизия се
де много бавно напред, като разполагаше само с едната
ригада, а другата бе оставена на разпореждането на ко-
дващия първа армия. Чак когато се видя пълното отстъп-
е на турците, дивизията започна бавно да настъпва в
ред, като не използува за преследване даже своята ар-
рия.

След пладне командващият първа армия излезе напред
Айвали и даде заповед да се преследва неприятелят в

походен ред (колони), като първа дивизия достигне хребета между реките Юрукдере и Кавакдере, а 10 дивизия се ешелонира зад нея. Това е едно неумело използване на случайно създалата се благоприятна обстановка: дори ако бяха ешелонирани двете дивизии, те трябваше да се поставят в една линия, като на 10 дивизия се възложи да търси посоката на най-малката съпротива и да настъпи най-енергично успоредно на неприятелското отстъпление, за да използува това благоприятно положение.

Началникът на 10 дивизия не изпълни заповедта за ешелониране и остана да нощува на една линия с първа дивизия, но не защото това се налагаше от обстановката; той моли разрешение за това, защото заповедта била получена късно и защото войниците му били уморени.

Конната дивизия беше насочена в неприятелския тил. Тя виждаше пред себе си отстъпващите турци, но се задоволи с незначителни действия срещу блуждаещи турски малки части около Карамусул и Сейдлер. Една отстъпваща батарея с няколко само изстрела застави цялата дивизия да се върне и да търси убежище назад. Без да свърши нещо, вечерта цялата дивизия се върна да нощува в Люлебургас, като увлече със себе си назад и 10 конен полк, на който бе заповядано да преследва пред фронта на 1 армия. И веднага след това началникът на конната дивизия бърза да донесе. . . не за това, що е разузнал през деня, а. . . че дивизията е ужасно изморена и има нужда от почивка. И това в края на боя, когато трябваше да се преследва и когато конната дивизия беше единствената част, не влизала още в бой.

Действията на 19 октомври. Боят при Чонгора. Трета армия излиза на Соуджакдере. Прекратяване на преследването.

Независимо от подсказванията на главната квартира, командващият съединените армии, неговият щаб, па и всички по-долни началници счетоха, че сражението е свършено, щом като неприятелят се оттегли в източна посока. Под впечатлението на големите загуби всички мечтаеха за почивка. А пред командващия 3 армия веднага с завършването на боя се яви нов кошмар, както мнимите турски колони от Хаскьой при лозенградската операция. Сега той се плашеше от „слухове, които се нуждаят от проверка", че силна неприятелска колона настъпвала от Родосто към ст. Муратли.

ците по целия фронт, а така също и съсредоточаване на части около Чонгора, дето вероятно се формираше по-силен ариергард.

Шеста дивизия очакваше голямо съпротивление от страна турците и началникът ѝ остана учуден, когато сутринта те не се обаждаха с пехотен и артилерийски огън. Частите настъпиха в боен ред, достигнаха до гребена на неприятелската позиция и продължиха настъплението си, като имаха пред себе си само слаби пехотни групи, които заемаха отделните храсталаци. Артилерията на дивизията обаче остана на старата си позиция и не можа да преследва с огъня си гъстите турски маси, които се лутаха в неприятелския тил.

Командирът на първа бригада наместо да продължи настъплението си в дадената му посока, насочи цялата си бригада в югоизточна посока с цел да съдействува на първа дивизия, която още водеше бой с неприятелски ариергарди. Скоро пристигна и артилерията на тази бригада, но не можеше да открие огън, защото позициите ѝ бяха много далеч, и не можеше да различи, кои са нашите части и кои на неприятеля. Началникът на дивизията заповяда бригадата да се повърне назад и да излезе на първоначалната посока, като съобразява действията си с тези на първа дивизия. Това ограничение тук беше още по-неуместно, отколкото онова в първия ден на боя, защото при преследването никога не трябва да се дава задача за равнение по най-изостаналата част. А то стана причина дивизията да закъснее и да не може да достигне Соуджакдере, както заповядваше след пладне командващият армията.

Първа армия не можа да изпълни дадената ѝ задача, защото чака до 11 часа, за да се вдигне мъглата и да се подготви атаката с артилерийски огън. Никой в първа армия не предполагаше, че турците са отстъпили и на позициите им има само незначителни ариергарди. Скоро се забелязва обаче, че съпротивлението е много по-слабо, отколкото беше порано, частите по собствена инициатива настъпиха и първа дивизия зае турската позиция, като преследва с артилерийски огън отстъпващите неприятелски групи. Десета дивизия се подаде много бавно напред, като разполагаше само с едната си бригада, а другата бе оставена на разпореждането на командващия първа армия. Чак когато се видя пълното отстъпление на турците, дивизията започна бавно да настъпва в боен ред, като не използува за преследване даже своята артилерия.

След пладне командващият първа армия излезе напред към Айвали и даде заповед да се преследва неприятелят в

походен ред (колони), като първа дивизия достигне хребета между реките Юрукдере и Кавакдере, а 10 дивизия се ешелонира зад нея. Това е едно неумело използване на случайно създалата се благоприятна обстановка: дори ако бяха ешелонирани двете дивизии, те трябваше да се поставят в една линия, като на 10 дивизия се възложи да търси посоката на най-малката съпротива и да настъпи най-енергично успоредно на неприятелското отстъпление, за да използува това благоприятно положение.

Началникът на 10 дивизия не изпълни заповедта за ешелониране и остана да нощува на една линия с първа дивизия, но не защото това се налагаше от обстановката; той моли разрешение за това, защото заповедта била получена късно и защото войниците му били уморени.

Конната дивизия беше насочена в неприятелския тил. Тя виждаше пред себе си отстъпващите турци, но се задоволи с незначителни действия срещу блуждаещи турски малки части около Карамусул и Сейдлер. Една отстъпваща батарея с няколко само изстрела застави цялата дивизия да се върне и да търси убежище назад. Без да свърши нещо, вечерта цялата дивизия се върна да нощува в Люлебургас, като увлече със себе си назад и 10 конен полк, на който бе заповядано да преследва пред фронта на 1 армия. И веднага след това началникът на конната дивизия бърза да донесе. . . не за това, що е разузнал през деня, а. . . че дивизията е ужасно изморена и има нужда от почивка. И това в края на боя, когато трябваше да се преследва и когато конната дивизия беше единствената част, не влизала още в бой.

Действията на 19 октомври. Боят при Чонгора. Трета армия излиза на Соуджакдере. Прекратяване на преследването.

Независимо от подсказванията на главната квартира, командващият съединените армии, неговият щаб, па и всички по-долни началници счетоха, че сражението е свършено, щом като неприятелят се оттегли в източна посока. Под впечатлението на големите загуби всички мечтаеха за почивка. А пред командващия 3 армия веднага с завършването на боя се яви нов кошмар, както мнимите турски колони от Хаскьой при лозенградската операция. Сега той се плашеше от „слухове, които се нуждаят от проверка", че силна неприятелска колона настъпвала от Родосто към ст. Муратли.

Той взе решение: да се спрат двете армии с цел да се устоят и попълнят запасите си, и веднага се направиха разпореждания в този смисъл до всички дивизии, макар да имаше много части, които нямаха нужда от никакво попълване на запасите, нито пък да се устройват.

1. На 5 дивизия се заповядваше „да се постарае да заеме височините между Соуджакдере, а ако неприятелят е силно укрепен, то да остане на мястото си източно от Бунархисар".

2. Четвърта, шеста и първа дивизии трябваше да се укрепят на гребена източно от Соуджакдере до разв. Бедеркьой.

3. Десета дивизия и 1/3 бригада трябваше да останат в разпореждането на командващия съединените армии в Люлебургас (10 дивизия) и в Ено и Инджеклар (1/3 бриг.), дето да почиват.

4. На половината кавалерийска дивизия се дава двудневна почивка, а другата половина се усилва с 2 дружини и една батарея от 10 дивизия и ѝ се възлага да разузнава в района Айробол — ст. Муратли — Люлебургас. Можем да си въобразим какво е било това разузнаване, ако споменем още сега, че след пет деня началникът на дивизията донася, че цялата дивизия биде просто „изненадана" от „силен" противник в Чорлу.

Първа армия веднага започна да изпълнява съблазнителната заповед, като най-усърдно се окопаваше и почиваше. Кавалерийската и 6 дивизия — също.

Само началникът на 4 дивизия по собствена инициатива реши да прогони силния неприятелски ариергард при Чонгора, което и извърши, като му нанесе сериозни загуби и изнесе линията на своето охранение доста напред. Едвам тогава и началникът на 5 дивизия, подбодрен от пристигналата бригада от 3 дивизия, премина в настъпление, макар да донасяше по-рано, че не само не ще може да настъпи, но и едва ли ще може да се задържи на позицията си. Неприятелските ариергарди след слаба съпротива напуснаха позицията и вечерта 5 дивизия нощува на нея. На другия ден тя без бой настъпи и се изравни с другите дивизии.

В последващите дни всички дивизии остават на мястото си и губят времето си в безполезно ровене на земята. Кавалерийската дивизия бездействува или по-добре почива и събира сили, които, както ще видим по-нататък, съвсем няма да потрябват, защото ни предстоеше вече настъпление към

укрепена позиция, пред която за конницата нямаше поле за действие.

Непреследване

Една операция, която завършва с бой, не е окончателно завършена, ако след победата не е извършено енергично преследване. С преследването се събират плодовете на победата.

В лозенградската операция ние видяхме, че преследването бе пропуснато, само защото липсваше у нашата главна квартира правилно схващане за целостта на операцията и законите на войната. Непреследването ни доведе до генералното сражение на Карагачдере, което бе спечелено с грамадни жертви. И пак се повтори същата грешка. И след това сражение не бяха преследвани разбитите турски корпуси. Даде им се време да се оттеглят не съвсем дезорганизирани, да се съберат по-назад, да извлекат из калта всичките си материали и да се приготвят за нова съпротива, защото турското главно командване окончателно възприе отбранителния начин на действие. Интересно е да сравним причините за незавършване операцията в единия и другия случай, за да се види грамадната разлика в двете обстановки:

1. Основна причина за спиране операцията, преди да се довърши, и в двата случая е липса на правилно схващане за целостта на операцията от страна на нашата главна квартира.

2. Вследствие добре организираното маневриране, в края на операцията при Лозенград ние разполагахме с една слабо изтощена 3 армия, цялата 1 армия почти неангажирана в боя и цялата кавалерийска дивизия. Това бяха сили, способни да извършат едно най-енергично преследване за съкрушение на врага.

Във втората операция положението съвсем не е такова: опомнената турска армия започна да става по-твърда; сражението се спечели с грамадни жертви от всички дивизии на двете наши армии; вследствие липсата на всякакъв маньовър сражението се спечели с фронтални удари, с грамадни жерти, грамадни загуби на физически и морални сили; вследствие липсата на правилно схващане за целостта на операцията не бяха разпределени силите правилно по пространство и време, за да останат на края достатъчно сили за преследването; изпусна се из вид неспособността на турската армия да маневрира и не се насочи първа армия

далеч от фланга, а просто се насочи право против фронта; нещо повече дори — случайно насочената към неприятелския фланг 10 дивизия биде свърната в ляво, за да дойде против фронта.

И тъй, в края на втората операция ние разполагахме с 1/3 бригада, не взела участие в сериозен бой, но страшно преуморена от дългите походи; 10 дивизия, която взе слабо участие в боевете, и най-после кавалерийската дивизия почти непокътната. И тези сили бяха достатъчни за преследването, защото турците втори път показаха неспособност да маневрират, а пътят на отстъплението им от Лозенград показваше, че те са съвършенно неспособни да извършат едно правилно отстъпление, което веднага се обръща у тях на лудо, паническо бягство.

Ако не се постигнеше други резултат от това преследване, то поне щяха да се вземат на турците всички оръдия и материали, без които не можеше да се организира съпротивата на Чаталджа.

3. При Лозенград и при Карагачдере по-малките началници отслабват душевно от боевете и нямат морална сила да изкарат до край операцията. Под впечатлението на общата умора те скоро се подават на съблазън за почивка. Всички искат почивка за своите части, без да вземат във внимание, че тази почивка ще докара много по-голяма умора при следващата операция. Забележително в случая е, че най-силно викат за почивка най-неуморените части — кавалерийската и 10 дивизия. И действително, на тези части се дава почивка.

4. Върху преследването се отрази силно далечината на главната квартира, която не можеше да чувствува добре степента на дееспособността на войските и състоянието на неприятеля. От друга страна командващият съединените армии не можа да се издигне на подобаващата височина, остана си докрай под впечатлението на кръвопролитния бой на 5 и 4 дивизии и също не можа да прецени състоянието на подчинената му първа армия. По-малките началници не можаха да се издигнат над впечатлението на привидната умора на своите войници.

Ето причините, по които нашите две главни операции се изродиха в стремеж да завладяваме пунктове и позиции, макар в общия план на войната да беше вписано теоретически да се търси и унищожи живата сила на врага.